

Nechtiacky dotkol sa jej rukou zápästia. (ÚZUS) — Volky-nevolky, vec budeme riešiť. (TLAČ) — Silvester naschvál si posadil hostí pred seba, aby im videl do tváří. (НЕЧКО)

Vlastnostné príslovky: *mimovoľne, nechcene, schválne.*

Zuzka utíchne v plači a *mimovoľne* naslúcha. (КУКУЦІН) — Schválne schodí pod medzu, aby sa s nimi nestretol. (FIGULI)

Niektorými príslovkami možno vyjadriť i podmienku.

Matka prestala cítiť potrebu tých kvetov, všetkých tých maličkostí, ktoré *dovedna* prestávajú byť drobnosťami. (TLAČ) — *Zadarmo* ich vezme, ak nie, berte si ich! (ÚZUS) — *Doma* by som to spravil, ale tu niet miesta. (ÚZUS) — A znášali sa ešte dosť dobre spolu. (JÁČ) — Túžili po sebe, ale báli sa byť spolu osamote. (JÁČ)

Tak isto môžu mať tieto príslovky aj prípusťkový význam: Nemal by si pokoja *ani* doma. *Ani* neskoršie by si ich nebol dosiahol. — Skriňa by nebola vošla *ani* bokom.

Ako vidno, sú to v skutočnosti miestne, časové a spôsobové príslovky, ktoré nadobúdajú význam podmienky a prípusťky z kontextu a z intonácie (viac alebo menej samostatné vydelenie príslovky v rámci vety). Intonácia svedčí o tom, že tu šlo pôvodne o podmienkovú, resp. prípusťkovú vedľajšiu vetu, ktorá sa neskoršie zmenila na vetnú vložku reprezentovanú metonymicky príslovkou. Tá sa nakoniec včlenila tesne do vety. O osobitných príslovkách podmienky a prípusťky (tohto typu) však hovoriť nemožno.

Príslovky spôsobu (miery a zreteľa)

Tieto príslovky tvoria jednu skupinu so základným významom spôsobu, ku ktorému pribúda špeciálny význam miery a zreteľa. Najpočetnejšie sú príslovky spôsobu, miery a zreteľa zastúpené vo vlastnostnom type. Z adjektív a adjektivizovaných prídavných sa tvoria temer neobmedzene. Okolnostne sa vyjadruje spôsob, miera a zreteľ len sekundárne. Aj týchto prísloviak je však pomerne hodne. Svojím počtom tvoria príslovky spôsobu, miery a zreteľa jadro prísloviak ako slovného druhu. Ich všeobecným významovým ekvivalentom je opytovacie zámeno *ako*.

Príslovky spôsobu

Vyjadrujú význam spôsobu, ktorý môže byť daný ako akosť, alebo môže vyplývať zo vzťahu, prípadne z okolností.

Vlastnostné príslovky spôsobu sú akostné a vzťahové.

Akostné príslovky: *dôstojne, dôverne, drsne, falošne, chutne, chvatne, jemne, krásne, naivne, obozretne, obratne, obšlrne, odporne, ochotne, posmešne, povodne, pôvabne, presne, príjemne, slávne, statočne, spokojne, správne, srdečne, svorne, slachetne, špatne, výstižne, výstredne, zákerne, zručne a i.; svedomite, znamenite; jedovato, kostrbato, kvetnato, srdnato; súvisle, zle; kyslo, mlo, teplo, veselo; dotieravo, hltavo, hravo, obetavo, pútavo, váhavo, zaujímavo; chichotavo, drumavo, skúmavo; hanblivo, plačlivo, urážlivo; láskavo, lenivo, poctivo, úctivo; dravo, krivo, surovo; mlado, tvrdo; jednoducho; ľahko, mrzko, prudko, rezko, ťažko; hlúpo; dobre, bystro, múdro; sviežo a i.;*

bratsky, grobiansky, hrdinsky, chlapsky, kamarátsky, ľudsky, otcovsky, zversky; svojsky; povýšenecky, silácky, starecky, školácky.

No zrejme každý okrem mňa cítil sa tu celkom bezpečne a isto. (CHROBÁK) — Tetka Livorovie postavila sa medzi nás, začala **surovo, neľutensky** kričať a rozháňať nás palicou. (FIGULI)

Akostné príslovky z adjektivizovaných prídastí: *napajedene, oddane, odhodlane, ponížené, rozrušene, sklamané, vzrušene, zarazene, zmätene; naduto, prelaknuto, ubito, ustato, uzato, zatato, zaujato; povzbudzujúco, povznášajúco, strhujúco, unavujúco, znevažujúco* a i.

Oči sa jej teraz už **nenútené** smiali. (FIGULI) — „Čo je to?“ zakričal podplukovník **urazene**. (MINÁČ) — Nezdržal sa, aby sa **zľahčujúco** nevyslovil o ňom. (TIMRAVA)

Vzťahové príslovky: *abecedne, dedične, chybné, knižne, literárnovedne, mnohostranne, opačne, osobitne, právoplatne, propagačné, riadne, rozdielne, spoločne, súkromne, výchovne, zákonne, záväzne; čiarkovite, heslovite, oblúkovo; ležato, polovičato, stojato; nezávisle, zvisle; rovnako; bulharsky, česky, slovensky* a i.

Každú dedinu a každú chalupu uzavreli **osobitne** zákazmi. (TATARKA) — Viem, ale len teraz o to **výnimočne** prosím. (TOMAŠČIK) — Na dne studnice bol piesok, voda nanášala ho **kopevite**. (ONDREJOV)

Niektoré vzťahové príslovky vyjadrujú nástroj: *číselne, listovne, kalendárne, priemyselne, ručne, slovné, súdne, strojové, úradne; elektricky, mocensky, politicky, vojensky* a i.

Ručne obšívala konce plátna, čo utkali cez zimu. (FIGULI) — Parné a iné **strojové** poháňané mlyny môžu byť zriadené bez ohľadu na mlynský regál kdekoľvek. (LUBY) — Nafahujú sa **elektricky** a ich údaj sa **prenáša** na pracovné miesto **elektromagneticky**. (ILKOVIČ)

Vzťahové príslovky vyjadrujú aj niektoré iné vzťahy, napr. vzťah k miestu, pôvodu, pôvodu alebo i k objektu deja: *verejne, súkromne, cirkevne, knižne* a i.

Autor z nedostatku životných podnetov inšpiroval sa knižne, literársky. (A. MATUŠKA) — Jeho poetický náboj je odvodený dosť nezvalovsky. (TLAČ)

Vlastnostné príslovky spôsobu pri adjektívach:

Bol spokojný, radostne **veselý**. (ONDREJOV) — Je citlivý ako urazené dieťa a práve tak **deticky bezmocný**. (MINÁČ)

Pri príslovkách:

A Jergušovi bolo akosi **pedivne teplo**, akosi neobyčajne. (ONDREJOV) — Zákon zotrvačnosti však **bezprostredne experimentálne** overiť nemožno. (ILKOVIČ)

V neúplnej dvojčlennej vete:

A len zle a zle na mňa. (LAZAROVÁ) — Dorastenci **vítazne**. (TLAČ) — Stručne zo zahraničia. (TLAČ)

V absolútnom postavení:

Kapitán Labuda ich hnal dopredu: rýchlejšie, rýchlejšie. (MINÁČ) — Ďakujem za medokýš! — Zbohom, vďačne! (BEDNÁR) — Teda opatrne. (ČADRA)

Okolnostné príslovky spôsobu:

Desubstantívne: *behom, bokom, cvalom, hlasom* (zried.), *hmatkom, hurtom, chvatom, kosom, krížom, krokom, mihom, polohlasom, položartom, radom, razom, stĺpom, stĺpkom, šepkom, šmahom, šupom, trapom* (hovor.), *úkosom, úhorom, vlečkom; nahlas, nachvat, nakopu, nakriž, naopak, napoprieč, nasilu, naznak, napoly, dohromady, dokopy, doslova, pobieme, podobrote, pohromade, pokope popamäti, poime, spamäti, zdĺže* (i *zdĺž*, bás.), *znenazdania, odoka, odrazu, osamote, zbohom, spánombohom, zaradom, vosvet.*

Ovee sklonili hlavy, zbili sa *dokopy*. (ONDREJOV) — Hííí, tu mu začali vlasy *dupkom* vstávať. (KALINČIAK) — Len tu i tu pozrie *kosom* nášho. (KUKUČIN) — Chvatom zhodil bundu. (JESENSKÝ)

Deadjektívne a deadverbiálne (a analógie k nim): *naboso, nadrobno, nahladko, naholo, nahrubo, nahusto, nachytro, nakrátko, nakrivo, nalačno, narýchlo, naslepo, nasucho; dookráhla, doostra, dopodrobna, doprázdna, doprosta, dorovna, doširoka, dotuša; zľahka, znenáhla, zostra, zoširoka, zrezka, zvesela, zvolna; sčerstva, skrátka, spriama, sprudka, sľahka, stuha; potichu, napochytro/napochytre, naponáhlo/naponáhle, naspamäť, narýchtyky; nahlboko, narvysoko* (zried.), *doopravdy, dovedna, pospiatky, pozvoľna, povidne, potajme, pospolu, vovedne, vovedno, vozvysok, zarovno, zhurta, zrazu; poľahky, poľahunky, pomaličky, potichučky; po slovensky, po domácky; zažmuročky; nazdarboh.*

Zazrel Jerguša, rozosmial sa *naširoko*, klobúk vyhodil do výšky v tuhej radosi (ONDREJOV) — Šimon ustupuje *pospiatky*, akoby ho ten pohľad odstrkoval. (CHROBÁK) — V tú chvíľu zhurta zaklopal ktosi na dvere. (TIMRAVA) — Treba to skončiť *prосто, po ľudsky*. (MINÁČ)

Deverbatívne (a analógie k nim): *idúci, spievajúci, idúcky, neveriacky, bežiaci, jediaci, kľaciačky, ležiaci, plaziaci, sediaci, slepiacky, stojacky, utekačky; kolenačky, holokolenačky, hololaktačky; bežky, čušky, člapky, hupky, mlčky, nenazdajky, plačky, ukradky, vezky; bosky, horeznačky, doluznačky, nevedomky, pešky, podobrotky, pozlotky, spiatky, štvornožky, ukradomky, znenazdajky; poležiaci, postojacky, posediaci, poslepiacky, pošepky, pošušky; kľáčmo, ležmo, odbočmo, obkročmo, rozkročmo, roznožmo, sedmo, sklzmo, skusmo, stojmo, šepmo, višmo, znožmo, koňmo, krížmo, vozmo.*

Prostredná sestra s matkou zbierala *idúcky* huby jesienky. (FIGULI) — Eva pozrela *ukradomky* na mňa. (PODJAVERINSKÁ) — Zahrozil som mu, ale len tak *pošušky*, pástou. (KALINČIAK) — Keď nechceš dať *podobrotky*, nech dajú *pozlotky*. (MINÁČ) — Sediaci vystreli trochu chrčty a postavili sa *roznožmo*. (ZUBEK)

Zrazeniny a amorfné príslovky: *strmhľav, spakrucky; peši, spolu, vedno, zne-zrady.*

Spakraky zrazí vo vzteku sviecu. (TAJOVSKÝ) — V noci ma čosi náhle prebudilo a zne-
zrady pretrhlo sen. (JILEMNICKÝ) — Strávili spolu nejednu hodinku. (KUKUČÍN)

Spôsobový význam majú priležitostne aj okolnostné príslovky miesta *bokom, hore, dozadu, nazad, vzad, križom, zblízka, zďaleka, vysoka, zhlboka, rovno, hore, dolu.*

Všsky chcú hľadiť vysoka na nobotyčné štfty? (JESENSKÝ) — Mučia ich...! Do-
paroma... a sánka mu skáče hore-dolu, hore-dolu. (BODENEK)

Okolnostné príslovky spôsobu pri podstatnom mene ako nezhodný prívlastok:

Po hodinovom vození *evalom i trapom* Landik stíšil koňa na krok. (JESENSKÝ) — Jeho
lekársky obvod vyžadoval mnoho *cestovania* vozom, na saniah, na koni, ale i peši.
(PRIŠŤT) — Prípadoy na *pisanie* dovedna stále pribúda. (PECIAR)

Príslovky miery

Miera deja sa môže vysloviť priamo alebo pomocou istej kvality.

Vlastnostné príslovky vyjadrujúce mieru priamo: *absolútne, bezhranične, bezmedzne, bezmerne, čiastočne, dostatočne, extrémne, hlboko, hodne, intenzívne, krajne, masovo, maximálne, minimálne, mocne, nadmerne, náramne, nedostatočne, nepatrne, nepomerne, neskonale, nesmierne, neúmerne, neúplne, nezmerne, obmedzene, plne, početne, podstatne, pomerne, prevažne, priemerne, primerane, rovnako, rovnomerne, silne, slabo, úplne, vrcholne, vysoko, značne, zvrchovane.*

Augustín Šerner je *hlboko* dojatý sám sebou. (MINÁČ) — Zdiorajú nás všetci *rovnako a rovnako* nami opovrhujú. (KARVAŠ) — Kálnayka sa cele rozohnila pri myšlienke na prí-
chod potulných heroov. (VAJANSKÝ)

Nepriame, zväčša expresívne alebo hyperbolické vyjadrenie miery príslov-
kami, ktoré majú primárne význam spôsobu: *akurátne, bezbožne, beznádejne, bezohľadne, bezpodmienečne, bezpríkladne, bezuzdne, bezvýhradne, bezvýjimočne, bigotne, bláznovsky, bohato, bravúrne, citelne, čudne, definitívne, dôrazne, do-
slovne, dôsledne, geniálne, hanebne, hrozne, húfne, chorobne, ideálne, integrálne, jasne, jedinečne, katastrofálne, kapitálne, krásne, mimoriadne, nádherne, ná-
padne, nehanebne, nekompromisne, nenávratne, neoblomne, neobyčajne, neodbytné, neochvejne, neotrasne, nepodkupne, nepričetne, neprijemne, nerozlučne, neúnavne, neúprosne, neústupne, nevýslovne, nezmyselne, nezvratne, nezvyčajne, obdivu-
hodne, obľudne, obstojne, očividne, odporne, ohromne, osobitne, otrasne, ozrutne, pekne, podivne, podivuhodne, podstatne, poriadne, postupne, potrebné, povestne, pozoruhodne, prebytočne, presne, príkladne, prisne, príšerne, radikálne, rezo-
lútne, riadne, rozhodne, rozumne, senzačne, skalopevne, smiešne, smrteľne, strašne, suverénne, univerzálne, úsporne, urputne, usilovne, úžasne, večne, vehementne, virtuózne, všemožne, všeobecne, všestranne, výdatne, výlučne, výjimočne, výsostne, významne, zásadne, zázračne, žalostne, živelné a i.; náležite, nepretržite, sväto-
sväte, určite, znamenite, kopcovite, kŕčovite, bohato, husto, húževnato, svedo,*

vrchovato; ďalekosiahle, dokonale, skvele, zle, zúfale, vytrvalo; kriľkavo, naliehavo, vyzývavo, bláznivo, dojmavo, drvivo, dychtivo, horľivo, hrozivo, mizivo, nástoľčivo, ničivo, páľčivo, povádzľivo, prekvapivo, prenikavo, presvedčivo, spolaľhľivo, úpenľivo, zúriľvo, náruživô, okrajovo, podozrivo, surovo, úzkostľivo, zriedkavo; dobre, ostro, príkro, sporo; tuho; skúpo; boľsky, ďertovsky, ďetsky, hrozitánsky, nadľudsky, neľudsky; fanaticky, fantasticky, hermeticky, kategoricky, notoricky, sakramentsky a i.

Musíš sa bezvýhradne podrobiť ich rozmarom. (ŠVANTNER) — Očakáľal, že národ, ktorý povstal, patriľne stvrdol. (TATARKA) — Keby len vľďdatne popršťalo! (ÚZUS) — Boli sväto-sväte presvedčení, že Eva Hľavajová hrá len komédiu a robí si z nich bláznov. (URBAN) — Voda teraz hlasno zakľokotala, valila sa ľarčekom kopevite. (ONDREJOV)

Vlastnostné príslovky miery motivované dejovým významom: *badateľne, neodolateľne, citeľne, nepozorovateľne, neodvolateľne, neotrasiteľne neprekonaťteľne, nepredstaviteľne, neuveriteľne, nezadrľateľne, viditeľne, nevyčerpatateľne, nevyľiečiteľne, nevysloviteľne, zanedbateľne, znateľne, znesiteľne; nebadane, neshľchane, nevidane, obmedzene, vyloľzene; ohromujúco, omraľujúco, prekvapujúco, strhujúco, vyčerpávajúco, vynikajúco, zahanbujúco, zaráľajúco.*

Tráva, stromy, oblaky a vánok, všetko je ohromujúco dojmavé a dojmavo sviatočné. (LAZAROVÁ) — Neuveriteľne sa zmenil! (ÚZUS) — Farbitosť miestnosti robí prekvapujúco veselý a útulný dojem. (JÉGÉ)

Vlastnostné príslovky miery pri adjektívach:

Bol priemerne *inteligentný* a nadpriemerne *ťažiadostivý*. (MINÁČ) — Ale je to ďertovsky nebezpečná vec. (MINÁČ)

Pri príslovkách:

Rozpráľali to smrteľne vážne a smrteľne vážne tomu aj verili. (MINÁČ) — Už bolo hodne neskoro. (JÉGÉ)

Pri zámenách:

Ruky netriasli sa mu, i bol vtedy úplne svoj, nehatený ničím, sľobodný ako strom. (URBAN) — Podstatne *inak* si počíľna vo Farskej repubľike Tatarka. (A. MATUŠKA)

Pri časticiach:

Nech spí. Cele *iste* sa spotí. (KUKUČÍN)

Okolnostné príslovky miery: *dokorád, dosť, naskrze, naskrz, príľiš, veľmi, zľdľšť, obzľdľšť, obzľdľšťe; celkom, bitkom, cícerkom, cíckom, cíčkom, drúškom, hľľfom, hupkom, kopcom, miľhom, neľurekom, radom, razom, šmahom, úľalom, vrchom; byľľku, trochu, kúľok, kúľťik, trocha; napodiv, navľas, napoly, nadmieru, dopoly, odpoly, oduľľu, oprekot, opreteky; poväľšine, sčasti, sčiasťky, spolovice, zamak, zaradom; nacelkom, nadobre, nadobro, nadostaľ, napolo, nanajvľjš, natrochu, navyľše, nazvľjš, ponajvľiac, poznenáľhle, zavela, zaviac, zďaleka, načisto, nahusto, napľno, naširoko, dočista, doľola, dopľna, dopodrobna, dosýťa, dotuľľa,*

zhola, zhruba, zhusta, zľahka, znendhla, 'zu'plna, zvďčša, splna, spola, spoľy; akomak, ostopďť, ostošest, ozlomkrk, ozlomkrky, vonkoncom.

Človek žije *naplno* len v neobvyklých okolnostiach. (MINÁČ) — Poznenáhle odkrývajú sa mu pozostatky krásy, ktoré staroba prikryla. (KUKUČÍN)

Okolnostné príslovky miery pri prísudkovom a prívlastkovom adjektíve:

Košík bol *kopecom plný*. (ONDREJOV) — Počúval s otvorenými ústami aj *napoly hluchý* hrobár. (MINÁČ) — Vynález *neveľmi šťastný*. (A. MATUŠKA) — Stanica bola *bitkom nabitá* ľuďmi. (MINÁČ)

Pri príslovkách:

Zapálili sa mi líca a stisla som *veľmi dotuha* pery. (WIGULI) — Eva už vidí Silvestra *celkom jasno*. (HEČKO)

Pri číslovkách:

Napodiv moc chleba popratalo to chlapčisko. (MARTÁKOVÁ) — Andický viezol so sebou *podozrivo veľa* dolových gúľ. (KARVAŠ)

Pri zámenách:

Naozaj *celkom nič* z nejakej neohrabanosti, čo by znechucovalo a odpudzovalo. (JESKSKÝ) — Nuž túto sa mi zapáčila, že bola *trochu iná*. (PONICKÁ)

Pri časticiach:

No a ľud sa novinami podvihnúť nedá, a takými, ako sú dnes naše, už *vonkoncom nie*. (KUKUČÍN) — Sľúbila, že príde *celkom iste*. (TATARKA)

Pri predložkovom páde podstatného mena:

Justín býval so sestrou, vdovicou, *kus povyše Viesky* pri samom cintoríne. (TATARKA) — Hneď *poniže Dubovej* sa zvažuje hon Široká a spája s Mníchovým hájom a Mníchov háj sa *prehýba* k Pažitiam. (BEDNÁR)

V neúplnej dvojčlennej vete:

Pesničku vernú, srdce *dokorán*. (RÚFUS)

V absolútnom postavení:

Dost! Načo spomínať, pán Murgač? (TAJOVSKÝ)

V adnominálnej polohe:

Niekoľko rokov po druhej svetovej vojne socialistická literatúra vymenila roľnú perspektívu *perspektívou dokorán*. (A. MATUŠKA)

Príslovky zreteľa

Tieto príslovky sa vydeľujú podobne ako príslovky miery v rámci všeobecnejšieho významu spôsobu jeho osobitnou špecializáciou. Vyjadrujú spôsob deja tak, že bližšie vymedzujú pôsobnosť deja (alebo vlastnosti vyjadrenej adjektívom, prípadne adverbium). Bližšie naznačujú, kde alebo v akom zmysle na objekte alebo na subjekte dej platí: *zdravotne poškodiť niekoho, telesne upadnúť, odborne vyspelý, politicky neúnosne*.

Príslovky zreteľa majú výrazný vzťahový význam a tvoria sa od typických vzťahových adjektív. V dôsledku toho majú bezprostrednejší vzťah k podstatným menám, ktoré sú slovotvorným východiskom k ich adjektívnym pendantom: *poškodiť zdravotne* — *poškodiť zdravie*. Sú preto i synonymicky blízko k významove príbuzným substantívno-adjektívnym väzbám: *telesne* — *na tele, telom, z telesnej stránky*; *spoločensky* — *v spoločenskom ohľade, zo spoločenskej stránky*. Slovotvorne sú obmedzené na okruh základných pojmov, ako sú napr. hmota, duch, bytosť, tvar, forma, obsah, číslo, subjekt, objekt, vnútro, vonok, život, spoločnosť, mravnosť, umenie, veda, výroba, technika, priemysel, vojenstvo, verejnosť, vzdelanosť, právo atď.

Vlastnostné príslovky zreteľa: *bytosťne, číselne, divadelne, duševne, existenčne, experimentálne, farebne, finančne, funkčne, formálne, fyzikálne, hmotne, hudobne, individuálne, intelektuálne, intonačne, jednostranne, kompozične, konštrukčne, kultúrne, kvalitatívne, kvantitatívne, literárne, materiálne, miestne, morálne, mravne, národné, národnostne, nestranne, obapolne, objektívne, obojstranne, odborné, organizačne, osobne, početne, pohľadne, pomerne, pracovne, právne, právopisne, priemyselne, príčinné, režijné, sexuálne, sociálne, subjektívne, súkromne, študijné, telesne, triedne, ústavné, verejné, vnútorné, všestranne, výrobné, výtvarné, výživné, vzájomne, vzdelanostne, zákonne, zdravotne, zemepisne, životne*.

Navidomoši hynie, *telesne* i *duševne* sa tratí. (KUKUČÍN) — Aj keď nedala chlapcom jesť, ráno sa museli pri posteli nahlas modliť, na čo osobne dohliadala. (TOMAŠČÍK)

citove/-o, časove/-o, čuchove/-o, dejovo/-e, dobovo/-e, druhovo/-e, hlasovo/-e, hmatovo/-e, charakterovo/-e, hrúbkove/-o, ideove/-o, jazykove/-o, jednohlivo/-e, kádrosso/-e, krajoivo/-e, látkovo/-e, myšlienkové/-o, názorove/-o, nervove/-o, obsahovo/-e, osvetovo/-e, osudovo/-e, platovo/-o, pojmove/-o, povahovo/-e, priestorovo/-e, programovo/-o, prospechovo/-o, rádovo/-e, rasove/-o, rozumovo/-o, slohovo/-o, slovníkovo/-e, sluchovo/-e, svetonázorovo/-o, svetovo/-e, systémovo/-e, športovo/-e, štýlove/-o, tvarovo/-o, vekovo/-o, vývinovo/-e, zmyslove/-o, žánrove/-o.

No svetonáhľadove nemá Kollár s Byronom nič spoločného. (A. MATUŠKA) — Zmluva vznikne len takým prijatím, ktoré sa obsahovo celkom kryje s ofertou. (LUBY)

archeologicky, básnicky, biologicky, čitateľsky, dynamicky, filozoficky, matematicky, metodicky, metricky, historicky, hospodársky, chemicky, logicky, mocensky, motoricky, nábožensky, politicky, prakticky, psychologicky, rytmicky, spoločensky, stranícky, syntakticky, štatisticky, štylisticky, technicky, tematicky, teoreticky, typograficky, umelecky, vedecky, vojensky a i.

Pokúsil sa o historický román, ktorý sa látkou a tematicky prelína z neďalekej minulosti do najčerstvejšej prítomnosti. (A. MATUŠKA) — Moderná poézia je zložitá a čitateľsky náročná. (TELAČ)

Vlastnostné príslovky zreteľa pri adjektívach:

Niektorým, *povahove jemnejším*, bolo vidno na očiach, ako sa v duchu modlia. (URBAN)
— No Jonatan Zábor má veľmi málo takýchto *historicky pravdivých črt*. (MRÁZ)

Pri mennom prísudku:

Skladobne Krasko nie je *zložitý* (A. MATUŠKA) — Bol jej *telesne ľahostajný*. (MINÁČ)

Okolnostné príslovky zreteľa: *naoko, navzájom, spolu, vcelku, vedno, vospolok, napospol, zväčša, osve*; sekundárne majú význam zreteľa aj miestne a ojedinele i časové príslovky *naľavo, napravo, dovnútra, navonok, sprava, zľava, zdnu, zvonku, znútra, zvnútra; nadnes*.

Chlapci zastali, pozreli si *navzájom* do tváří, či sú ozaj tí istí. (ONDREJOV) — *Naoko* sa nič nezmenilo. (CHROBÁK) — Boli to *napospol* ľudia z panského alebo rytierskeho stavu. (ZÚBEK) — Kamaráti, *nadnes* to stačí. (URBAN)

Okolnostné príslovky zreteľa pri prísudkovom a prívlastkovom adjektíve:

Je *mŕtva zdnu* a *zvonku* ako búľfavy peň, ako vyhasnutá pahreba, ako rozbitý džbán. (CHROBÁK) — Tento chlap je *sladkastý zvonku*, ale *tvrdý zvnútra*. (MINÁČ) — Výstražne zobrazil dravého kapitalistu Beznožka, *servilného nahor a krutého nadol*. (MRÁZ) — Jeseňus vstal a *naoko pokojným* hlasom sa opýtal... (ZÚBEK)

Pri číslovkách:

Od nej *tretí* hrob delava je hrob starého otca. (PLÁVKA) — Ja som to bol, čo sedel *štvrtý* napravo od Vás a povedal toast o Vašej energii a spravodlivosti. (JESENSKÝ)

Pri príslovkách:

Naoko pokojne vzali ľudia sekery, čakany, lopaty a šli rúbať Iadovicu. (FIGULI) — Tuhé teleso môže byť staticky aj dynamicky *vyvážené* uložené aj na pevnej osi. (ILKOVIČ)

V adnominálnom postavení:

Hovorit pravdu verejne je ťažká *povinnosť* voči sebe *navzájom*. (TATARKA) — Prvý pokus o jej *rozzvrátenie zvnútra* sa nezdaril. (TLAČ)

V absolútnom postavení:

Na zdravie *vospolok!* (CHROBÁK)

Obsahové (stavové a modálne) príslovky

Obsahové príslovky sa vydierajú na základe osobitného vzťahu k slovesu. Recipročne sa dopĺňajú so slovesami všeobecného stavového významu, pri ktorých stoja, vyjadrujú konkrétny lexikálny obsah celého spojenia. Tým predstavujú byť podradeným, určovacím členom a stávajú sa členom zloženého vetného základu alebo zloženého prísudku.

Základnú skupinu obsahových prísloviiek tvoria stavové príslovky. Vedľa nich sa vyčleňuje menšia skupina modálnych prísloviiek.

Stavové príslovky

Tieto príslovky vyjadrujú pri osobných a neosobných tvaroch sloves *byť*, *ostať*, *zostať*, *prísť*, *prichodiť*, *robiť sa*, *urobiť sa*, *porobiť sa* a pri niektorých iných slovesách, ktoré majú v tomto spojení všeobecný význam, rozličné stavy, ich udržiavanie alebo zmenu. Poväčšine sú to vlastnostné príslovky, ktorých primárny význam je spôsobový alebo časový. Najčastejšie sú konštrukcie so slovesom *byť*.

Stavové príslovky vyjadrujú pri neosobných tvaroch sloves:

1. javy počasia a iné prírodné javy: *búrne/-o*, *búrlivo*, *daždivo*, *dušno*, *hmlisto*, *horúce/-o*, *chladno*, *jasno*, *kopno*, *krásne*, *mokro*, *mračne/-o*, *mrazivo*, *nádherne*, *oblačno*, *ošklivo*, *pekne*, *polooblačno*, *ponuro*, *pošmúrne*, *príjemne*, *sparno*, *studenno*, *sucho*, *sychravo*, *škaredo*, *temno*, *temravo*, *teplo*, *veterno*, *vetristo*, *vidno*, *vidnejšie*, *vlažno/-e*, *zachmúrenno*, *zatiahnuto*; *tma*, *zima*.

Jaj, či je *dušno*, bude tuším *búrka*. (KRÁLIK) — Je veľmi *sychravo*. (KUKUČÍN) — Bolo *mračno* a zdalo sa, že podvečer alebo v noci bude *pršať*. (JÁGÁ)

Prípady bez slovesa:

Predpoveď počasia. Prevažne *polooblačno*. Zrána *vetristo*. (ROZHLAS)

2. rozličné časové javy: *skoro*, *neskoro*, *dávno*, *priskoro*, *prineskoro*; *prívčas*, *včas*, *včasráno*, *ráno*, *večer*, *popoludní*, *podvečer*, *nadržanom*; sú to časové príslovky, ktoré tu majú význam stavu.

Hovorím, že je trochu *neskoro*. (MINÁČ) — Nebolo *včas*, mrkalo. (CHROBÁK) — Bolo *včasráno*. (FIGULI)

Tento význam sa dá vyjadriť aj spojením *ako* + časová príslovka:

Otepilo sa. Nie je už *ako* zrána. (ÚZUS)

3. stavy a nálady vonkajšieho a vnútorného prostredia: *búrlivo*, *clivo*, *dľho*, *dobře*, *hlučne*, *hľucho*, *hrozivo*, *jednotvárne*, *mľlo*, *mľkvo*, *mŕtvo*, *nádherne*, *nezdravo*, *nudno*, *ošklivo*, *otupne/-o*, *príjemne*, *prívetivo*, *rozprávkovno*, *rušno*, *skladno*, *smutno*, *suchopárne*, *sviatočne*, *ťažko*, *tesne*, *ticho*, *útulne/-o*, *veselo*, *vľúdne/-o*, *voľne*, *zábavno*, *zaujímavo*, *zdravo*, *zľe*, *živo*.

Sloveso *byť* + stavová príslovka:

Sviatočne bolo v celej rodine. (ONDRĚJOV) — Bolo tak *otupno*, *clivo* navôkol. (F. KRÁČ) — Na druhej strane je *živo*. (KARVAŠ) — V kolibe bolo *teplo*, *prívetivo* a *ticho*. (RYSUDA) — A tu, ako tu len bolo *voľne* a *zaujímavo*. (MINÁČ)

Iné slovesá + stavová príslovka:

Zľe-nedobře sa *porobilo*, súdruh. (MINÁČ) — Chcelo sa mi priznať, ako naraz *ostalo* na svete *neveselo*. (FIGULI)

Stavová príslovka bez slovesa:

Zľe-nedobře u nás. (ČAJÁK) — *Nudno*, nekonečne *nudno*. (J. HRUŠOVSKÝ)

4. vnútorné stavy: *olivo, čudne/-o, dlho, dobre, dusivo, horúce/-o, hrozne, krušno, ľahko, ľúto, málo, mizerne, mrkotno, mučivo, náhlivo, náhlo, naponáhlo, neobyčajne, nevoľno, ošklivo, otupne/-o, príjemne, radostne, strašne, ťažko, teplo, tesno, trudno, ťažko, veselo, voľne, zle, zunovano, žiaľne/-o; rovnako, jednako; jedno: nanič, nepriam, zima, žiaľ.*

So slovesom *byť* (s jeho prípadnou elipsou):

Nám bolo *tesno a zle*. (MRÁZ) — A jemu v duši *temno, ťažko a olivo*. (KUKUČÍN) — *Hneď mi bolo ľahšie*. (MORIC) — A tak jej je už *zunovano*. (TIMRAVA) — Niektorým je zrazu veľmi *naponáhlo*. (LAZAROVÁ) — Začalo mu *byť* starého Lenharta *ľúto*. (MINÁČ)

Pri iných slovesách:

Čo vám je *zle*? To vám *zle prišlo* od šťavice. (BEDNÁR) — Človeku, ktorý bol mučený diviť sa ľuďom *prосто do očí a volať veci pravým menom, ťažko príde* odrazu sa všeliako vykrúcať, obšmietať. (CHROBÁK) — Reptiš len pokrútil hlavou, čo mu tak stislo srdce a *mätko sa mu urobilo*. (TATARKA)

Bez slovesa:

Probowała na nohy, ale *zle*, len *zle a horšie*. (TAJOVSKÝ) — Ticho zemi, ticho je i v ýškam. (RUFUS)

5. rozličné iné situácie a položenia: *dobre, darmo, hotovo, dosť, byť ťažko o niečo, byť ľahšie s niečím*.

No *dosť* už, srdce. (RUFUS) — *Hotovo!* Pohriteľ (ÚZUS) — Ale, *darmo* jo. Nedá sa. Poňazi niet. (JESSENSKÝ)

6. vnímanie, myslenie, uvažovanie: *vidno, nevidno, jasno, neveredno: sem patria aj prípady, kde cítiť ešte pôvodnú vetnú platnosť: ktovie, ktohovie, bohvie, čertvie, bohznú, ktoznú, možbyť*.

Došiel na most, z ktorého bolo *vidno* jeho dom. (KUKUČÍN) — A pred nimi, tak *vidno*, aj tak *noujdrě*. (MINÁČ) — Ohľoky sú také *zabofnené*, že raz *neveredno*, čo je s nimi. (KROČKO) — No *možbyť*, že kedysi i to poslúži mu na dobré. (PODJAVERINSKÁ) — Váh si plta vezio, *bohvie*, kde zastanú. (PLÁVKA) — Starý — *ktoznú*, čo ho naviedlo — *zmyslel* si *ezoz* *poludnie* *vyvieť* voly do potoka. (PODJAVERINSKÁ) — *Ktohovie*, či si *nešiel* *porátať* *zuby*, ktoré mu *zebra* *kopytami* *vyprášiła*. (ONDREJOV)

Príslovky *vidno, nevidno, neveredno* sa používajú v prítomnom čase bez slovesa *byť*. V minulom a budúcom čase je pri nich príslušný tvar slovesa *byť*: *bolo vidno* ap. Príslovky *bohvie, ktovie, čertvie, bohznú, ktoznú a možbyť* sa používajú len vo význame prítomného času, a to samostatne.

7. hodnotenie: *čudno, dobre, hrozne, krásne, ľahko, ľúto, málo, najpríhodnejšie, nečudno, neľahko, nudno, otupno/-e, príjemne, sladko, smiešno/-e, správne, ťažko, trápne, tvrdo, zle; darmo, dosť, zatažko, najtlaž; čudo, nečudo, div, nediv, nie div, pravda, škoda, neškoda, zima, žiaľ, nežiaľ; chvalabohu*.

So slovesom *byť* (a s jeho elipsou):

Nudno je stáť na jednom mieste. (ONDREJOV) — No *škoda* *bolo* obávať sa richtárovi. (PODJAVERINSKÁ) — *Najtlaž* začuť. (HYSULA) — *Nežiaľ* okolo takého robiť. (KUKUČÍN)

S iným slovesom:

Chlapom, ktorí sa celý týždeň pasujú so zasmolenými klátmi, dobre *príde* poriadne sa raz vydrhnúť v teplej vode. (CHROBÁK)

Hodnotiaci význam týchto prísloviak si žiada väzbu s neurčitkom alebo s vedľajšou vetou. Tým sa tento význam odlišuje od významu vnútorného stavu. Uvedené príslovky môžu mať poväčšine obidva významy: *zima mi je — zima mi je tu stáť*. V prítomnom čase sa môžu používať bez slovesa. Niektoré sa používajú len takto: *najtiah, div, nediv, chvalabohu*.

Prípady s vedľajšou vetou:

Nuž mi *šťudno, že som sa ja tiež pomýlil*. (KUKUČÍN) — Škoda ta, Maroško, *že si tak do klepca vliezol*. (KALINČIAK) — Chvalabohu, *že ich viac neuvidím*. (JEBENSKÝ) — Nie dosť na tom, *že pobrali mužov, chci pobrat i kone*. (FIGULI)

Príslovky vyjadrujú stav aj pri osobných tvaroch sloves:

1. prechodné prípady s neurčitým zámenným podmetom: *to je dobre, zle, horšie, mrzko, podobne, rovnako, jedno; všetko jedno; to je dosť, príliš; to je dávno, skoro, neskoro, priskoro; to je škoda; to je mi egál* (hovor.), *fuk* (hovor.).

To je mrzko. (TAJOVSKÝ) — Oveľa lepšie je to u Lazarovej. (A. MATUŠKA) — *Nám je to jedno*. (ŠVANTNER) — *Či je to Vám škoda?!* (MINÁČ)

2. prípady s osobným podmetom pri slovese *byť*: *byť dobre, zle, ticho; byť dobre, zle, ľahšie na tom; byť ľahšie s niečím; byť hore, navrchu, nažive, zadarmo, vstave* (hovor.), *pokoje, pohromade, osamote, spolu, zbohom, nanič; byť nakriž, zadobre, zajedno, zároveň s niekým; sem patria účelové a účinkové príslovky v stavovom význame: byť poruke, naporiadzi, pohotove, napohotove, nadarmo, vhod, nevhod*.

Musíte *byť* tichšie, lebo ich zobudíte. (MINÁČ) — Povráva sa po dodino, že starý otec *sú* veľmi zle. (KRÁLIK) — „A ty,“ radila mama, „si tak *ľahšie* s trápením.“ (FIGULI) — Dnes naše slovo musí *byť navrchu!* (TAJOVSKÝ) — Stará by sa *točila*, keby *bola nažive*, chudera. (TATARKA) — Možno by už nevedel s ňou *byť zajedno*. (CHROBÁK) — I okná na domku *bolí zároveň* s chodníkom. (TOMAŠČÍK) — André bol hrdina a jeho obeť *nebola nadarmo*. (FLÁVKA)

3. pri iných nepredmetových slovesách: *vyjsť najavo, najedno, navrch, navnivoč, nazmar, naprázdno, naholo, nadarmo; obísť nasucho, naľahko, naplano, zle, dobre; prísť draho, vhod, nevhod; mať sa dobre, zle, zbohom; držať sa spolu, pokoje, pohromade, spolu, vovedne; udržať sa nažive; obrátiť sa navnivoč, naruby*.

A tak *vyšla* i Dorina nevinnosť najavo. (KUKUČÍN) — *Colá* vec mi *prišla nevhod*. (JEBENSKÝ) — *Ale to vám príde draho*. (KARVAŠ) — Všetky voci *obrátili* sa pred jeho zrakom naruby. (CHROBÁK) — No, *maj sa mi dobre!* (SKÁLKA)

4. pri predmetových slovesách: *mať jasno, náhlo, naponáhlo, namdle, blízko, ďaleko; mať dobre, sucho, mokro, čisto, špinavo; mať poruke, naporiadzi, napohotove, pohotove, pokoje, pohromade, spolu; dať najavo, dokopy, dohromady, dovedna*,

spolu; dať zbohom; držať čisto, dokopy, dohromady, dovedna, spolu; brať naľahko, nadarmo, vážne, záporne; urobiť zádosť; obrátiť navnivoč, naruby.

Dobre máš, chlapče. (CHROBÁK) — V jednej baganči mal mokrú a nohavicu na kolene rozodratú. (TATARKA) — Máme akosi naponáhlo, poznamenal niekto z vojakov. (MINÁČ) — Dali sme dohromady druhú žatevnú brigádu. (TLAČ) — Za jeden deň mali pohromaďe malé vojsko. (MINÁČ) — Vypil ho celkom zvoľna, dávajúc si načas. (CHROBÁK) — Predstieral, že vec berie naľahko. (TATARKA)

Stavové príslovky *čudo, div, pravda, škoda, zima, žiaľ* sú pôvodne nominatívy podstatných mien. Od homonymných tvarov podstatných mien sa odlišujú najmä tým, že môžu mať pri sebo vetný zápor (*nečudo, neďiv, nie div, neškoda, nezima, nežiaľ*), ďalej že môžu mať príslovkovú determináciu a že sloveso je pri nich v neosobnom tvare (*je mi veľmi zima, bolo by ho veľmi škoda, nebolo mi ho ani trochu žiaľ, nebolo to ani trochu pravda*). Substantívne konštrukcie so stavovým významom majú adjektívnu determináciu a kongruentné sloveso: *bola mi veľká zima, nebola by ho veľká škoda, žiaľ mi je (bol) preťažký*.

Modálne príslovky

Tieto príslovky vyjadrujú možnosť, nevyhnutnosť deja, potrebu a vôľu vykonávať dej: *možno, nemožno, ľaz* (zastar. poet.), *nelzä* (zastar. poet.), *slobodno, neslobodno, voľno, nevoľno, hodno, nehodno, radno, neradno, nutno; načim, treba, nadbe* (náreč.), *nádobno* (zastar.); *božechovaj, nedaľbože, chráňbože, chráňboh, chráňpane, božechráň, bohchráň*.

Potme nebolo možno rozoznať, či je nový alebo starý. (ONDREJOV) — Hôr uzol nelzä porozpletať! (HVIEZDOSLAV) — Neslobodno ich držať v izbe. (ONDREJOV) — Dolu dedinou sa pustiť nie je veľmi radne. (LAZAROVÁ) — Tak mu treba, čo sa mi dáva do moci? (KUKUČÍN) — A dotknúť sa jej božechráň! (LAZAROVÁ) — Nedaľbože presvedčiť ich o potrebe výučby. (ZÁBORSKÝ)

Prípady s vedľajšou vetou:

Pocestným načim, aby sa posilnili. (ČAJAK) — Chráňbože, aby to nás postihlo! (ÚZUS) — Nedaľbože, aby sa to opakovalo ešte raz, lebo by som všetko rozdrvil. (FIGULI)

Modálny význam majú aj časové príslovky: *je skoro na niečo* (= ešte netreba), *je včas, privčas na niečo* (= ešte netreba), *je neskoro na niečo* (= už nemožno), *je načas* (= treba) a príslovka *je namieste* (= treba).

Ale na to je teraz ešte privčas. (KARVAŠ) — Už je načas. (LAZAROVÁ)

Využívanie stupňov prísloviek

Pozitív prísloviek vyjadruje v svojej základnej platnosti vlastnosť deja bez zreteľa na jej mieru. Je čo do stupňa vlastnosti bezpríznačový.

Bola som v kuchyni, dozerala som tam verne a svedomite. (KUKUČÍN) — Uvodomil som si rýchle a jasno, že som v Tarovej kolibe na Pálenici. (ŠVANTNER)

Komparatív je porovnávaci stupeň. Vyjadruje vo svojom základnom význame vyššiu mieru vlastnosti, než je vlastnosť, z ktorej sa pri porovnávaní

vychádza. Je to teda len relatívne vyššia vlastnosť, ktorej miera závisí od porovnávacieho východiska: *pes beží rýchlejšie ako človek, zajac beží rýchlejšie ako pes*.

Pozitív, z ktorého sa pri porovnaní vychádza, býva len zriedka priamo vyslovený.

Ľahko sme ho dostali a ešte ľahšie by sme ho mohli stratiť. (ONDREJOV)

Miesto vlastného pozitívu sa vyskytuje synonymická príslovka.

Teliatko žalosťne bučalo, bálo sa samo v tmavej noci. Tretia hodina — meraveli nám údy od nehybnosti. Teliatko začalo bučať úzkostlivejšie. (ONDREJOV)

Častejšie býva pozadím pre porovnanie osoba, ktorá je nositeľom deja s bezpríznačným stupňom vlastnosti.

Ukázalo sa, že moji druhovia vedeli lepšie ako ja, kam smerujeme a kam sa dostaneme. (ONDREJOV) — Ty si na tom horšie než my. (MARŠALL-PETROVSKÝ)

Pozadím pre porovnanie môže byť predmet alebo miestna a časová okolnosť deja, s ktorou myslená bezpríznačková miera vlastnosti priamo alebo prostredníctvom deja súvisí.

Tých odbavil ešte kratšie ako mňa. (TAJOVSKÝ) — V pralece bolo omnoho príjemnejšie ako na pastvine. (ONDREJOV) — Ba práve dnes je to jednoduchšie, než bude zajtra. (KORÁK)

Najčastejšie sa však porovnávacie pozadie nevyjadruje. Ako porovnanie slúži vtedy dej v predchádzajúcom kontexte.

Vo večerných hodinách zadulo vetričko, priletela víchrica od severozápadu . . . Victor zaskučal ešte zárlivejšie. (ONDREJOV)

Alebo sa toto pozadie len implicitne domýšľa.

No len aby mu z toho horšie nebolo. (TAJOVSKÝ)

Komparatív sa môže myslieť i k antonymnej príslovkovej vlastnosti a vtedy značí nižší stupeň od nej: *Ideš prirýchlo, choď trochu pomalšie*. Niekedy sa môžu antonymné komparatívy myslieť k príslovke, ktorá je stredom príslušných antonym: *neskoršie — načas — včasnšie*.

Hanka sa usmievala a *pomaly* sa rozkrútila a krútila sa stále rýchlejšie a rýchlejšie. (MINÁČ) — Poľný strážca prebudil sa dnes akosi pozdajšie; slnko bolo síce zaoblačené, takže sa nedalo určiť, ako ďaleko čas pokročil, ale Ondráš tušil, že je *pozde*, že on *včasnšie* vstáva. (PODJAVERINSKÁ)

Jednoznačne vyjadruje komparatív vyššiu mieru vlastnosti k príslušnému pozitívu vtedy, keď pri ňom stojí častica *ešte*:

Rana, ktorá beztoho páčila, hrýzla — rozjatriła sa *ešte* horšie. (KUKUČIN) — Pohodil hlavou, až sa mu hriva roztriasla, a *ešte* strmšie vykročil. (MOKRO)

Komparatív môže vyjadrovať nižší stupeň vlastnosti aj k antonymnému superlatívu.

A vieš, čo mi povedal? Že som mohol ešte i dva kliny dať vbiť, lebo najväčší bol prvý, ostatné vždy *menej a menej*. (JÉGÉ)

Opakovaním komparatívu alebo jeho spojením so slovami *čoraz*, *vždy*, *stále*, *neprestajne*, *čím ďalej* sa vyjadruje pozvoľné stúpanie miery vlastnosti.

Klesal *nižšie a nižšie* dolu ku dnu. (PODJAVORINSKÁ) — Už vidno len vežu s krížom, vždy *menej a menej*. (KUKUČÍN) — Slnko sa skláňalo *čoraz nižšie* za Veselú horu. (MARTÁKOVÁ) — A on mu *čím ďalej* smelšie a ochotnejšie rozprával. (CHROBÁK) — *Čoraz* žiadostivejšie pokukujú starý otec na koscov, čo idú hore dedinou. (CHROBÁK)

Pri spojke *čím* — *tým* vyjadrujú dva komparatívy závisle stúpajúcu mieru príslušných vlastností.

Bolo na ňom vidieť, že *čím* väčší mu budú brániť, *tým* zarputilejšie sa bude pridŕžovať svojho úmyslu. (JÉGÉ)

Takto môže súvisieť príslovkový druhý stupeň aj s adjektívnym komparatívom.

Čím hlbšie sme vchádzali do pralesa, *tým* namáhavejšia bola cesta. (ONDŘEJOV)

Zvýšenie miery vlastnosti sa pri komparatíve môže myslieť podľa danej situácie, alebo sa môže výslovne vyjadriť príslovkami a inými výrazmi.

Táto druhá príhoda stala sa *o niečo neskoršie*. (MORIC) — A dnes treba ísť *trochu skorej*. (ONDŘEJOV) — Aj on je zodpovedný, *o málo menej* ako Vraniakovci, ale isto. (TATARKA)

Superlatív vyjadruje najvyššiu mieru vlastnosti deja vzhľadom na deje, s ktorými sa superlatív mlčky alebo výslovne dáva do súvislosti. Základný je taký spôsob porovnávania, že sa jednotlivé stupne vlastnosti kladú za sebou (pozitív sa obyčajne neuvádza).

Matka vedela po slovensky, horšie po nemecky a *najhoršie* po maďarsky. (BEDNÁR)

Častejšie sa však robí výslovne porovnanie, a to spojením predložky z, *spomedzi*, *medzi*, *nad* a názvu osoby, ktorá je nositeľom deja s menším stupňom porovnávanej vlastnosti.

On to vedel z nich *najlepšie*. (ÚZUS) — „A ja *spomedzi* všetkých *najďalej* dopfujem,“ povedal Paľo. (ONDŘEJOV) — Ty to poznáš *medzi* nami *najlepšie*. (ÚZUS)

S takouto porovnávacou väzbou máva aj komparatív platnosť superlatívu:

Prísnestšie nad všetkých vieš oceniť svoj trud. (JENSENSKÝ)

Častejšie sa však porovnanie myslí len implicitne.

Miška najväčšími mizelo to, že ho už syn prevýšil. (KUKUČÍN) — Tu človek *najlepšie* vidí, koľko má v rovíri chovných jeleňov. (MORIC)

V spojení s časticou *čo* (výnimočne i *čím*) vyjadruje superlatív najvyššiu možnú mieru vlastnosti v daných okolnostiach.

Nemyslí na iné, ako by tá *čo* *najľahšie* napálil. (CHROBÁK) — Chcel *čím najrýchlejšie* vyslobodiť psíka. (MINÁČ)

S časticou *čím* sa v platnosti superlatívu spravidla používa komparatív.

Petráš sa pousiloval *čím rýchlejšie* stratiť sa od huncúta tetky. (FIGULI) — Chcuť sa *čím* prv vytratiť z maštale. (HEČKO)]

Zápor superlatívu má platnosť antonymnej príslovky.

Juríček i pri pokročilejšom veku hospodáril *nie* najhoršie. (PODJAVERINSKÁ)

Stupeň vlastnosti sa bez porovnávania vyjadruje lexikálnymi postupmi (predponami *pra-*, *pre-*, *pri-*; zdrobňovaním), opakovaním alebo príslovkami miery.

Hral na flaute, ale *pramízerno*. (VAJANSKÝ) — Ospravedlňovali sa *preúctivo*. (ŠVANTNER) — Ty sa už *priveľmi* rozdrapuješ. (ONDREJOV) — *Píše ľahko, ľahučko*, nič mu nerobí ťažkosti. (A. MATUŠKA) — Celkom *pomaličky, ľahulinko* sa tatkajúc, ide k dverám vily. (KRÁLIK) — Vieš, *ogymáne* sú teraz dobré. *Terazučky* teraz. (MARTÁKOVÁ) — Milan študoval *veselo-preveselo*. (MINÁČ) — Zastali: *oddávna-pradáva* bol to stred Dužíc. (TATARKA) — Sta vba pokračovala veľmi rýchle. (ONDREJOV) — A tam *hodne* *poniže* leží jeho mladší brat Ondrej. (PLÁVKA)

Fungovanie iných slovných druhov v platnosti prísloviak

Podstatné mená

Okrem toho, že podstatné mená môžu samy vyjadrovať okolnosť ako jeden zo svojich pádových významov, sú isté prípady, keď sa podstatné mená s týmto významom ustalujú v istom tvare alebo v istom spojení v platnosti príslovky. Hovoríme tu o príslovkových výrazoch. Substantívna platnosť im pritom ostáva ďalej, avšak niektoré typické substantívne znaky im chýbajú. Nemajú napr. úplnú paradigmu: *do pomykova, v pomykove, v trapiech, do zúfania, od nepamäti, v ústrety*. Alebo sa nedajú voľne určovať prívlastkom, čo je následok ustálenosti v istom tvare alebo spojení: *z mosta doprosta, odvčera večera, bok o bok, cesta-necesta*. V iných prípadoch môžu mať naopak ustálený prívlastok: *deň denský, mačný mak, jedna radosť, na vospust sveta*. Obyčajne je význam podstatného mena v týchto výrazoch pomknutý alebo zúžený: *odvčera obeda, z mosta doprosta*.

Zvláštne sú tu spojenia časových prísloviak s genitívom podstatných mien *ráno, večer, obed, týždeň*: *odvčera rána/obeda/večera, dovčera rána/obeda/večera, oddnes rána/obeda/večera, dodnes rána . . . , odzajtra rána . . . , dozajtra rána . . . , oddnes týždňa, dodnes týždňa*; sem patria i spojenia *dnes týždeň* a *dnes rok*. Sú to zložené príslovkové výrazy.

Dodnes rána sa mi tri razy prisnilo to isté! (TAJOVSKÝ) — Nejedol som *odvčera obeda*. (ONDREJOV) — Paško nečakal *dozajtra večera*. (KUKUČIN)

V zloženom príslovkovom výraze môže teda vedľa substantíva vystupovať i príslovka. Voľné spojenie dvoch prísloviok však už pokladáme za zloženú príslovku: *dnes ráno, dnes večer, zajtra naobed, nadnes ráno, zavčas ráno* ap.

Medzi zložené príslovkové výrazy patria aj spojenia z *mosta doprosta, na vospust sveta, na jeden vrz, jedným vrzom, jedna radosť, deň denský, mačný mak, na živé raty, vo dve poly, na dve poly*; sem patria i latinské citáty *expressis verbis, cum grano salis, mutatis mutandis* a i.

No i jej som odkresala z mosta doprosta. (KUKUČÍN) — Sváko Lipničan švihal bičom ponad chrbty koní a nasilu sa usmieval, aby jeho žena aspoň o mačný mak menej žiaľila. (FIGULI) — Chodila nachýlená k zemi, ohnutá vo dve poly. (MINÁČ)

Ďalšiu skupinu zložených príslovkových výrazov tvoria tesné spojenia substantívnych antonym a synonym: *cesta-necesta, hanba-nehanba, hlava-nehlava, rad-radom, silou-mocou, zubami-nechtami* a spojenia o *hlade o smáde, o chlebe o vode*; sem patria i spojenia *deň-dva, rok-dva* ap.

Hroščo ide von, ide kdesi von z Dužíc, cesta-necesta. (TATARKA) — A keď sú dosť silní, bijú hlava-nehlava nielen žoldnierov, ale i svoju vrchnosť. (ZÚBEK) — Silou-mocou chcel vybadat' joj pôvod na posunkoch. (JESENSKÝ) — Číta rad-radom mená Hornokameničanov. (LAZAROVÁ) — Vklátil som sa s tými myšlienkami deň-dva po vinici. (CHEROBÁK)

Výrazná je skupina spojení rovnakých podstatných mien pomocou predložky alebo spojky: *bok o bok, bok po boku, deň po dni, deň po deň, zo dňa na deň, z dom do domu, čas od času, z času na čas, hlava na hlave, krok za krokom, z kroka na krok, plece pri pleci, ruka v ruke, z roka na rok; deň čo deň, noc čo noc, rok čo rok*.

Čas od času spíšťal čatár Koza guľomet. (MINÁČ) — Skoro šesť rokov, deň čo deň, večer čo večer zatemňovali ľudia Európy obloky. (TLAČ) — Navôkol zase bujné lesy: smrek, jedľa, kosna v družnej zmesi, oproté husto bok o bok. (KVIETZOSLAV)

Najväčšia je skupina jednoduchých príslovkových výrazov, ktorú tvoria predložkové pády podstatných mien: *v čerty, na vrch hlave, za vrchstola, za vrchstolom; od mladi, za mladi, za chlupcu, za dievčata* (hovor.), *do polvečier* (zastar.), *od polvečier* (zastar.), *od nepamäti; bez prestania, bez ustania; do nepoznania, do neuverenia, na nepoznanie, na neuverenie, na nevypovedanie; na úmor, do úmoru, do ťla, do vôle, po troche, po troške; do plaču, do popuku, do skoku, do smiechu, do tancu, do žartu, do nevydržania, do skapania, do zaplakaníu, do záfania, na nevydržanie, na skapanie; za ľubom, do pomykova, v pomykove, v trapiach; na ratu, na raty, v ústrety, na diváky* (na živé raty, do živého boha); tu možno uviesť aj spojenia *až hanbu, až hrôza, až radosť, až hriech, až strach, až milá vec* a latinské citáty *ad actu, ex offo, ex post, in natura, a posteriori*.

Ved sa tiež v horn od mladi táram. (PLÁVKA) — Od polvečier postavil Juroho na svoje miesto. (KUKUČÍN) — Mohol som sa do vôle nabažiť pohľadom na Luganské jazero. (TATARKA) — Hohoho, je mi do smiechu. (TATARKA) — Nuž trna-vrna od svitu do noci, bez prestania. (KUKUČÍN)

Nominatívy *hanba, hriech, koniec, šťastie* a neskl. *amen* môžu mať v spojení so slovesom *byť* alebo i samostatne stavový význam. V tomto význame môžu mať pri sebe sloveso i v neosobnom tvare, prípadne aj adverbálne určenie: *bol s ním koniec* — *bolo s ním koniec*, *bola by hanba* — *bolo by hanba*, *bol by hriech* — *bolo by hriech*; *bolo by veľmi hanba*. Skôr tu však býva adjektívna determinácia: *bola by veľká hanba*, *bol by veľký hriech* ap.

Rizling je *hriech* nadľho rezať. (HEČKO) — Šťastie, že ho môžem aspoň voňať, keď už neoslobodno kúriť. (KUKUČÍN)

Prídavné mená

Aj prídavné mená môžu mať v spojení s rozličnými predložkami platnosť príslovkových výrazov; ide tu vlastne o spodstatnené prídavné mená.

Osobitnú skupinu tu tvoria pomenovania farieb a príbuzných vlastností s predložkami *na, do* a *za*: *na bielo, na červeno, na čierne, na fialovo, na hnedo, na karminovo, na kávovo, na modro, na ocelovošedo, na ružovo, na sivo, na svetlo, na šedo, na tmavo, na zeleno, na zlato; na čisto, na guľato, na hranato, na chrumkavo, na končito, na kyslo, na mätko, na mokro, na studeno, na slano, na sucho, na teplo, na vlhko, na žeravo*;

do biela, do bronzova, do červená, do čierne atď.; do čista, do guľata, do končita, do sucha, do žerava, do absurdna;

za čerstva, za horúca, za mladá, za mokrá, za slobodná, za suchá, za surová, za živá.

A tak predsa len najvýraznejšie na ňom vynikala *do bronzova* opálená koža. (TATARKA) — Do ohňa položil sa kusisko medi. rozpáli sa na bielo, až iskry fľakajú. (ONDREJOV) — Hroh upravil pekne, na hranato. (ONDREJOV)

Ďalej sú tu prípady: *od mladá, od mala, od malička; v dobrom, v zlom, v suchom, v teplom, v najväčšom; v úzkych; po dobrom, po zlom, po novom, po starom; do prázdna; do tuhého; na neurčito; na čistom, na holom; z čista-jasna; bez ďalšieho*.

Jerguš hodil sa bokom, pos skočil do prázdna. (ONDREJOV) — Ako vidím, ani nie ste na čistom, kde a ako načím začať. (KUKUČÍN) — Z čista-jasna sa na mňa osopil. (KARVAŠ) — U mňa ostane po starom. (KRÁLIK) — Je rád, že sedí v suchom. (MARTÁKOVÁ)

Niektoré z týchto príslovkových výrazov treba odlišovať od podobných prísloviek.

Koliba je vyriadená, do čista vymotená. (CHROBÁK) — Biednici nemajú dočista čo jest. (VANSOVÁ) — Prepísal list na čisto. (ÚZUS) — Hrdlo mal načisto hladké. (KRÁLIK)

Samostatnosť predložky v týchto výrazoch dokazuje spojenie dvoch adjektív pri jednej predložke, prípadne príslovková determinácia prídavného mena.

Obzeral drevené, na bielo a nebovo zafarbené domce. (ONDREJOV) — Vajíčko poskakaj na celkom drobno. (ÚZUS)

Zámená

Niektoré predložkové tvary a spojenia zámen majú príslovkový význam: *je po všetkom* (= je koniec), *nič po nič* (= náhle, zrazu) *z ničoho nič* (= zne-zrady, zrazu *ako nič* (= ľahko), *ako-tak* (= trochu).

Aj tak je *po všetkom*. (TLAČ) — Nevedeli sme sa prenačudovať, že nás ten víchor, ktorý sa tak *nič po nič* strhol, nerozniesol na kopytách. (TATARKA) — Ábel Prievozník sa ponášal na starú sčernetú slivku, do ktorej z ničoho *nič* udel blesk. (KARVAŠ) — Je už *ako-tak* nasýtený. (HEČKO)

Neurčité príslovkové zámená tvoria s príslovkami zložené príslovkové výrazy: *kdesi ďaleko, kamsi hore, skadesi zdola, odkiaľsi zozadu, niekde vzadu; kedysi dávno, niekedy vlni, akosi dávno; akosi včas; akosi pomaly* ap.

Štyri mu umreli *kedysi dávno*. (MINÁČ) — Urob to *nejako ináč*. (ÚZUS)

Číslovky

Spojenia *dve na tri, raz-dva* sú príslovkové výrazy. Slová *ostopät, ostošest* sú príslovky.

On len *ješ, piť, tárať dve na tri*. (JILEMNICKÝ) — Tály žita v dlhej horúčave *raz-dva* ožltli ako zlato. (PLÁVKA) — Vtedy sa u nás ešte *fašiangovalo ostošest*. (PONTOKÁ)

Slovesá

Spojenie *stoj čo stoj* je zložený príslovkový výraz miery.

Hľadel kamarátovi do strnatej tváre, akohy v nej *chcel stoj čo stoj* vyčítať, čo sa to tu vlastne deje. (KARVAŠ)

Predložky

Niektoré príslovky majú druhotne platnosť predložiek: *dolu, hore, blízko, neďaleko, vnútri, naprostriedku, naprostriedok, naspodok, navrch, von* a i. No častejšie býva naopak, že niektoré predložky sa používajú samostatne v platnosti prísloviok: *doprostred, kol, kvôli, mimo, naprieč, napriek, naprostred, naproti, niže, okolo, oproti, pomimo, poniže, povedľa, povyšše, proti, uprostred, vedľa, vôkol, vyše; zriedka i za, pre, pod, naď*.

Psisko posadilo sa *vedľa*, vážne a vznošeno. (ONDREJOV) — Formuje oštiepky, zdoboné *uprostred* a na koncoch vypuklými ciframi. (CHROBÁK) — Povedomie, že nepoškodil a predsa urobil *kvôli*, dvíha ho. (KUKUČÍN) — Rovno *naproti*, hneď *povyše* pamätnej Jánošíkovej skaly, stál Sušiakov dom. (MINÁČ)

I tak je však jasné, čo je *vyššie* a čo je *nižšie*, čo je *naď* a čo je *pod*. (A. MATUŠKA) — Treba zistiť, kto je *za* a kto je *proti*. (ÚZUS, Hovor.)

Spojenie *skrz-naskrz* je príslovkový výraz.

Až teraz ho poznal *skrz-naskrz*, keď ukázal pravú tvár. (HEČKO)

Častice

Mnoho prísloviak má sekundárne platnosť častíc (*dobré, správne, prirodzene, rozhodne, konkrétne, špeciálne, skoro, skôr* a i.). Opačných prípadov, že častice majú sekundárnu platnosť prísloviak, je však málo.

Častice *iste, určite, pravdepodobne, skutočne, naozaj* majú pri slovesách reči a myslenia príslovkový význam spôsobu.

Sýkora dal najavo podozrenie proti richtárovi veľmi určite. (KUKUČÍN) — A viac to *naozaj*? (ÚZUS)

Príslovkový význam môžu mať aj častice *práve, sotva, opravdu, doopravdy, samozrejme, výslovne, menovite, nepriam*.

Práve opísaný priebeh pohybu dvoch oscilátorov sme dostali pri počiatočných podmienkach. (ILKOVIČ) — *Opravdu* chorý však nebol ešte nikdy. (TAJOVSKÝ) — V hukote vody *sotva* ho bolo počuť. (ONDREJOV) — Ako Matias Barinu zočil, bolo mu *nepriam* okolo srdca. (KALINČIAK)

Spojenie *až-až* je príslovkový výraz miery.

Do božieho rána vydrichmeš sa *až-až*. (CHROBÁK)

Hovorová častica *nebárs* môže sa použiť v stavovom význame.

Akosi mi je *nebárs*. (ÚZUS)

Citoslovčia

Citoslovčia *beda, cikcak, čihi, hot, fuč, fuk, hej, kaput, tralalom* môžu mať druhotne platnosť prísloviak.

Keď sa jej nestane po vôli, tak je potom *beda*. (ČAJAK) — Keď videl, že sme v závoze, že nemôžeme číh! ani *hot*, vošiel a pekne sa predstavil. (CHROBÁK) — Vy už *hej* gazdujete. (STODOLA) — Tým je *hej* na svete! (URBAN) — To verím, že z cudzích peňazí by sa žilo len tak *tralalom*. (RIGULI) — A peniažky sú *fuč*! (ÚZUS)

Spojenia *cik-cakom, dlnom-dánom, három-fárom* sú príslovkové výrazy.

Chodíme len tak *dlnom-dánom*. (SMREK) — Ja chodím na šichtu, môj muž slúži a vy si pôjdete *három-fárom*. (TAJOVSKÝ)

Predložky

Prepozície

Predložky čiže prepozície sú neohybné slová, ktoré v spojení s nepriamymi pádmi podstatných mien, zámen a čísloviek vyjadrujú okolnostné (adverbiálne), predmetové (objektové) a prívlastkové (atributívne) vzťahy. Adverbiálne vzťahy vyjadrujú predložky aj v spojení s príslovkami, napr. *na tmavohnedo*, *po domácky*, alebo v spojení so slovami, ktoré sa v priebehu vývoja prestali skloňovať, napr. *po päť* (ale *po jednom*).

Predložky sú gramatické slová, ktoré vyjadrujú syntagmatické vzťahy. Na rozdiel od spojok vyjadrujú ich nesamostatne, t. j. v spojení s morfológickými prostriedkami druhého člena predložkovej konštrukcie.

Význam predložky konkretizuje sa v spojení s istým pádom, napr. *pred strom* (s A. označuje smer) — *pred stromom* (s I. označuje miesto); modifikuje sa v závislosti od vecného významu pripojeného mena, napr. *pred oblokmi* (miesto), *pred rokmi* (čas); mení sa v závislosti od vecného významu slovesa nadradeného celej predložkovej väzbe: *stať si za niekoho v zástupe* (príslovkové určenie miesta), *zastať za niekoho*, t. j. *zastať niekoho* (predmet v závislosti od predmetových sloves).

Pri rozlišovaní príslovkových významov hrá hlavnú úlohu vecný význam podstatného mena a jeho pád. Objektový význam predložky vyplýva zasa predovšetkým z významu nadradeného slovesa; od slovesa závisí aj výber pádu závislého podstatného mena, napr. *rozumieť sa do niečoho*, ale *vyznať sa v niečom*.

Atributívne významy predložkového spojenia čiastočne súvisia s adverbiálnymi a objektovými významami, napr. *vhod do kuchyne* (vhádzať do kuchyne), *zaujímať sa o kúpu* (zaujímať sa o kúpu), *vera v spravodlivosť* (veriť v spravodlivosť); čiastočne sú to samostatné atributívne významy bez paralely s adverbiálnymi a objektovými významami v postavení pri slovese, napr. *dienča s lunovými vlasmi*.

Niektoré predložky sa spájajú s jedným pádom, niektoré s dvoma i s troma pádmami.

S jedným pádom sa spájajú predložky:

a) s G. *bez, do, od, u, z; nad, spod, zmedzi, spred, sponad, spopod, spomedzi, spopred, spoza, spopri, vopred; mimo, okrem, kraj, prostred, naprostred, uprostred, vprostred, doprostred, sprostred, podľa, vedľa, zhora, pozhora, zdola, pozdola, namiesto, miesto, okolo, vyše, nižšie, povyššie, ponížšie, ohľadom, ohľadne, vrátane, včítane, blízko, neďaleko, konča, pozdĺž, zvonku, vnútri, znútra* a i;

b) s D. *k, proti, naproti, oproti, voči, kvôli, napriek, vzdor* (kniž.);

c) s A. *cez, pre;*

d) s L. *pri, popri;*

e) s I. *s, hore, dolu.*

S dvoma pádmami sa spájajú predložky:

a) s A. a I. *nad, pod, pred, medzi;*

b) s A. a L. *na, o, po, v;*

c) s G. a I. *naprieč.*

S tromi pádmami, a to s G., A. a I. sa spája predložka *za*.

Delenie predložiek

Predložky sa rozdeľujú alebo z funkčného hľadiska, alebo z etymologického hľadiska (z hľadiska pôvodu).

Funkčne (podľa stupňa viazanosti na meno a podľa abstraktnosti významu) sa delia predložky na prvé (primárne) a na druhé (sekundárne).

K prvému predložkám patria predložky s najvšeobecnejším významom, ktoré sa v inej ako predložkovej funkcii spravidla nepoužívajú.

Druhé predložky vznikli z iných (plnovýznamových) slov, napr. zo substantív, prísloviek alebo z tvarov plnovýznamových slov, napr. z holých a predložkových pádov substantív, z prechodníkov sloves. Majú viac-menej konkrétny význam, ktorý ešte poukazuje na ich pôvod. Môžu sa ešte používať aj v inej funkcii ako predložkovej, napr. *okolo, obďaleč, blízko*; porov.: išiel *okolo* — *krútiť sa okolo osi*, *stát obďaleč, blízko* — *stát obďaleč, blízko obloka*.

Z hľadiska pôvodu (etymologického) sa delia predložky na pôvodné (vlastné) a nepôvodné (nevlastné). K pôvodným patria funkčne prvé predložky s výnimkou predložiek *medzi, okrem, proti, skrz*.

Z hľadiska dnešného používania delenie predložiek na pôvodné a nepôvodné nie je závažné.

Prvé predložky sa ďalej delia na:

a) jednoduché: *bez, cez, do, k, medzi, na, nad, o, od, okrem, po, pod, pre, pred, pri, proti, s, skrz, u, v, z, za*;

b) zložené, a to:

podvojné: *ponad, popod, popred, poza, popri, pomedzi, znad, spred, zmedzi, spod; napred, vopred, odpred*;

potrojnú: *spopred, sponad, spopod, spoza, spopri, spomedzi*.

Podvojné a potrojnú predložky sú mechanické zloženiny jednoduchých predložiek. Používajú sa tiež iba v spojení s pádom mena.

Nepôvodné (nevlastné) predložky sa ďalej delia na:

a) jednoduché: *blízko, dolu, hore, konča, kraj, miesto, mimo, nižšie, kolo, kol, dľa, prosto, prostred, stred, vyše*;

b) odvodené: *kvôli, namiesto, naprieč, napriek, navzdor, navzdory, neďaleko, obďaleč, okolo, počas, podľa, vedľa, povedľa, pozdĺž, ponižšie, povyššie, pozdola, pozhora, pokraj, pomimo, naprostred, vprostred, uprostred, doprostred, sprostred, strán, strany, vnútri, voči, vokol, zdola, zhora, skraja, skraj, skonča, znútra, zokol, sponižšie, spovyššie; vrátane, včítane, ohľadne*.

Úlohu druhotných predložiek zastupujú aj iné slovné druhy:

a) tvary (holé i predložkové pády) podstatných mien: *vďaka, vzdor, ohľadom, následkom, vinou, pomocou, začiatkom, koncom; zo stránky, na základe, v zmysle, v duchu, s výnimkou, v dôsledku, v prospech, v združení, za cieľom, na úkor, v priebehu, v ústrety*;

b) konštrukcie z tvarov podstatných mien a prvotných predložiek: *vzhľadom na, so zreteľom na, bez ohľadu na, na rozdiel od*;

c) absolútne prechodníky sloves (samy alebo v spojení s prvotnými predložkami), napr.: *začínajúc, končiac, počítajúc do toho, nerýnčiac, nepozerajúc na, odhliadnuc od ...*

Nepôvodné predložky možno ešte deliť na skupiny podľa toho, z akých slovných druhov vznikli, takto:

a) predložky z podstatných mien: *stred, prostred, naprostred; pozdĺž, podľa, miesto, voči, kvôli, kraj, ohľadom ...*

b) predložky z prísloviok: *mimo, blízko, vrátane, včítane, ohľadne ...*

c) zo sloves: *konča, začínajúc, končiac ...*

Významy predložiek

Predložky v spojení s pádom mena vyjadrujú tie isté významy, ktoré vyjadrujú príslovky samostatne: miesto, čas, príčinu a iné okolnosti. Z predložiek tieto významy najzreteľnejšie vyjadrujú druhotné predložky, lebo ešte celkom nestratili súvis s plnovýznamovými slovami, z ktorých vznikli, napr. *prostred*,

naproti, voči, okolo ... Druhotné predložky majú zväčša len jeden význam alebo len málo druhotných významov.

Význam prvotných predložiek je všeobecný, menej určitý, úplne sa dá poznať len z konkrétnych spojení s pádmi mien, resp. zo spojení s nadradenými slovami. Prvotné predložky sú mnohovýznamové, vyjadrujú niekoľko vzťahov, podľa toho, s ktorým pádom sa spájajú, aký vecný význam má pripojené meno a aký vecný význam má nadradené slovo (sloveso, prídavné meno, podstatné meno); napr. predložka *na*:

(s akuzatívom) *vyletiť na konár* (smer), *doniesť topánky na opravu* (účel), *dĺhý na meter* (miera), *zhorieť na škvarku, na prach* (dôsledok), *zafarbiť na tmavohnedo* (spôsob), *zastaviť sa na chvíľku* (čas), *zobudiť sa na krik a buchot* (príčina), *chorý na srdce* (zreteľ), *spomínať si na detstvo* (predmet):

(s lokálom) *sedieť na paži* (miesto), *zobudiť sa na svitaní* (čas), *byť na robotách* (účel), *uschnúť na ohni* (podmienka), *hrať na harmonike* (nástroj), *utaviť na daniach* (zreteľ), *prísť na riešení* (predmet).

Príslovkové významy predložiek sa menia podľa vecného významu podradeného mena: *prísť na vrch* (smer) — *prísť na dva dni* (čas) — *prísť na pomoc* (účel). Predmetový význam dostávajú predložky v závislosti od nadradeného slovesa, najmä ak sa zhodujú s predponou slovesa: *zoznámiť (niekoho) s niečím*, *oboznámiť (niekoho) o niečom*, *nadabiť na jarabíčie hniezdo*, *naraziť na odpor a pod.*

Predložkových väzieb v jazyku stále pribúda. Nahrádzajú menej konkrétne väzby s holými pádmi. Napr. väzbu s holým genitívom pri slovese *chrániť sa*, *(niekoho) niečoho* nahradili predložkové väzby: *od niečoho*, *proti niečomu*, *pred niečím*. Niekedy síce zostala v jazyku popri predložkovej väzbe aj väzba s holým pádom, ale sa nepoužíva pri tých istých menách a odlišuje sa významovo: *blížiť sa niečomu* (napr. pravde — abstraktné približovanie, t. j. dosahovať pravdu) — *blížiť sa k niečomu* (napr. k dedine — konkrétne približovanie).

V niektorých významoch sa prvotné predložky nahradili druhotnými, zreteľnejšími predložkami, napr. *robiť niečo podľa vzoru* (nie „po vzore“). Prvotné predložky vyjadrujú zvyšky príslušných významov už len v ustálených spojeniach, napr. *poznať po perí, po reči, vymrieť po meči (po praslici)*.

Väčšina predložiek vyjadruje predovšetkým priestorové a časové vzťahy. V oblasti priestorových a časových vzťahov sa vyskytuje aj najväčšie množstvo významov a významových odtienkov.

a) Priestorové významy predložiek sa členia na dve skupiny: 1. na miestne významy (predložky odpovedajúce na otázku *kde?*) a 2. na smerové významy (predložky odpovedajúce na otázky *kam?*, *kade?*, *skadiaľ?*, *odkiaľ?*, *pokiaľ?*).

1. Zo základných predložiek vyjadrujú miesto najmä tieto predložky:

Predložka *v* s L. ukazuje na miesto, vnútri ktorého sa uskutočňuje dej, alebo vnútri ktorého sa nachádza predmet.

V kúte bola široká posteľ. (KUKUČÍN) — V jame sa pasú sputnané štyri kone. (TAJOVSKÝ)
Predložka *na* s L. vyjadruje miesto na povrchu niečoho.

Sedel na nízkom kameni. (KUKUČÍN) — Na lopároch rozvoniavala nakrájaná cibula a strúčiky cesnaku. (FIGULA)

Predložka *pri* s L. vyjadruje miesto v blízkosti niečoho alebo niekoho a spoločenstvo, prostredie.

Mať krčí sa na lavici pri železnom sporáčku. (TAJOVSKÝ) — Ošti sa dobre ani pri vlastných rodičoch. (TIMRAVA) — Bol som kedysi pri vojsku najlepší strelec. (GABAJ)

V spojení s I. vyjadrujú miesto predložky *pred, za, nad, pod, medzi*; určujú ho so zreteľom na predmet.

Akési pary stoja nad domami. (KUKUČÍN) — Čušia už ako vši pod chrastou. (F. KRÁU) — Nakládli ohňa i na lúke pred hradom. (JÉKÉ) — Za plotom rozzenený ker, v úzadí vrchy a sivé nebo. (KRŮMĚRY)

Prvotné predložky vyjadrujú miesto len v spojení s L. a I., t. j. s pádmí, ktoré už samy vyjadrujú miesto.

Na označenie miesta sa používa i väčšina druhotných predložiek. Tie vyjadrujú miesto oveľa konkrétnejšie. Spájajú sa zväčša s G., výnimočne s D., teda nie iba s miestnymi pádmí. Patria k nim predložky:

s G.: *blízko, blízko, podľa, mimo, vedľa, vnútri, znátra, zvonku, okolo, kolo, kol, vokol, zokol, zdola, pozdola, pozhora, znátra, zvonku, na pred, vopred, stred, prostred, naprostred, vprostred, uprostred, kraj, pokraj, skraja, niže, vyše, poniže, povyšše, neďaleko, obďaleč, povedľa, skraja, konča, skonča, rovnó, zarovno, prсто a i.;*

s D.: *proti, uproti, oproti;*

s I.: *medzi.*

Želal som mu, aby sa mu všetko začelo na novom pôsobisku **blízko** maľarských hraníc. (FIGULA) — Za Voliarkou, **ďaleko**, až hen pri Jelšovej vode, **blízko** samej hute, zohýnal a vystieral sa chlapec. (ONDREJOV) — V jednej, menšej časti býval na hospode Miro Kropáč, a tá bola **blížšie** cesty. (TIMRAVA) — Jánošík, junošík, obzrie sa hore: už je **kolo** teba dríbov celé more! (HORŤO) — Rozložili sa riadkom **kol** stola . . . (HVIKZDOSLAV) — Noc bola teplá, muž suli sme si **konča** doliny. (HÉČKO) — Pán Ľudvík vie ľudí driek, až ich krik a volanie **kraj** sveta hýva čuť. (BÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ) — **Pokraj** táhora sedí cár na zlatom stole. (CHALUPKA) — Zastali **skraja** lúky . . . (ONDREJOV) — Peter je už **mimo** stien a pohovka pláva s ním vo voľnom priestore. (LETTZ) — Tetka Lípičanovic zastala si i s hrotom mlioka a **napred** nej potľakoval na bosej nohe Janík, držíac zohnutý kapec v ruke. (FIGULA) — **Špomedi** krikov zazrel nevelkú čistinku, **naprostriedku** ktorej bola pshreba. (JÉKÉ) — Našli ho vnúť až v Brhlavom potoku **neďaleko** poľských hraníc. (MORAC) — Ale čo bolo **niže** mesta, to mali všetko ako na dlani. (HORÁK) — Zavše zastal **naprostried** izby alebo obďaleč obloka a díval sa von. (JESSENSKÝ) — **Okolo** krku mal obkružené akési strakaté tračky. (ŠVANTNER) — A kde kozúbok stál, **poblíž** kuchiel, v pološerý kút i s oddaniceu utiahol sa. (HVIKZDOSLAV) — Prostdušní mužiei nevoľne idú, vracajú sa, skladajú, oddávajú a so zamotanou myslou si sadujú **nabok** cesty. (TAJOVSKÝ) — Jožko šiel **podľa** koní, že len tak vyťahli. (TAJOVSKÝ) — Na potoku prali ženy. Voda **povedľa** nich plieskala, zurčala, cedila sa. (FIGULA) — Tu už široko-ďaleko nebolo ani jedného poschodového domu

a pozdĺž železničnej trate vrohy uhlia. (LETZ) — Pozdola Trnavy chodníček krvavý ... (RUD. PIESEŇ) — Slnce, *prосто* očí Štúbríkovi stojace, poštekli mu nosové čuvy a on mohutne kýchno. (LASKOMERSKÝ) — *Povyše* Studenej jamy, *skraja* bukovej hory, postavili chalútku. (ONDREJOV) — Ja vám už skapem, ženy! — kričí skonča poľa stará Černáčka. (LAZAROVÁ) — Sedeli s mamičkou na lavici vedľa pece. (F. KRÁL) — Otvorí a vopred seba púšťa sedemročného a trojročného ohľapca. (TAJOVSKÝ) — Macia vókol seba. (CHROBÁK) — Vše postál vprostred rozoranej role a započúval sa do vetra. (KEČMÉRY) — Kus vyše druhého mosta prekróčime železnicu, prideme k rieke. (TATARKA) — Zobral sa nahor malým kopcem, ktorý ako pyramída kuželovite trčal zarovno cesty. (VAJANSKÝ) — Na ceste zdola kancelárie vidno vo večernom pološere vysokú postavu Baláša. (TIMRAVA) — Oproti bráne do paloty široké parádne schody. (JÉGÉ) — Naproti nim sedela nevesta Júlia. (TIMRAVA) — Protí nemu šije učen Miško. (KUKUČÍN) — Medzi kriakmi sa utúlili kvety. (KUKUČÍN)

Niektoré z uvedených druhotných predložiek, napr. *napred*, *vopred*, *kolo*, *kol*, *stred*, *povyše*, *poniže*, sa používajú zriedkavejšie popri bežných predložkách *pred*, *okolo*, *prostred*, *vyše*, *niže*, a to čiastočne ako ich hovorové varianty (*kolo*, *kol*, *stred*), čiastočne ako ich špecifikované ekvivalenty (*poniže*, *povyše*). Iné uvedených predložiek sú síce tiež zriedkavé, ale nedajú sa nahradiť inými: *zhora*, *zdola*, *spredu*, *kraj*, *skraja*, *konča*, *rovno*, *zarovno*, *prосто* ...

2. Predložky s významom smeru odpovedajú na otázky *kam?*, *odkiaľ?* *skade?* (*skadiaľ?*), *pokiaľ?*, *kade?*

Na otázku *kam?* odpovedá prvotná predložka *do* s G. Takéto predložkové pády vyjadrujú to, dovnútra čoho smeruje dej.

Kameň sa zaryl do zeme. (ONDREJOV) — Cesta sa zahla do doliny. (KUKUČÍN)

Vo význame „na povrch niečoho“ odpovedá na otázku *kam?* predložka *na* s A.

Spustí sa na stoličku, ukonaný. (TIMRAVA)

Na otázku *skade?*, *skadiaľ?* odpovedá predložka *z/zo* s G., ktorá má opačný význam ako predložka *do*, a všetky podvojné a trojité predložky s prvou časťou *z-* (foneticky a pravopisne aj *s-*): *znad*, *zmedzi*; *spod*, *spred*, *spoza*, *spopod*, *spopred*, *spomedzi*, *spopri*.

Z vrecka vytahuje ceruzu. (F. KRÁL) — Šťastie, starý otec zodvihol hlavu *znad* spätych rúk. (TAJOVSKÝ) — *Spod* sukien vyzierajú nôžky. (KUKUČÍN) — A či už tú ohavu, búdku o dvezú *spred* nášho domu. (ČAJAK) — A tej oblohy letiace láče ... šíreho dymu husté kotúče vyhánajú *zmedzi* seba. (SLÁDKOVIČ) — *Spopod* našej brány voda vyviera ... (RUD. PIESEŇ) — Preniesol *sponad* stola lampu nad posteľ. (TAJOVSKÝ) — Ach, to len jašterička vystrčila zvedavý rypálik *spomedzi* raždia! (CHROBÁK) — Mišo, odkladajúc žlab *spopred* koní, zrazu sa zadíval. (KUKUČÍN) — Vynoril sa *spoza* uhla svojej chalupy. (CHROBÁK) — Miško odtrhol *spopri* cesty králik. (KUKUČÍN)

Na otázku *pokiaľ?* odpovedajú najmä tri predložky: *do* s G., *po* s A. a *k* s D. Predložky *do*, *po* vyjadrujú i konečnú medzu, i jej zahrnutie („vrátane“). Predložka *k* vyjadruje miesto, do blízkosti ktorého niečo siaha.

Umy sa do pása! (ÚZUS) — Začervenala sa až po hrdlo. (PODJAVERINSKÁ) — Prisadol si k nemu. (KUKUČÍN)

Na otázku *odkiaľ?* odpovedá predložka *od* s G., ktorá je významovým protikladom predložiek *do*, *po*.

Odkľuckala od stareny. (F. KRÁJ)

Protikladný smer vyjadrujú aj predložky *pred* — *za*, *nad* — *pod* v spojení s A.

Pred kolibu vyšiel bača. (ONDREJOV) — Skryla sa za kapustný sud. (KUKUČÍN) — Nad grúň sa vyvalil zapýrený mesiac. (F. KRÁJ) — Zatisol stoličku pod stôl. (KUKUČÍN)

Smer na otázku *kade?* vyjadrujú predložky *na* s A., *cez* s A. a *po* s L. Predložka *na* vyjadruje smer vôbec. Predložka *cez* vyjadruje smer vnútrom niečoho (pomedzi niečo), naprieč niečím, ponad niečo i smer vôbec. Predložka *po* vyjadruje smer deja, ktorý prebieha po dĺžke niečoho, po niekoľkých členoch nejakého radu, po povrchu niečoho alebo rozličnými smermi.

Vybrali sme sa na Vyšný Kubín a stado sme odbočili do vrchov a potom smerom na Veličnú. (VIGULI) — Kátra, držiac ľavou rukou kľúč, vliala cezeň olovo do vody. (KUKUČÍN) — Oheň presvital škúrami cez strochu i cez steny. (ONDREJOV) — Cez zelené pole vedie hradská cesta. (KUKUČÍN) — Cestoval v októbri roku 1834 do Berlína cez Prahu. (VLČEK) — Auto sa vlioklo po hradskojej ani slimák. (JILEMNICKÝ) — Matere zháňajú deti po záhumniach. (CHROBÁK) — Pohladil ho otcovsky po tvári. (KUKUČÍN) — Začlo behať po izbe v mukách. (TIMRAVA)

Podvojnú predložku s prvou časťou *po-*: *poza*, *popred*, *ponad*, *popod*, *popri*, *pomedzi*, vyjadrujú tiež smer na otázku *kade?*, lenže bližšie určený druhou časťou predložky. Predložky *poza*, *popred*, *ponad*, *popod*, *pomedzi* sa spájajú s A., predložka *popri* s L.

Išla s vodrou k potoku *pomedzi* kašky. (KOSTRA) — Včielka prešibla *ponad* rozhmýrené mravenisko. (GABAJ) — Prvý prekázol s plťou *popod* most. (TATARKA) — *Popred* oči prešla mu krvavá hmla. (CHROBÁK) — *Poza* mlyn len málo ľudí chodieval. (ONDREJOV) — *Popri* našom dvore ťahal sa chodník do hôr. (VIGULI)

b) Mnohé z uvedených (prvotných) predložiek v spojení s názvami času a deja vyjadrujú časové vzťahy. Zachovávajú si pritom zväčša svoj pôvodný význam, lenže premietnutý do časovej oblasti, napr. predložka *v* s L. vyjadruje úsek, v medziach (vnútri) ktorého sa niečo deje, predložka *pri* s L. časovú blízkosť, predložka *pred* s L. ukazuje na čas podľa začiatku nejakého deja alebo časového úseku, predložka *do* s G. ukazuje smerovanie v čase i jeho konečný bod v zmysle otázok *pokiaľ?*, *dokiaľ?*, *dokedy?*, predložky *od*, *z* vyjadrujú časové východisko, predložka *cez* vyjadruje čas, v priebehu ktorého sa niečo deje. Predložka *po* mení svoj pôvodný význam, nahrádza v časovej oblasti predložku *za*, pričom vyjadruje niečo, čo nasleduje za nejakým dejom alebo časovým úsekom. Predložka *za* sa v časovom význame viaže s G. a je tu rovnoznačná s predložkou *cez*. Na označenie časového bodu sa používa prvotná

predložka *o* s *L.*, ktorá takmer celkom stratila miestny význam. Predložka *o* sa spája aj s *A.* a označuje čas „po uplynutí niečoho“.

Bolo skoro ako vo dne. (TAJOVSKÝ) — Pri vypuknutí vojny bol uväznený v Trenčíne. (KBOŤMÁR) — Bolo to pred desiatimi rokmi. (PODJAVERINSKÁ) — Došli pár minút po štvrtej. (TIMRAVA) — Spokojne spí až do poludnia. (F. KRÁD) — Pálili triesky od Lucie do Hôd. (KUKUČÍN) — Celé leto každý nedeľný večer drobčievali v kruhu na drevenom moste. (F. KRÁD) — Ráno o šiestej bolo sa treba hýbať za Jožkom na jarmok. (TAJOVSKÝ) — Ešte je vidno, prídte o hodinu. (KUKUČÍN) — Notár bol predsedom DS za povstania. (MINÁČ)

c) Príčinu označujú najmä predložky *od*, *z* s *G.* a predložky *pre*, *za* s *A.*

Je celá vycivená od dlhoročnej ťažkej práce. (F. KRÁD) — Z lásky Hviezdoslavovej rodila sa poézia. (KBOŤMÁR) — Nemohol som zaspať pre horúčavu. (FIGULI) — Často mu bolo olivo za voľnými lúkami a vrehmi. (JÉGÉ)

d) Účel označuje predložka *na* s *A.*, zriedkavejšie predložka *do* s *G.* a *k* s *D.*

Podal som Maliarikovi ruku *na* rozlúčenie. (FIGULI) — Mohli by ste prísť *na* čaju čaju. (JESENSKÝ) — Zhánali ľudí *na* jar do repy. (TAJOVSKÝ) — Som vám *k* službám. (JESENSKÝ)

e) Podmienku označuje najmä predložka *pri* s *L.*, *pod* s *I.* a *za* s *G.*

Bár by svitalo iba, vo dne *pri* robote ľahšie prenesie človek trápenie. (TIMRAVA) — Ja viem aspoň príklady, kde vo zvolenskej stolici učitelia *pod* pokutou zakazujú sa deťom doma i *na* ulici v materinskom jazyku zhovárať. (TAJOVSKÝ) — Neraz pltník sivooký *za* studena i *za* sparna zmeral Váhu strmáše toky z Liptova až do Komárna. (VAJANSKÝ)

f) Prípustku označujú najmä predložky *napriek* s *D.* a *pri* (*i pri*, *ani pri*) s *L.*

Magdaléna *pri* všetkej veselosti je dievča citlivé. (FIGULI) — No *napriek* tomuto lomozu zreteľne bolo počuť v kuchyni hlas Zuzkin. (JESENSKÝ)

g) Mieru vyjadrujú predložky *po*, *na* s *A.* a *do* s *G.*

Troje detí *a* dlhu *po* uši. (F. KRÁD) — A my sme sa rozhodli plniť *na* sto päťdesiat percent. (LAZAROVÁ) — Viera zbiedla *na* smrť. (TIMRAVA) — Pracovala *do* úmoru každý deň. (KUKUČÍN)

h) Prostriedok vyjadrujú predložky *na* s *L.*, *do* s *G.*, *o* s *A.*

Gregušov kôň sa chvel *a* trhal retiazkou, *na* ktorej bol uviazaný. (FIGULI) — Vtom vošla Jurova mater, staršia už osoba, utierajúce si mokré ruky *do* zástery. (JÉGÉ) — Celý pysk jej *o* skalu dotíkla. (KUKUČÍN)

ch) Sprievodné okolnosti, spoluúčast, spojitost, prítomnosť označuje predložka *s* v spojení s *I.*

S poštárkou tancoval brat. (JESENSKÝ) — So spevom druží sa hneď hudba. (KBOŤMÁR) — Išli so mnou gazda *a* chlapec. (KUKUČÍN) — Mali se sebou trocha slaniny, tú poopekali *pri* ohníku *a* zjedli *s* chlebom. (JÉGÉ)

i) Neprítomnosť, neúčast, nedostatok označuje predložka *bez* s *I.*

Zaobišli ste sa *bezo* mňa. (TIMRAVA) — Prechodil tisíce kilometrov hladný, *bez* práce *a* *bez* peňazí. (MINÁČ)

j) Vzťahy následku, účinku, dôsledku *a* pretvárania označujú predložky *na*, *v*, *za* s *A.*

Iste by sa rozliala na kolomaž. (KUKUČÍN) — Kosti mu zmelie na otruby. (KUKUČÍN) — Čas a mladý entuziazmus ich vyrovnal v generáciu zvlášťne homogénnu. (KROČMÉRY) — Potom bol preložený do našej dediny za costára. (KUKUČÍN) — Ondriš pôjde za učňa. (F. KRÁŤ)

k) Vzťahy náhradnosti, zastupovania naznačujú predložky *miesto/namiesto* s G. a *za* s A.

Oko za oko, zub za zub. (PRÍSLOVIE) — Vojak odpovedal namiesto neho. (JÁČO) — Esagila ustanovila ho za kráľa, ale miesto neho vládla ona sama. (FIGULI)

l) Zreteľ, okolnosti bližšie neurčené, vyjadruje predložka *na* s A. i s L., predložky *k*, *voči* s D. a predložky *do*, *od* s G.

Na svoj vek veľmi rozumná. (VAJANSKÝ) — Štátok chorie na pysky a paprčky. (TAJOVSKÝ) — Čo stratíš na objeme, stonásobne vyhráš na cene. (KUKUČÍN) — Konôpka vždy bol k nemu vládny. (JÁČO) — K vám sa tak správala. (TIMBAVA) — Sváko Ondriš sa nepekne správa voči nám -- ale ani voči iným nebol žiľlivojší. (FIGULI) — A čo ma do dievčat, čo ma do nej. (KUKUČÍN) — Rapšcie čo do polohy sa môžu menovať pekým mestočkom. (KUKUČÍN) — Neučený horší od káta. (PRÍSLOVIE)

m) Predmetové vzťahy vyjadrujú najmä predložky *na*, *o* s A. i s L.; meno ostatné smerové predložky: *do*, *od* a *z* s G., *k* a *proti* s D., *v* s A., *po* s L. (i priamy predmet s distributívnym odtienkom), *s*, *pred* a *za* s I.

Díval by som sa v prvom rade na statočnosť, a nie na mešec. (FIGULI) — Hana síce pôžičky nedáva, ale môže blahodarne vplývať na direktora, ktorý pôžičky dáva. (JESSENSKÝ) — Možno sa Druk naozaj dal na pokánie. (CHROBÁK) — Keď čo nemáš, pristaň na chuť. (PRÍSLOVIE) — Zúčastníme sa na podpisovej akcii za mier. (LAZAROVÁ) — Zažiadam o koncesiu. (KUKUČÍN) — Ja už nedbám o nič. (PODJAVORINSKÁ) — Načím zmeniť sa i o slovách. (LEWZ) — Hútal o tajomstve. (ONDREJOV) — O mŕtvolu zbojníkovu sa nezaujímal ani najmenej. (JÁČO)

Do všetkého sa zadrpuje. (F. KRÁŤ) — Tomer od istej smrti som ho zachránil. (TAJOVSKÝ) — Spamätaj sa zo svojho poblúdenia! (JÁČO) — I ty privykneš k nemu. (KUKUČÍN) — Zákony majú chrániť ľud proti násilnosti. (FIGULI) — Mohol nebrojiť proti pánom? (F. KRÁŤ) — Človek v prajnú nepravdu skoraj uverí než v neprajnú pravdu. (KUKUČÍN) — Strážmajster kázal dať i drábovi i husárovi po holbe vína. (JÁČO) — Dievčatá už odkladajú po plnom vreteni. (KUKUČÍN) — Keby ste vedeli, čo sa po vás natúžim. (F. KRÁŤ) — Napokon zverí sa mu so všetkým. (RÁZUS) — Vie gazdovať s časom. (KUKUČÍN) — Tak len odkladali s touto robotou . . . (KUKUČÍN) — S rybními sa jej snívalo. (JESSENSKÝ) — Chráni sa pred nachladnutím. (F. KRÁŤ) — Toto stretnutie Magdalónu pred rodičmi zatajila. (FIGULI) — Pachtila vždy sa bohatstvom. (FIGULI)

Korešpondencia predložiek so slovesnými predponami

Slovesá so smerovými predponami sa často spájajú s predložkami, z ktorých predpony pôvodne vznikli. Také predložky zosilňujú, zvyrazňujú ten význam, ktorý vyjadruje slovesná predpona.

Predponu *do-* zdôrazňuje predložka *do*: *dôjsť do cieľa, dobiehať sa do hradu, dočkať do rána*.

Niektoré slovesá s predponou *na-* vyžadujú predložku *na*: *naletieť, nadabíť, naraziť na niečo*.

S predponou *od-* korešponduje predložka *od*: *odísť, odbočiť, odbehnúť, odlepiť, odraziť, odtáť, oddeliť, odtrhnúť, odtárat sa, odvrátiť sa, odlišiť sa, odchýliť sa, odučiť sa, odličiť sa, odvyskať od niečoho*.

Niektoré slovesá s predponou *za-* sa spájajú s predložkou *za*: *zastrečiť (sa), zatiahnuť (sa) za niečo*.

Niektoré slovesá s predponami *z-*, *s-* sa spájajú s predložkou *s*: *spojiť sa, zísť sa, zmiešať, zlepíť s niečím*.

Predpone *pre-* zodpovedá predložka *cez*: *prejsť, prebehnúť, preletieť, prebiť sa, preliať, prevrtať sa, preniesť, previezť cez niečo*.

Slovesá s predponou *vy-* sa spájajú s predložkou *z/zo*: *vyjsť z izby, vyletieť z kniezd, vytriahnuť vodu zo studne, vyrobiť (niečo) zo železa, vydať sa z peňazi*.

Niektoré slovesá s predponou *pri-* sa spájajú s predložkou *k*: *pristúpiť, pri-kročiť, pridať (sa), priložiť k niekomu (k niečomu)*.

Všetky uvedené predpony a predložky majú smerový význam. Predložkovú väzbu majú teda spravidla predponové slovesá. No predložky so smerovým významom sa môžu spájať i s bezpredponovými slovesami, ak slovesá svojím vecným významom vyjadrujú smer:

Cez zelené pole vedie hradská. (KUKUČŤN) — Vráti sa zas na chodbu k spoločnosti. (TIMRAVA) — Ruka klesla na kolená. (KUKUČŤN) — Veľký mäsitý nos so svojím širokým koncom sa veľmi klonil nad vrchnú peru. (JESENSKÝ) — Díva sa skúmavo pod ústrešie. (CHROBÁK) — Blíži sa pred bývalý hostinec. (F. KRÁN) — Žofka sa medzitým vytratila z izby. (KUKUČŤN) — Zarazený pustil nôž zručne za sáru džímy. (FIGULA)

Synonymita predložiek

Na označenie toho istého vzťahu sa používa niekedy niekoľko predložiek, ktoré vystupujú ako synonymá.

V základnom priestorovom význame nie je rovnoznačnosť predložiek rozšírená. Umožňuje ju iba vecný význam mien, ktoré po predložkách nasledujú.

V základnom význame sa zblížili predložky *z* — *od* s G. Predložka *z* ukazuje smer znútra niečoho:

Dymí sa z komína. (JESENSKÝ) — Čierny kŕdeľ ľudí vyvalil sa z vlaku priamo na stanicu. (JILEMNICKÝ)

Predložka *od* ukazuje zasa východiskový bod pohybu:

Jerguš sa odplazil od vetráka. (ONDREJOV) — Už začne každý utekať od nej. (TIMRAVA)

Ale pri abstraktách, napr. pri dejových menách, kde priestorové odtienky nevystupujú do popredia, môžu sa obidve predložky (*z — od*) zamieňať ako rovnoznačné, napr. *zo začiatku* i *od začiatku*.

Podobne sa môžu v istých prípadoch zamieňať predložky *v* a *na*.

Predložka *v* s *L.* vyjadruje miesto „vnútri niečoho“:

V izbe bolo šero. (KUKUČÍN) — Zrno v zemi neumiera. (KRŮMÉRY) — V kolibe sa čosi pohlo. (ONDŘEJOV)

Predložka *na* s *L.* označuje povrch niečoho, miesto na povrchu z ktorejkoľvek strany:

Na konároch sedela biela strieška snehu. (ALEXY) — Spí opretý na kláto, odretý zo zlata, ale na ňom nadzomská ligoco sa šata. (BORRO)

Ale pri miestnych a pomiestnych názvoch používanie predložiek *v* a *na* obyčajne nezávisí len od ukázaných významov, ale pridŕžiava sa v podstate tradície, lebo vecný význam uvedených mien zastiera rozdiely medzi nimi. Tak napr. nehovoríme „v Orave, v Kysuciach, vo Vrútkach“, lež bežne iba *na Orave, na Kysuciach, na Vrútkach*. Neutrálna spisovná je predložka *v*, ale v uvedených a niektorých iných prípadoch z miestneho úzu preniká do spisovného jazyka predložka *na*.

Nikde nie je život taký ťažký ako *na Kysuciach*. (JILEMNICKÝ) — Bol počul o ňom, že ženu i dcéru bol *na Dolniakoch* Turkom predal. (JEGÁ)

Pri niektorých všeobecných podstatných menách sa tradíciou ustálili obidve predložky: *na poli — v poli, na dedine — v dedine, na koľaji — v koľaji*.

Predložka *na* sa zamieňa ako synonymná s predložkou *po*:

a) v miestnom význame (dodáva odtienok „pozdlž“):

Jej plaché chalúčky čupeli si *po* brehoch (= *na* brehoch) rieky Šajavy ako hříbiky. (F. KRÁD)

b) vo význame prostriedku a nástroja:

Ja chcem *po* (= *na*) železnici cestovať — ja nechcem *po* (= *na*) voze. (KUKUČÍN)

c) v účelovom význame (s distributívnym odtienkom):

Po furmankách (= *na* furmanky) nechodí. (KUKUČÍN)

d) v spôsobovom význame (s príslovkovým odtienkom pôvodu):

Žena je hundravá a synovia sú *po* nej (= *na* ňu). (TLAČ)

e) v predmetovom význame:

Dovy pozreli jednu *po* druhej (= jedna *na* druhú). (TIMBAVA) — Žandári strieľali *po* ňom (= *na* neho). (URBAN)

Predložka *za* je s predložkou *po* synonymná, keď označuje:

a) čas:

Sto posničiek vyspievali *po* ceste (= *za* cesty). (TAJOVSKÝ) — Vyzoral ju deň *po* dni (= *za* dňom). (DOBŠÍNSKÝ, ROVĚSTI)

b) mieru (s distributívnym odtienkom):

Ja som predával zajace **po** (= **za**) tridsaťpäť grajciarov. (RÁZUS)

c) účel (s distributívnym odtienkom):

Ja keď som nie doma, chodím **po** svojej práci. Nie **po** klebetách, šora Kleme — **po** klebetách, prevracáť Keke hlavu. (KUKUČÍN)

d) predmet:

Z celého srdca túžime teraz **po** sláve (= **za** slávou). (ALEXY) — Ale príšlec nebaží **po** riaditeľstve. (HEČKO) — Čím viacej som na ňu myslel, tým viacej som **po** nej dychtil. (FIGULI) — Len **po** chlapoch snoria. (TATARKA)

e) pôvod:

Všadiaľ zostali stopy **po** klincoch. (KUKUČÍN)

Menej sa s predložkou **po** dotýkajú predložky *cez*, *v*, *pri*, *popri*, *okolo*, *o*, *podľa*, niektoré holé pády (inštrumentál, akuzatív, genitív) a slovesný neurčitok.

Predložka *cez* sa zhoduje s predložkou **po** v časovom význame:

Vedel ľudom vyložiť, ako pravda nezhyne, ako pravda je a bude na svete **po** (= *cez*) všetky časy a veky! (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

S miestnou predložkou *v* sa môže predložka **po** striedať vtedy, keď treba súčasne vyjadriť distributívny odtienok:

Po vlhčiniach a tónach žltnú sa rýdziky. (KUKUČÍN) Druhí žltli, bledli a hynuli **po** (= *v*) špitáloch, ja som dolárč čítal. (STODOLA)

Predložkám *pri*, *popri*, *podľa* sa bliži predložka **po**, keď označuje tesnú blízkosť:

Kosu nechám **po** (= *pri*) ruke, čert vie, čo sa môže v noci prihodiť. (ONDREJOV) — Tomáš kráča **po** (= *popri*, *podľa*) boku strýka Križana. (Zúbek)

Významu predložky *okolo* sa približuje predložka **po** v postavení **po** slovesách, ktoré označujú smer „okolo“:

V joseni „babie leto“ ovíja, snuje sa **po** vrbach (= *okolo* vrb) alebo plotoch. (POD-JAVORINSKÁ)

S predložkou *o* sa strieda predložka **po** v časovom význame:

Zmizol a ukázal sa až **po** roku (= *o* rok). (TLAČ)

Rovnoznačná druhotná predložka *podľa* zatlačila pôvodnú predložku **po** v spôsobovom význame „v zhode, v súhlase“:

Otázny dom ukázal sa Tomíkovej veľmi **po** (= *podľa*) chuti. (ŠOLTÉSOVÁ) — Rovno ako **po** šnúre (= *podľa* šnúry). (ÚZUS)

Holý akuzatív sa používa vedľa predložky **po** v časovom význame:

My sme tiež už **po** šiest zím (= *šest* zím) chodili. (TAJOVSKÝ)

Holý inštrumentál má podobný význam ako predložka **po** s lokálom:

a) v miestnom význame:

Tie dozerajú na mladé a vedú ich po správnej ceste (= správnou cestou). (ROMANOVSKÝ)

b) v časovom význame:

To čo mu po ceste (= cestou, za cesty) spomínal, bol vlastne nerozum. (TLAČ)

c) v spôsobovom význame:

Mala taký pocit, že sa vrhá po hlave (= hlavou) do čohosi, čo ju pohltil. (TATARKA)

d) vo význame prostriedku a nástroja:

Zostúpil po ňom (= ním, rebríkom) až na ostatnú stupaj. (KUKUČÍN)

Holému genitívu konkuruje lokál s predložkou po v nezhodnom prívlastku:

Nebolo vidieť na ňom ani najmenej známočky po nervozite (= nervozity) alebo netrepezlivosti. (HORÁK) — Ale reč, najdrahocenejšia pamiatka, dedičstvo po otcoch (= otcov), nie je chránená... (ODBOBNÁ TLAČ)

Neurčitok je rovnoznačný s predložkou po v účelovom význame:

Pridu po pýtání... (= pýtať). (KUKUČÍN)

Vokalizácia predložiek

Predložka stojí pred svojím základným slovom a tvorí s ním nielen syntaktickú, ale i zvukovú jednotku. Jednoslabičná predložka má s menom jeden spoločný hlavný prízvuk. Preto sa mení hlásková podoba niektorých predložiek v závislosti od znenia nasledujúceho slova.

K predložkám zakončeným na spoluhlásku sa niekedy pridáva samohláska. Tu hovoríme o vokalizácii predložiek. Obyčajne sa predložky rozširujú o samohlásku *o*: *so, vo, zo, nado, predo, podo*; len k predložke *k* sa pridáva samohláska *u*: *ku* (v ľudovej reči i *ko*). Vokalizácia predložiek nastáva za istých podmienok.

1. Všetky prvočné predložky zakončené spoluhláskou: *bez, cez, nad, od, pod, pred; s, v, z, k*, vokalizujú sa pred tvarmi osobného zámena *ja*: *bezo mňa, nado mňa, nado mnou, odo mňa, podo mňa, podo mnou, predo mňa, predo mnou, so mnou, vo mne, zo mňa, ku mne*.

Odvráti odo mňa svoju tvár. (ALEXY) — Povedal som Betke, ak si bude takto robiť zo mňa hlásku, že odídem z Levoče. (ZÚBERK) — Jej krásne oči čítavali i vo mne s lásky úsmevom. (JESKENSKÝ) — Ku mne je vždy milá a vľúdna. (JEOŽ)

2. Vokalizované podoby predložiek *nad, od, pod, pred* sa vyskytujú v ustálených prípadoch pred tvarmi slov *dvere, deň, dvor, dno*, ktoré sa začínajú tou istou spoluhláskou, ktorou sa končí predložka: *predo dvermi, predo dňom, nado dvere, nado dňom, odo dvora, odo dňa*... (popri nevokalizovaných podobách: *pred dverami, nad dvere*...).

Ja nedoľahnem nado dvere; viď, že som malú. (KUKUČÍN) — A ešte mi ten dosiaľ nebol iba predo dvermi. (TAJOVSKÝ) — Ešte i predo dňom nám takto povodol. (TIMRAVA)

V spisovnom jazyku sa nepoužívajú vokalizované podoby predložiek *bez*, *cez*, ak sa nasledujúce slovo začína sykavkou. Preto spojenia *bezo zvýšku*, *bezo zmeny* ap. nie sú spisovné.

3. Predložky *s*, *z*, *v*, *k* sa vokalizujú pred slovami, ktoré sa začínajú na tú istú spoluhlásku, ktorá je v predložke: *zo zeme*, *vo vode*, *ku gajdošovi* (vysl. *gu gajdošovi*), alebo na párovú spoluhlásku čo do znelosti: *zo sena*, *vo fyzike*, *ku kostolu* (vysl. *gu kostolu*), a predložky *s*, *z* aj pred slovami, ktoré sa začínajú na *š*, *ž*, *t*, *j*. na spoluhlásky párové čo do ostrosti (na tupé sykavky naproti ostrým sykavkám v predložke), napr. *so ženou* (vysl. *zo ženou*), *zo šoféra*.

Človek je iba jeden *zo zástupu*. (SMREK) — *Zo zvestí*, ktoré mu nosila žena, zvedel, čo sa na šachtách porobilo. (HORÁK) — Hláska som nemohol *zo seba* vydať. (FIGULI) — Nedalo sa usúdiť, kto vyjde *zo súťaže* víťazne. (PLÁVKA) — Zápasil *so sebou*, *so svojimi* citmi, *so svojím* rozumom. (F. KRÁČ) — Ako šli, skrúcali ľudia za nimi hlavy *so začudovaním*. (MINÁČ) — Ostatné hroby boli zarovnané *so zemou*. (ONDREJOV) — Popoludní toho dňa stretol sa Jerguš *so Štefanom* Fašangom. (ONDREJOV) — Muž *so ženou* ako deti pod stonou. (PRÍSLOVIE) — Okamžite začať *so žiarou*. (LAZAROVÁ) — Tvár mu horí ako vatra *vo vetre*. (ALEXY) — Volačo viselo *vo vzduchu*, no nevedel sa toho dopátrať. (ŽÁRY) — *Ku kvietku* sa zora pridruží. (SLÁDKOVIČ) — *Ku grošu* príde človek ťažko. (MINÁČ) — *Ku Xavérovi* prišla zem. (ZELINOVÁ)

Toto pravidlo sa dôsledne dodržiava v ústnej reči a v písomnej reči vtedy, keď sa nasledujúce slovo začína spoluhláskovou skupinou: *so Štefanom*, *vo vzduchu*. Keď po predložke *z* nasleduje slovo začínajúce sa jedinou spoluhláskou *ž* (párovou čo do ostrosti), v písanom jazyku (v odbornom štýle, v básnickom štýle) predložka ostáva v jednotlivých prípadoch i nevokalizovaná: *z živého*, *z života*. Obyčajne sa však i tu používa vokalizovaná predložka *zo*: *zo živého*, *zo života*.

4. Predložky *s*, *z*, *v*, *k* sa vokalizujú aj pred slovami, ktoré sa začínajú na skupinu spoluhlások, ak v nej na druhom alebo treťom mieste je taká istá spoluhláska alebo párová čo do znelosti i čo do ostrosti: *zo vzdialenosti*, *zo všetičoho*, *so všetkým*, *so vzájomnou dôverou*, *bojovať so všetkými predsudkami*, *vo svete*, *ku skrini*, *vo štvrtok*.

Vieš sa *so psami* rozprávať, to je nie žart. (ONDREJOV) — Ale Sládkovič je prvý; prvý *so všetkým* nielen kladným, lež i záporným. (A. MATUŠKA) — *Zo všetkých* mútnych jedál najlepšia je šunka. (POREKADLO) — Zohnutý *vo dva* konce zrúti sa Šimon k Drakovým nohám. (CHROBÁK) — Ticho zase ako *vo sviatok*. (LENKO) — Bratia *vo chvílke* vybehnú na dvor. (ALEXY) — *Vo dverách* sa obrátil. (JÉGÉ) — *Vo štvrtok* na určený čas prišli spolu Beránek s Hankou. (URBAN) — Keď došli *ku skupine* chlapov pred obecny dom, všetci sa pozdravili. (TOMAŠČÍK) — Bezmocne sedieť a hľadiť, ako sa veky schýľujú *ku sklonku*. (HORÁK)

Popri spojeniach s vokalizovanými predložkami, napr. *vo svetle*, *vo svojom*, *vo dverách* ..., jednotlivito (najmä v písanom jazyku) zjavujú sa i spojenia bez vokalizácie: *v svetle prác*, *v svojom*, *v dverách* ...

Švihnem valaškou, a milý sokol, sokolík v svojej krvi zamokol. (SLÁDKOVIČ) — V svetle kahanca som zazrel nad sebou sklonenú, skoro ešte detskú dievčenskú hlávku. (ZÚBEK) — Katastrofa na Spálenej ulici rozrástla sa v svetový problém. (URBAN)

Predložka *v* sa vokalizuje menej často ako predložky *s*, *z*. Niektoré spojenia s ňou majú iba nevokalizovanú predložku, napr. *tvárou v tvár*, *v tvaroch*, *v tvojom*, *v tvrdzi*.

Zisťoval, že je slabý *tvárou v tvár* tomuto času skúšky. (MINÁČ)

5. Predložka *k* sa vokalizuje najčastejšie zo všetkých. U autorov zo stredného a východného Slovenska a v umeleckom štýle vôbec sa používa podoba *ku* takmer bez obmedzenia.

I pýrnica s ostrými okrajmi dostane sa znovu *ku* oti. (CHROBÁK) — Mariška sa nedá prirovnať *ku* Dikovským. (JESENSKÝ) — Kamenc a skálie vyorávajú spolu so zemiakmi v pomere jedna *ku* jednej. (ZELINOVÁ)

6. Vokalizované predložky stoja ešte v jednotlivých prípadoch bez ohľadu na spoluhlásky, ktorými sa začína nasledujúce slovo: *zo dňa na deň*, *so dňom*, *zo dvora* (popri *z dvora*), *zo dvier* (popri *z dvier*), *vo dne*, *vo sne* (popri *v sne*), *vo snách*, *vo tme* (popri *v tme*).

Noc sa zleje so *dňom*. (ŠVANTNER) — Obchod sa horšil *zo dňa na deň*. (ZGURIŠKA) — [Gazdina] lon *zo dvier* zavolá Zuzo: „Ostaň zdravá!“ (TIMBAVA) — Panna Klára *vo dne* šije, v noci pára. (POREKADLO) — Naháňal by som vás *vo dne*, v noci. (LAZAROVÁ) — V pripasti, *vo tme*, kde väzol, zjavilo sa nové svetlo. (URBAN) — Štefko nemyslel ani *vo sne* na majetky. (TAJOVSKÝ) — A noakôr sa stalo to, čo som ani *vo snách* nečakala. (BEDNÁR)

V tvaroch *cezeň*, *nadeň*, *podeň*, *predeň*, *popodeň*, *ponadeň*, *popredeň* nejde o vokalizáciu predložky. Samohláska *-e-* tu plní úlohu spájacieho vokálu. Spoluhláska *d* sa pred týmto *e* nemäkkčí.

Prešiel k oknu a hľadel *cezeň*. (HORÁK) — Videl ako čatár Róna zdvíhal na obranu lakeť, lež rýl prešvihol *ponadeň*. (URBAN) — Iné podliezali *popodeň*. (KUKUČÍN) — Dušan stojí na okraji, nakláňa sa *nadeň*. (ZVÁN) — Choť zjavil sa, hľa, v rozbreku svetla celý, a zas ho niet, popolavá opona spustila sa *predeň*. (KRČMÉR) — Svoj batôžtek vyložil si na vysokú medzu, posadne si *podeň* a tak ho zodvihne. (RÁZUS)

Jednotlivé predložky

Prvotné predložky

bez

Spája sa s *i*, a označuje neprítomnosť, chýbanie, nedostatok niečoho. Je protikladom predložky *s*. Vo viacnásobných substantívnych výrazoch, najmä dvojčlenných pripája ostatný (druhý) člen: *otec bez matky*.

Má podobný význam ako záporná slovesná predpona *ne-*; používa sa zväčša tam, kde by sa zápor nedal použiť: *byť bez peňazí, byť bez pomoci, biť bez príčiny, robiť bez záujmu, ležať bez života, cváľať bez jazdca ...*

Spojenia s predložkou *bez* bývajú v úlohe týchto vetných členov:

a) prívlastku:

Zima *bez ľadu*, kaša *bez medu*, potok *bez ryby* sú samé chyby. (PRÍSLOVIE) — Úradné tváre sú kamene *bez písma*. (JESENSKÝ)

b) menného prísudku:

Keď je diera čistá, *bez* pavučín, môžu byť v nej vtáky. (ONDREJOV)

c) doplnku:

Štefan Jonáš *bez* kabáta, *bez* klobúka vybehol na cestu. (LAZAROVÁ)

d) príslovkového určenia spôsobu, miery, účinku, podmienky, príčiny, prístupky:

Jedni spievali tú, druhí inú, prekrikovali sa *bez poriadku*. (ŠVANTNER) — Mladosti plné ruky mám. Natrhal som jej *bez miery*. (SMREK) — Práve mladé páry manželské takto rady sa natahujú, a to *bez najmenšieho zlého následku*. (KUKUČIN) — Tešil sa, že sú wortheimky, banky, kde sa uložený peniaz ľahne aj *bez kohúta*. (LETZ) — Zadieraajú *bez príčiny*. (ONDREJOV) — *Bez jedného kola* bude plot stáť. (PRÍSLOVIE)

cez

Spája sa s A. Má viac významov. Vyjadruje:

1. smer: a) skrz niečo, vnútrom, stredom niečoho, pomedzi niečo; b) krížom, naprieč niečím; c) ponad niečo:

a) Slnko *cez* obláčky vždy sa tuho drelo. (J. KRÁN) — Hostí svojich napájaj vychváleným „pravým ruským čajom“ aj na ruský spôsob: cukor medzi zuby a preliať *cezeň* hrnček horúcej vody. (TAJOVSKÝ)

b) Zo dňa na deň mu bolo ťažšie prejsť *cez* veľký mestský rínok. (JESENSKÝ) — Prebrodili sa *cez* dravý horský potok. (URBAN)

c) Jerguš zachytil sa ľavou rukou Ferovej hrivy, nadhodil sa, prevážil *cez* koňa, rozhodil nohy a sedel. (ONDREJOV) — Posadali si do polkruhu, pozorne si stahujúce sukno *cez* kolená. (MINÁČ)

2. prostriedok, nástroj, prostredníctvom napr. v spojeniach *cediť niečo cez látku, filtrovať cez uhlie, pozorovať cez zväčšovacie sklo ...*

Voda sa musí filtrovať *cez* mramor. (PAVOVÍK) — Vnúčatá bývajú mu vždy milšie ako vlastné deti, lebo *cez* detné deti jasnejšie vidí do diaľky. (GABAJ) — V horárni som dal stňať piť mlieko z fľaše *cez* cumlík. (MORIC)

3. spôsob napr. v spojeniach *hľadiť, povedať cez plece, hundrať cez zuby, spievať cez nos, chytiť ženu cez poly, cez pás, spievať jeden cez druhého ...*

Už ani naňho nebudú hľadiť pisárikovia od mesta len tak *cez prsty* ako na hnojára. (LETZ) — I zdá sa jej, že domácej panej slová boli len tak *cez plece* povedané, ako takej

podlejšej. (TIMRAVA) — Odhodil zápalku a orkol cez zuby za ňou. (JESENSKÝ) — Vzal ju cez poly a odviekol kdesi do domu, kde ju prebrali. (URBAN)

4. podmienku:

Cez zatvorené okná ho bolo slabo počuť. (TLAČ) — Ani na krok! Len cez moje mŕtve telo! (KALINČIAK)

5. prípustku (v spojení s časticou i):

Dermolová i cez závoj podnaptosti pohľadala podlizavosťou. (ZVÁN)

6. mieru iba v spojeniach *cez hlavu, cez uši, cez mieru* (inde je nespisovná, napr. *cez sto = vyše sto, viac ako sto*):

Má ich [starostí] až cez hlavu. (PODJAVERNÁ) — Verte mi, štyridsať jej cez uši dosť, už jo aj preplatená. (KUKUČIN)

7. čas:

a) „v priebehu, za, počas“:

Často blúdím, táram sa cez celý boží deň. (J. KRÁL) — Legenda vekov tuná píše sa a tá sa čítať bude cez stáročia. (SMREK) — V Záriečí sa dobre žilo gazdom cez vojnu. (TATARKA)

b) zriedkavo „po“ (časová následnosť):

Bolo už dávno cez pohudnie, keď Kunovič bystro stúpil k hostincu. (VAJANSKÝ)

do

Spája sa s G.

1. Najčastejšie označuje smer „dovnútra niečoho“: *vojst do izby, padať do jany, ústii do mora, napchať do fajky, utiahnuť sa do sklepu, vidieť do hrnce, spustiť sa do bane, začrieť do vrečky, vsiaknuť do zeme ...*

Pri pluráli priezvisk a osobných mien označuje domáce, rodinné prostredie: *íst do Bombálov, priženiť sa do Brmbolčekov, zakášať do Mrázikov ...*

Prišlo, šuhaj, do nás na potešenie raz ... (LUD. PIŠEŇ) — Notva zaniesla periny do Ďurčiakov, už sa začalo nešťastie na ňu valiť. (ŠVANTNER)

2. Zriedkavejšie označuje smer „do blízkosti niečoho“ alebo hranicu „po niečo“:

V mumlavom orchestri kanonád do výšok vytiahol škovránok tenké sólo. (KOSTRA) Vynoril sa z voľy do púša. (ONDRÁJOV)

3. Často má časový význam: *do roka a do dňa, do rána, do konca, do Vianoc, do Jánua ...*

Klamstvo len do času, spravodlivosť na veky. (PRÍSLOVIE) — Sused by bol radšej dočkal do budúceho jarmoku. (TAJOVSKÝ) — Ale aj to potuší do takto roka. (HEČKO)

4. Bežný je aj význam miery: *urazený do krvi, najesť sa do chuti, ponížiť do prachu, bolieť do zbesnenia, mraziť až do kostí, robiť do vysilenia, opít sa do nepričetnosti, uveriť do litery, stratiť všetko do ihly, premočený do nitky, vypiť do dna, poznať do podrobnosti ...*

Juž, toto už je do porazenia s týmto starým ohreblom. (ČAJAK) — Povieť vám do slovíčka, čo sme v svete vidali. (J. KRÁN) — Každý rok do dvoch stovák odložím. (TIMRAVA)

5. Význam spôsobu je v spojeniach, ako *hovoriť do sveta (do vetra)*, *šepkať do ucha*, *smiať sa do očí*, *rúbať do živého*, *farbiť do zelenkasta*, *skrútiť do kľbka* ...

Nuž či si ju na to bral, aby si ju o pol roka takto do očí znevažoval? (TAJOVSKÝ) — Slnce farbí vetvy do šediva. (KRČMÍRY)

6. Význam prostriedku a nástroja je v spojeniach, ako *namočiť šatku do vody*, *zabalit do papiera*, *chytať do siete*, *zovrieť do klieští (do hrsti, do náručia)* ...

Vybíral si obozretne obete, aby sa nechytal do slučky. (ŠVANTNER) — Zakrútil všetko do papiera. (LETZ)

7. V spojení so slovesami pohybu má význam účelu: *ísť do roboty*, *poslať niekoho do roboty*, *do školy*, *do fabriky*, *priať do služby*, *volať do tanca* ...

Do roboty — to som už povedal, ale Zuzka bola i do spevu a do tanca tiež. (TAJOVSKÝ) — Ona má dvanásť opleciek vyšívajúcich iba na nedeľu, a do roboty, do smútku ...? (TIMRAVA)

8. Zriedkavejší je význam zreteľa:

Čo ťa do môjho otea? (PODJAVERNÁ) — Čože on má do nášho Ďurka, meno moje? (TAJOVSKÝ)

9. Častý je aj predmetový význam pri slovesách *dať sa (pustiť sa) do činnosti*, *nútiť niekoho do činnosti*, *zabídať (dobiedzať) do niekoho*, *miešať sa do činnosti*, *rozumieť sa do niečoho*, *zaľúbiť sa do niekoho (do niečoho)*, *vžiť sa do niečoho* ...

Dakto aj zakľaje, dakto kopne do psa. (CHROBÁK) — Nikto sa do mňa nezosaľel ako do iných dievok. (FIGUL)

10. V spojení so sponovými slovesami v jednočlenných vetách má význam stavu: *byť niekomu do plaču*, *ostať do smiechu*, *bývať do tanca* ...

Elenke je skutočne vždy do plaču. (JESENSKÝ)

k

Viaže sa s D.

1. Vyjadruje smer „do blízkosti niekoho alebo niečoho“: *pristúpiť k Hlavacovi*, *blížiť sa k chlapom*, *pozrieť k niektorému pacientovi*, *prechádzať od výrobcu k spotrebiteľovi*, *bežať k mamke*, *pritiahnúť sa k niekomu*, *podniešť pohár k ústam*, *hodiť sa k nohám*, *brať sa ku dverám*, *zapotáčať sa k peci*, *pozdvihnúť oči k výšindám* ...

Do rodnej dedinky ho tiahlo ako k materi, ktorá odpúšťa i tie najťažšie viny. (TAJOVSKÝ) — Dno rovné, trochu naklonené k dedine. (ONDREJOV)

Po trpných prídastiach a postavových slovesách sa mení smerový význam na miestny význam „blízko, pri“: *prípnutý k prsiam, pripútaný k stromu, priviazaný ku stolu, prilepený k stráni, prikrčený k stolu...*

2. K miestnemu významu blízkosti sa priraduje prenesený miestny význam pribúdania: *pridať (sa), doložiť, pripojiť (sa), pristúpiť, pribudnúť ... k niekomu (k niečomu)*.

K stopám líšok a zajacov pribudli paprčky sŕn a jeleňov. (ONDREJOV) — Kďeľ rástol, pridávali sa k nemu ďalšie a ďalšie dotváky. (PLÁVKA)

3. Zriedkavo vyjadruje mieru.

Bola som dojatá až k slzám. (ZAURISKA) — Tá, čo zvíťazila vtedy, je teraz pokorená k zemi. (TIMRAVA)

4. Zriedkavo vyjadruje účel.

U Burdíkovi sadajú k večeri. (JESENSKÝ) — Vzal kresáčku a kľakol k robote medzi triesky. (KUKUČÍN) — Julu zavolali pomáhať k torte. (TIMRAVA) — Máme tu také cintořiny a archív, prosím pekne, stojí k dispozícii. (LAZAROVÁ)

5. Príčinu vyjadruje len v spojeniach *blahoželat, gratulovať k niečomu*.

6. Zreteľový význam dostáva predložka *k*

a) po prídavných menách, adjektívnych zámenách a po slovesách z okruhu *správať sa*

Cheem, aby si mi sľúbil, že budeš k nej ľahostajný a chladný. (FIGULI) — Aj by len podbal, keby si bola k nemu inakšia, vďačnejšia, milšia. (TAJOVSKÝ) — Nuž takto sa k nemu správa kamarát, Pavol (Grešo. (LAZAROVÁ)

b) po ustálených spojeniach slovík *mať/nemať, byť/nebýť, poznať/nepoznať, cítiť, nájsť/stratiť ...* s názvami vzťahov a vlastností, ako pomer, vzťah, láska, cit, srdce, úcta, milosrdenstvo, odpor ...

K železnici nemá veľkej dôvery. (KUKUČÍN) — Donna vo fiškálskej kancelárii nepozná lútosť k dedinskému bodárovi. (LETZ) — Kým sa ja z vojny navrátim, ja k tebe lásku nestratím. (HUD. PUSSEN)

7. Predmetový význam sa vyvinul jednak zo smerového významu (cieľový predmet), jednak zo zreteľového významu (vzťahový predmet).

Cieľovými predmetmi sú obyčajne dojové mená a ich náhrady po slovesách *dospieť, dostať sa, uchýliť sa, mať sa, pristúpiť, prikrčiť ...* a po slovesách označujúcich vôľovú činnosť: *natáčať, privoliť, prikývnuť, pripustiť, strhnúť, provokovať, pribrať sa ...*

Nemon dohodou dospeli k rozhodnutiu, že ho musia odstrániť spomedzi seba. (CHROBÁK) — Opakovala otázku, keď sa Náo nomaľ k roľi. (HORÁK) — Veky ma k zrade nepohli. (SLÁDKOVIČ) — To priviedlo Krta k rozvahy. (KUKUČÍN) — Ja naprivilín k ničomu ... (LASEKMERSKÝ) — K slovu ju nepustil. (ŽÁRY)

Zreteľný predmet vyjadrujú spojenia s predložkou *k* v závislosti od slovík z okruhov *prirovnať, pripodobniť, privykať, priúčať (sa), priznať sa, patriť*.

Ved každý vie, že sa verejne priznala k Chrenkovi. (LAZAROVÁ) — Tento ľud vychovávali k úprimnosti na dereši. (TIMRAVA) — K domu patrilo i pole. (PODJAVORINSKÁ)

8. Časový význam vyjadruje predložka *k* pri slovesách *chýliť sa*, *kloniť sa*, *približovať sa* ... pred názvami časových pojmov.

Zmráka sa, stmieva sa, k noci sa chýli. (KRASKO) — Zaspal až k ránu. (TAJOVSKÝ)

9. Stavový význam so zreteľom na čas vyjadruje sa po slovese *byť*.

Bolo to už dobre k poludniu, keď ešte vždy stál pri nich. (KUKUČÍN)

medzi

Viaže sa s A. a s I.

I. Predložka *medzi* s I. vyjadruje:

1. miesto, a to rozhranie dvoch predmetov, priestor uprostred dvoch alebo viac vecí, miesto, kde je niekoľko predmetov, orientačných bodov, alebo polohu v strede niekoľkých predmetov, v okružení niekoľkými predmetmi:

Držal som oboma rukami uzdu koňa a medzi laktami mi sedela Magdaléna. (FIGULI) — Tri a pol hodiny takto visieť pre jednu snímku medzi nebom a zemou. (MORIC)

2. čas, plynutie v čase pred názvami časových pojmov a pred dejovými abstraktami, ako *reč*, *robota*, *jedenie*, *pitie*:

Medzi časom vyrástol i syn na mládenca. (JÉGÁ) — A medzi rečou ponúkol Janovi niekoľko tisícok. (MINÁČ)

3. mieru výlučnosti „okrem iného, popri inom“:

Projektoval som medzi inými vilu pre Zvolen, pre Brezovú budovu letoviska evanjelikej mládeže. (ALEXY)

4. spôsob vo frazeologizovaných spojeniach *medzi štyrmi očami*, *medzi nami*, *medzi sebou*:

I vtedy patrí sa im dvom, Miškovým rodičom, porozprávať dôkladne, tak medzi štyrmi očami o budúcnosti dieťaťa. (GABAJ) — No medzi sebou dívali sa na Kubicu ako na bodliak s pričervenu ružou. (LETZ)

6. zreteľ a vzťah po prídavných menách (a ich ekvivalentoch), najmä po superlatíve prídavných mien alebo prísloviak, ďalej v spojeniach *je/bolo/bude jasno* (dobré, skončené ...), *je láska* (pokoj, hriech, priepasť, rozdiel, súvislosť, jednota, priateľstvo, tajnosť, vzťah, pomer ...) medzi niekým/niečím:

Bol najbohatší a najhodnejší medzi parobkami. (CHROBÁK) — Aký rozdiel medzi nimi. (LAZAROVÁ) — Už je po ľúbosti medzi nami. (TAJOVSKÝ) — Len povedz, čo to bolo medzi vami. (KUKUČÍN)

7. predmet po slovesách *rozdať*, *rozdeliť*, *vyberať si*, *voliť (si)*, *prehŕňať sa*, *prehŕbávať sa*, *váhať*, *rozoznávať*, *rozhodovať*, *rozlišovať*:

Panovník delil krajinu medzi členmi svojho rodu. (TLAČ) — Preberala som si medzi mládencami, vyberala som si medzi malinami. (TUD. PÍSEŇ)

II. S A. vyjadruje:

1. smer na otázky *kam?*, *kadiaľ?*, *kade?*:

Štuchá ho okovaným špicom svojej palice medzi rebrá. (CHROBÁK) — Ružové hlávky rozkvitnutej dateliny pchajú sa jej medzi prsty. (ONDREJOV)

2. čas (zriedkavo):

To „hm“ tam azda ani nepatrí, dostalo sa nevdojak medzi dva ťahy z fajky. (CHROBÁK)

3. nástroj a prostriedok pred názvami vecí, ktoré možno pokladať za nástroj:

Zväč vzal pohár medzi dva prsty a zazdravkal. (KUKUČÍN) — Musel som si zovrieť sluchy medzi dlane, lebo sa mi šla hlava rozakočiť. (FIGULY) — Zavrzol medzi kolená paličku. (JESENSKÝ)

4. mieru len v spojení *medzi prsty*:

Voľnosti, voľnosti, mával som ťa dosti, a teraz ťa nemám ani medzi prsty. (BOTTO) — My doma poňazí sme nemávali ani zlatých, ani strieborných, iba trochu niklových a železných, tak medzi prsty. (HEČKO)

5. spôsob len v spojeniach *hovoriť (utrúsiť) medzi zuby*:

6. predmet po slovesách *rozdeliť, rozdať, rozhlásiť, rozchýriť, miešať sa* (prenesene) ...:

Vždy svoj diel rozdelil medzi deti. (ZÚBEK) — Nebudo sa miešať medzi ňu a muža. (KUKUČÍN)

na

Spája sa s A. a s L.

I. s A. vyjadruje:

1. smer:

Treba vystúpiť na najvyšší konár. (ONDREJOV) — Opuštil tú izbu, prichlopil na oblok okienicu. (KUKUČÍN) — Jakub Fokiač zarážal lon na koniec lúčiny, pod briežok. (ONDREJOV)

2. účel pred dejovými abstraktami (hlavná účelová predložka): *ísť na pomoc, byť na pamiatku, byť na radosť, padnúť na úžitok, slúžiť na česť, chystať sa na odpočinok, stačiť na potechu, potrebovať na ochranu, dať niekomu niečo na dôkaz, mať niečo na ozdobu* ...

Viete, že jeho cisárska jasnosť potrebuje každý groš na vojnu. (JEGÉ) — Ale to mu ešte len malo na zlé poslúžiť. (DOBŠŇNSKÝ, POVESTI) — Neostáva mi prázdnej chvíle na čítanie, tým menej na písanie. (ŠOLTÉSOVÁ)

3. mieru pred menami a príslovkami, ktoré vecne pomenúvajú mieru alebo hraničné body:

Hladina bola asi na pol metra pod mostíkom. (ZÚBEK) — Môj rodný jazyk stvoril na stá picení. (MIHÁLIK) — Oduševnenie Alberta kleslo na nulu. (VAJANSKÝ) — Otrhaní boli

na strach. (JÉGÉ) — Nálož nech vybuchne na sekundu presne. (PLÁVKA) — Janovčík pas mal, opis koňa zhodoval sa na vlas. (URBAN)

4. účinok po slovesách zmeny a pred názvami stavu, podoby, tvaru, kvality: *zmeniť sa na mŕtvolu, schudnúť na triesku, rozmrviť sa na prach, zhorknúť na blen, obrátiť (sa) na púšť ...*

Všetko by zmlátil na kašu. (KUKUČÍN) — Telo upieklo sa na škvarku. (DOBŠINSKÝ, FOVESTI)

5. spôsob pred príslovkami spôsobu alebo pred výrazmi im blízkymi: *uvariť na tvrdo, zapísať (zahrať) na tenko ...*

Hrob upravili na hranato. (ONDŘEJOV) — Slová skomolí na smiešno. (ŠOLTÉSOVÁ) — Hana, tiež dojička, rozpráva s ňou len na pol úst ... (MINÁČ) — Hospodárili na jednu ruku. (PODJAVERINSKÁ)

6. nástroj, prostriedok napr. v spojeniach *opierať sa na palicu, nabrať na lyžičku, napichnúť na vidly (na ražek) ...*

Tak útlosť devy sa podopiera na silné druha rameno. (SLÁDKOVIČ) — Nastýka si gombičiek na špagát, až sa dva razy nimi obopne v páse. (RÁZUS)

7. čas na otázky *nakedy?, na ako dlho?, kedy!:*

Vo štvrtok na určený čas prišli spolu s Hankou. (URBAN) — Nikolaj Alexandrovič sa na chvilko odmlčal. (PLÁVKA) — Keď na Katarínu stojí hus na fadé, na Vianoce bude na blate. (PRÍSLOVIE)

8. príčinu: *zobudiť sa na príjemné zvonkanie hrdálok, umrieť na rakovinu ...*

Pani Klára na krik a buchot vybehla na chodbu. (JÉGÉ) — Na nemoc proletárov Wolker umiera. (KOSTRA)

9. zreteľ pri istých adjektívach a príslovkách, ako aj pri istých deadjektívnych slovesách:

Páni sú štekľiví na svoju kožu. (BEBLAVÝ) — Zarába na svoj vek pekne. (SMRČOK) — Ale už som vyzdravela a vyzdravela som aj na rozum a s vami som už skončila ruč. (LAZAROVÁ)

10. predmet slovies z mnohých okruhov: *vplyvať, pôsobiť, (za)účinkovať; pozerieť, dozerať; ukazovať, nasviedčať, hádať, uzatvárať; volať, kývať, žmurkať, apelovať; dbať, myslieť, pamätať, rátať, čakať, strichnúť; sústrediť sa; upozorniť; vyzradiť, donášať, klebetiť; odvolať sa; zanevrieť; natrafiť; pristáť; dopytovať sa; podujat sa, podobrat sa; odvážiť sa, dať sa, chytiť sa, zavziať sa; poručiť, zveriť, odkázať/byť odkázaný, byť utisnutý, pripadnúť ...*

Toraz už ostatným sa odnechalo útočiť na Kubku. (MORIO) — Poznámka účinkovala na prítomných ako hrom z jasného neba. (URBAN) — Miško, za ten čas ostan pekne doma, dozri na Paľka a Anku, aby sa neprebudili. (ČAJAK) — Spomeň si na naše detstvo a nebudíš pochybovať. (FIGULA) — My deti zvaľujeme vinu jedno na druhé. (ALEXY) — Chudáčik môj, ty si akiste poriadne vyhladol a nadávaš na pochatú Terku. (LETZ) — Eva zažiarila na mužov rozum. (GABAR) — Pri jednej obchádzke natrafil som na zdochnutého

jeleňa. (MORIO) — Správca krajiny dopytoval sa na **položenie vojov**. (KURÁNI) — **Lenže na** to miesto **aspiruje** jeho syn Aladár. (JACE) — **Možno sa** Drak naozaj **dal na pokánie**. (CHROBÁK) — Ale viete čo, **kinotra moja**, nechajte to len **na mňa**, uvidíte, ako to **narafičím**. (BIELEK)

II. S L. vyjadruje predložka na:

1. miesto „na povrchu“: *byť, mať, ležať, stáť, nechať, čakať ... na stole ...*

Na pažiti hovie si rodina Čonkovicov. (F. KRÁI) — Na uzimených koňoch leskli sa **chomúty** s hrkálkami. (ONDREJJOV)

2. čas na otázku *kedy?*:

Na svitaní sa zobudil. (JACE) — Neskoro **na konci** začínať. (PRÍSLOVIE)

3. účel pri slovese *byť* pred dejovými menami: *byť na robotách, na obede, na poľovačke, na zábave, na kontrole, na prehliadke, na liečení ...*

Otec aj **mat** nám **vravia**, že si **vari bol na** priepačkách. (TAJOVSKÝ) — Rybár bol **na cestách** ako každé leto v prázdninách. (TIMBAVA) — Bol si **na planom** slove s Aničkou? (ZVÁN)

4. príčinu pri slovesách *hnevať sa, čudovať sa, smiať sa*:

Čort sa **na zlom** smoje a **na dobrom** hnevá. (PRÍSLOVIE) — Vočierkom v rozkošnej polohe obkolesila rodina Žanku, túžiac sa **rozveseliť na** slovách Ľudovítových. (TIMBAVA)

5. podmienku pred názvami prostredia, stavu a po slovesách zmeny:

Pán Jonáš Kolnícký by sa **tiež na** slnci **roztopil**. (KUKUČÍN) — Rozohriali by sa, a koby si ich **vypustil**, skrohli by **na** zimo. (ONDREJJOV)

6. prostriedok, nástroj vyjadruje predložka *na* po rozličných slovesách: *rozbiť, rozlúmať, porezať (sa), vyštrbiť (sa); krátiť, priušiť, ťkať; variť, piecť (niečo) (na platni, na masi); vykŕmiať (brava) na kukurici; učiť sa; hrať na niečom; niesť, byť unavený, visieť; niezť (sa), liečiť; žiť, žiť (sa), chovať, budovať, tvoriť; získať, vyhrať, ušetriť, zarobiť, utrátiť, prehrať, oklamať sa ... na niečom*.

Hrával **na** harmoniku. (ŠVANTNER) — Ja **naviem**, kde je **vaša jalovica**, ja som ju **norma** na motúšku **uviazanú**. (KUKUČÍN) — Novychoval som ho **na** koláčoch, ale **na** robote. (TAJOVSKÝ)

7. mieru v konštrukciách, kde sa substantívum opakuje, ktoré ako celok vyjadrujú veľkú mieru: *hlava na hlave, skala na skale, vrch na vrchu, záplata na záplate, podlosť na podlosti ...*

Oblok **zanodbaný**, záplata **na záplate**. (KUKUČÍN)

8. zreteľ: *zdravý na tele a na duchu, ublížiť na cti, na tele, ukrátiť na peniazoch i na naturálkách ...*

Omámení **na** duši, slabí **na** telo. (JILEMNICKÝ) — Andrejovi bolo akosi **ľahko na** duši. (VAJANSKÝ) — Muselo by sa **podvýchť** čo to **na** pláci. (TIMBAVA) — Ivan odvtedy veľmi **pribral na váhe**. (ŠOLTÉSOVÁ) — Kritiky **tratili na** ostroto. (VAJANSKÝ)

9. predmet po slovesách *pomstiť sa, pochutiť si, nástožiť, pristať, dohodnúť sa; zdieľať, zakladať si; pracovať, účastniť sa na niečom ...*

Aby svoj hnev vyliat na dakom, šibne do koní. (TIMRAVA) — Cudzí sa bude pást na mojich mozoloch. (TAJOVSKÝ) — Treba neprestajne pracovať na zlepšovaní technickej stránky. (TLAČ)

10. stav najmä pri slovese *byť*: *byť na slnku, byť na odpočinku, byť na odchode, byť na umretí ...*

nad

Spája sa s A. a I.

I. S A. vyjadruje:

1. priestor „vyššie niekoho alebo niečoho“, hlavne pri slovesách, ktoré obsahujú vo svojom význame smer zhora dolu alebo zdola hore: *vzniesť sa, vzlietnuť, vyletieť, vypínať sa, skloniť sa, nahnúť sa, schýliť sa ...*

Hmla vtedy *vzniesla sa* už dosť dobre *nad* zem. (URBAN) — Jano *vyhrnul* nohavice *nad* kolená, *zoskočil* do vody. (ONDREJOV) — *Naklonil sa* *nad* umierajúceho, *nad* jeho prsia. (KUKUČIN)

2. zreteľ pri komparatíve akostných adjektív a prísloviak v ustálených prípadoch: *jasnejší nad slnce, drahší nad zlato ...*

Lúbosť má zraky *bystrejšie nad* zraky sokola. (SLÁDKOVIČ) — *Nad* jej Jožka nebolo ani *kráčajšieho* ani *lepšieho*, ani *múdrejšieho* ohlapca. (ČAJAK)

3. mieru pri akostných adjektívach a kvantitatívnych výrazoch:

Toší sa na slávnosť *nad všetky krásnu*. (HEČKO) — Dom bol *nad očakávanie* pekný. (JÁGĚ) — I tak máme práce *nad sily*. (TIMRAVA)

II. S I. sa spája ešte častejšie ako s A. a vyjadruje:

1. miesto položené vyššie ako niečo iné, a to pri stavových slovesách, po slovesách označujúcich činnosť na mieste, resp. v ohraničenom kruhu: *byť, zostať, mať; visieť, čnieť, rozprestierať sa, rozkladať sa, ležať, stáť; vidieť, cítiť, počuť; blýskať sa, zapáľovať sa, hučať, krákať, znieť, šumieť; krútiť sa, poletovať, míhať sa, vznášať sa, krúžiť ...*

Nad bránou je oblôčik, ktorým strážnik videl príchodzieho. (JÁGĚ) — Už slniečko *nad* krajinou dosť vysoko stálo. (VANSOVÁ) — *Nad* Vihorlatom zapáľovali sa zore. (SKALEKA) — Duch mu skrížil *nad* Vislou, Sávou i Vltavou. (KRČMÉRY)

2. prostriedok (s významovým odtienkom miesta):

Opekajú si voňavú slaninu *nad* pahrebou. (CHROBÁK) — Vrátila sa k ohnisku *zohriať si* ruky *nad* plameňom. (LAZAROVÁ)

3. čas len v spojeniach *nad ránom, nado dňom*:

Kriváň horí *nad ránom* v krvavom požiari. (HEČKO)

4. príčinu veľmi často pri slovesách označujúcich city a fyziologické prejavy citov: *plakať, slziť, truchliť, trápiť sa, smútiť, zúfať, jašať, tešiť sa, byť uveličený, smiať sa, uškrtnúť sa, zaražiť sa, hikať, krútiť hlavou, lakáť sa, zhroziť sa, merať, zložiť sa, rozhorčiť sa, cítiť hanbu, zúriť, škripať zubami* ...

Radzímka *truchlila* za mŕtvymi a *smútila* nad živými. (F. KRÁČ) — Bola by si nad sebou aj *zúfala*. (MINÁČ)

5. predmet vo väzbách slovies jednak z okruhu *rozmyšľať, súdiť, radíť sa*, a jednak tých, ktoré vyjadrujú prevahu nad niekým alebo jej prejavy: *vítaziť, vyhrať, dominovať, triumfovať, vládnúť, panovať, vykonávať moc, dozerať, mať moc* ...

Tento raz baňa *zvitazila* nad polom. (HORÁK) — Vy ženské chcete nad svetom *panovať* vždy a všade. (JÁROŠ) — Nad prešom a pivnicou už sama bude stačiť *dozrieť*. (KUKUČÍN) — Ja som nespravodlivo *súdil* nad vami. (JÁROŠ) — Zaviazala mu jedna veta v ušiach, nad ktorou ustavične *premýšľal*. (KANO)

O

Používa sa s A. a s L. Predložka *o* takmer celkom stratila pôvodný miestny význam „okolo“, udržala sa viac v druhotných, abstraktnejších významoch.

I. V spojeniach s A. vyjadruje:

1. miesto pri slovesách s významom *hodiť, udrieť, oprieť sa, trieť (sa), šúchať (sa)* ...

Za ňou šiel, *šúchajúc sa* jej o sukne, čierny kocúr. (JÁROŠ) — Vonku zavíjal vietor a dážď *pral o* obloky. (ŠOLTRÉSOVÁ) — Bežanka od divu *plasa* si dlaňami *o* zásteru. (KUKUČÍN)

2. prostriedok a nástroj len pred názvami nástrojov (alebo možných nástrojov): *utrieť ruky o nohavice, rozbiť fľaše o kameň, opierať sa o palicu, poraniť sa o drôt, udrieť sa o hranu* ...

Utrúci si umúčené dlane *o zásterku*, rozkrútila balík. (KUKUČÍN) — Keď som to zbadala, pocítila som pichnutie, ako keby som sa bola poškrabala *o tŕň* onej červenej ruže. (ZUBEK)

3. čas, po ktorom sa uskutočňuje dej:

O chvíľu priletí krutohlavce, sadne si ku dieťa. (ONDREJOV) — *O sedem týždňov*, *o sedem dní* a *o sedem hodín* prídem si po ňu! (DOBŠÍNSKÝ, POVESTI)

4. mieru pri komparatívnej adjektív a prísloviak, ako aj pri slovesách vyjadrujúcich zmenu vlastností alebo stavu:

Chodník zblíži cestu do Jablonie *o* dobrú tretinu. (KUKUČÍN) — Omladneme *o* sto zím. (JÁRY) — V jeho tvári napnutosť povolila *o* malé poznanie. (ŠOLTRÉSOVÁ) — Dievča postúpilo *o* niekoľko stupňov vyššie. (KUKUČÍN)

Sem patria aj frazeologizované spojenia *o dušu spasení, o sto päť, o milých päť, o zlomkerk, o preteky* (novšie lexikalizované a písané *opreteky, ozlomkerky*), *o pretrhnutie* ...

5. účel iba pri slovesách z okruhu *ísť* (hovorové):

Prišiel o ohlášky. (PODJAVERNÁ)

6. zreteľ vo vetách so základom *byť zle, byť ťažko, byť ľahko, byť núdza* ...

0 to je najmenej. — 0 nápoj nikdy nebola núdza. (ONDREJOV)

7. príčinu pri slovesách z okruhu *báť sa*:

Nečáp sa mati o naše šaty. (BOTTO) — 0 Janka len *tŕpne*, či dôjde domov ku materi. (PLÁVKA)

8. predmet (cieľový, dotykový a odlukový) po slovesách *usilovať sa, pokúsiť sa, prosiť (sa), žiadať, volať, hlásiť sa o niečo; ísť; zaujímať sa, dbať, stáť, starať sa, obzrieť sa o niekoho; obrať (niekoho) o niečo, prísť o niečo* ...

Či znáte ten tichý kraj, kde večer mamičku *prosia* deti o jednu národnú pesničku, lebo o dákú hádku a o dákú povest? (J. KRÁĽ) — Psi naježili chrby, zjačali plačlivo, akoby im *išlo* o život. (ONDREJOV) — Bohatá rodina o chudobnú nestojí. (TAJOVSKÝ) — Najviac ich zaujal príslub okresného náčelníka, že sa *prichíni* o opravu radzímскеj cesty. (F. KRÁĽ) — To vyšetovanie ma o nervy *prinieslo*. (TAJOVSKÝ) — Cez deň ho *ukracoval* o jedlo. (FIGULI)

II. S L. vyjadruje

I. čas:

Pride už len ráno o ôsmej. (JECÉ) — Zajtra o tomto čase — budeme v Jakube. (KUKUČÍN)

Sem patria aj archaické výrazy o *Jáne, o Ďure, o Vianociach, o fašiangu, o výročitých sviatkoch; o poludní, o žatve, o rojení, o ruji, o nedeli* ...

2. nástroj pred názvami prostriedkov, nástrojov (možných nástrojov):

Chodí o *palici*, krivkajúce od choroby zohnutá. (TIMRAVA)

3. stav pred menami *hlad, smäd, nevoľa, hanba* ...

Vidíš, ako my musíme hrdlovať na úpeku o *hlade a smäde*. (KUKUČÍN)

4. podmienku pri slovesách, ktoré označujú zmenu, zánik:

Ešte *zhynie* o hlado, bude mu líto. (ONDREJOV)

5. predmet (obsahový a cieľový) pri mnohých slovesách, napr.: *hovoríť, vyjadriť sa, trepať, referovať, písať, kázať, svedčiť, robiť poznámky, mlčať, tajiť; dozvedieť sa, vyzvedáť sa, upovedomiť, učiť, vedieť; myslieť, nazdávať sa, uvažovať, rojiť, špekulovať, pochybovať, mať predstavu; súdiť, rozhodovať, uznieť sa, radiť sa, hádať sa, hlasovať* ...

Stará mať, rozprávajte mi o povodni! (JANČOVÁ) — A takýchto charakteristických epizód by sa dalo napísať o nejednom členovi sboru. (LETZ) — V našej dedine o káve nechyrovali. (KUKUČÍN) — Učebné osnovy mu predpisovali poučiť žiactvo o prírode. (F. KRÁĽ) — A tam môže rozjímať o svojich podvodoch a o zelinkách. (STODOLA)

od

Viaže sa s G. Vyjadruje:

1. miestne východisko, od ktorého sa niečo vzdaluje. Stojí často po slovesách s predponou *od-*:

Pltník Jano veľkou žrdou *odbiťa* plť od brehu. (ZÚBEK) — Fajčil papirosu a *odháňal* belavý dym od seba. (TIMRAVA)

2. časové východisko: *od tých čias, od istého času, od vekov, od počiatku, od prvej chvíle, od roka, od desiatich rokov, od leta, od nedele, od malička, od mlada, od detstva, od pamäti sveta, od nepamäti, od jarmoku, od narodenia, od kolsky, od obeda ...*

Bicližeň nebola vymenená možno *od roka*. (JÉGÉ) — Už *vari* od školských lavie prechovávala som pochopenie pre ruskú dušu. (ŠVANTNER)

3. mieru, vymedzenie, rozsah v spojeniach *od — po, od — do: od hlavy po päty, od začiatku do konca; ďalej v ustálených spojeniach: od kosti, od základu, od špiku; dom od domu, deň odo dňa, slovo od slova, rok od roka ...*

Tu zjavila sa štylizované zvery *od kohúta až po šarkana*. (VAJANSKÝ) — Na ich konárikoch vyhráva severák melódiu zimy, skuhravú a svižnú, *od skuhravých hlbok po pisklavé výšky*. (PLÁVKA) — Zdá sa mu, že svet sa ide premeniť *od základu*. (KUKUČIN)

4. príčinu veľmi často, najmä pri slovesách pohybu, zmeny stavu, pri slovesách označujúcich zvuky, pri záporných slovesách a pred dejovými substantívami i pred adjektívami — názvami citov, činností a stavov, ďalej po slovesách z okruhu *platiť*:

Ženu až *zdívalo* od smiechu. (TAJOVSKÝ) — Na šťastie už dochodí Jonáška celú *čerrredá* od mrazu. (LAZAROVÁ)

5. pôvod po slovesách z okruhov *pochádzať, dostať, prijať, zdediť, byť, mať ...*

Blehy *máš* od vtákov. (ONDREJOV) — Tu *je* list od starého. (KUKUČIN)

6. príslovkové určenie činiteľa po výrazoch *dať si, nechať si (rozkazovať) ...* a po trpných prídastkách: *doštipaný od komárov, zabitý od nepriateľov ...*

Prekážať si tiež nodú od nikoho. (KUKUČIN)

7. prostriedok (jednotlivo) alebo prostredníka (hovorové):

Kto sa dotýka snoly, *zamaže sa od nej*. (PRÍSLOVIE) — Poslal list od svojho osemmročného chlapca. (TIMRAVA)

8. spôsob v ustálených spojeniach *robiť od oka, od buka do buka, od srdca, od výmyslu sveta, od slova do slova, gazdovať od desiatich k piatim:*

Prečože ľudia, keď *od srdca* hovoriať ochú, obracajú sa k reči materinskej? (B. ŠTÚR) — Robí všetko *od buka do buka* bez merľuka. (POREKADLO)

9. účel pred názvami chorôb, nežiadúcich telesných stavov a po slovesách *predpísať, dať, mať, byť, užívať ...*

Skysnc, dobrá *je od smädu*. (ONDREJOV) — Mladá žena, hus pečená, holba vínu — najlepšia *od suchotín* medicína. (POREKADLO)

10. zreteľ pri komparatívoch adjektív a prísloviok, ako aj pri akostných adjektívach a príslovkách v pozitíve:

Kolovali vtedy dvojgrošníky dačo *menšie* od lopaty. (LASKOMERSKÝ) — Nebolo by vraj *múdre a statočné* odo mňa, keby som jej tento výhľad na bohatú gazdinu zmaril. (FIGULI)

11. predmet po slovesách *odrezať, očistiť, oslobodiť, odlúčiť (sa), izolovať (sa), odchyliť sa; odlišovať sa, rozoznávať, abstrahovať; odučiť; upustiť, odstúpiť; chrániť, ušetriť, varovať; vynútiť, vyžiadať ...*

Utierať si ústa od jedla a tvár od potu. (TAJOVSKÝ) — Hlad im natoľko zatemnil zrak, že nevedia *rozoznať* múku od hliny. (CHROBÁK) — No a nás taký dážďik *neodradí* od roboty. (HORÁK)

Vypýtal mu dievku *od* rodičov aj *od* starých rodičov. (LAZAROVÁ)

okrem

Predložka *okrem* s variantom *krem* (v staršom jazyku i *krenu, krom*) spája sa s G. *Okrem* je neutrálna, *krem* hovorová podoba. Vyjadruje mieru „s výnimkou, vynímajúc“, a to zväčša vo vetách, kde sa označuje kvantita číslovkami alebo zámenami *všetci, každý, nik, nič*:

Všetkých okrem Chovana Marcinkov prípad zmiatol. (CHROBÁK) — *Všetko sa* rozoznalo *okrem* troch naskrze urazených starých dievok. (LAZAROVÁ)

V spojeniach *krem žartu, krem smiechu, krem špásu* sa používa na dotvrdenie vážnosti výpovede:

Teda ty sa ozaj, *krem všetkého žartu*, vydávaš? (ŠOLTÉSOVÁ) — *Krem smiechu*, Marka, ja som ťa rád! (TIMRAVA)

po

Viaže sa s A. a L.

I. S A. vyjadruje:

1. miesto na otázku *pokiaľ?* — koncový bod, hranicu (opozitum je predložka *od*):

Oči hľadeli na tuhú zeleň lúk, prestierajúcich sa zľava od hradskej až *po* úpätie kopcov. (VAJANSKÝ) — Nech boží *po* čiaru obzoru družstevné pole. (KOSTRA)

2. mieru v spojeniach *po krk, po uši, po zuby, po pás, po kolená, po istý stupeň ...*

Dobre vedia, že aj my už máme vojny až *po krk*. (ZUBEK) — Anna sa zapýrila až *po uši*. (VAJANSKÝ)

3. čas, a to na otázky *pokiaľ?, ako dlho?, kedy?:*

Od štyridsiatych rokov predošlého storočia až *po* naše dni. (TLAČ) — Treť by biedu *po* celý život. (F. KRÁL) — Teta Marta prišla *po* tieto dni z Trenčianskych Teplic. (JÁKŔ)

4. zdôrazňuje rozdelenosť, rozloženosť, distribúciu (jednotlivých prípadov) v rade pri radových číslovkách (*po druhé = ako druhé, pokiaľ ide o druhý bod*), oddelenosť (distribúciu skupín) pri základných číslovkách: *po päť, po dve dvadsať ...*

To je *po prvé* výrobné tajomstvo, *po druhé* nie je to jednoduchá vec, ale zložitý proces. (HEČKO) — Vidí ho od onej svadby *po prvé*. (TIMBAVA) — Cigáni zahrli *po štvrtý* raz vstup. (JESENSKÝ) — Majú *po dva* parohy. (KUKUČÍN)

Rozloženosť (distribúcia) sa vyjadruje aj v spojeniach s príslovkami miery, napr. *po menej*, *po málo* ...

5. účel po slovesách pohybu:

Skoč k pumpe *po vodu*! (ŽÁRY) — To mi len mamiška vyzradila, keď prišla *po šálky* na čiernu kávu pre pánov. (LETZ) — Pošlite k pekárovi *po pečivo*. (STODOLA)

II. S L. vyjadruje:

1. ako jediná predložka smer na otázku *kade?* (po dĺžke, po povrchu, dotýkajúc sa niekoľkých členov radu alebo skupiny, rozličnými smermi):

Po hradskej tahali kone bričku. (VAJANSKÝ) — Mráz mu prešiel *po chrbte*. (JESENSKÝ) — Odvtedy sa ľudia prestali potúkať *po svote*. (FIGULI)

2. spôsob v ustálených spojeniach *po srsti*, *po vôli*, *po chuti*, *po mene*, *po reči*, *po svojom*, *po našom*, *po známosti*, *po pamäti* ... ako aj v spojení s príslovkami spôsobu zakončenými na *-sky*, *-cky*:

No nebude draho rátať, len ako *po známosti*. (TAJOVSKÝ) — Bolo tina ako v rohu, ale našiel ich *po pamäti*. (BODENEK) — Na ostrove svätej Holony naučili ho *po anglicky*. (SMREK) — Adela sa zdvihla na svojom vysokom kozlíku a salutovala *po vojensky*. (VAJANSKÝ)

3. stav v spojeniach so sponovým slovesom: *byť po vôli*, *po chuti*, *po srsti* ...

Ale ani grófovi, ani Adamovi neboli tieto reči *po srsti*. (KALINČIAK)

4. prostriedok a prostredníka: *spustiť sa po povraze*, *zostúpiť po rebríku*, *poslať po pošte*, *doplávať po malej vode* ...

Katka chce poslať dornov balík *po pošte*. (JÉGÉ) — Tie sú nízko, iba ak by sa dostal k nim plameň *po pnci*. (ŠVANTNER) — Marka, pošli mi *po hájnikovi* rumu od Schlesingera. (VAJANSKÝ)

5. účel najmä po slovesách pohybu:

Mladí *chodili po* rybačkách a poľovačkách. (JÉGÉ) — *Prehánali ju po* výsluchoch. (HORÁK) — Idem *po* povinnosti. (FIGULI) — Nemusíš *ísť po* žobraní. (KUKUČÍN)

6. predmet vo väzbách sloves *strielať*, *plúť*: *pozerať*, *skiediť*, *pátrať*; *lúžiť*, *dychtiť*, *zháňať sa* ...

Nie je pravda, že som *hádzal po* žandároch skalami. (F. KRÁU) — Doslovné som *pachtil po* vedomostiach, *po* rozšírení obzoru. (LETZ)

7. časovú následnosť *za niečím*:

O druhej *po polnoci* môžeme vysadnúť. (KUKUČÍN) — Za živa v Bystrici, *po smrti* v nohi. (POREKADLO) — *Po polievke* jedli slepý guláš. (ZUBEK)

8. pôvod a pôvodcu: *dediť po niekom*, *pomenovať po niekom*, *dostať po niekom*, *zostalo po niekom*, *páchnuť po niečom* ...

Ústa voňali po jahodách. (GABAJ) — Keď prišiel, po matke našiel už len zelený kopec v cintoríne. (URBAN) — Šaty po Anne rozdala chudobným. (TAJOVSKÝ)

9. distribúciu v spojení so substantívami v jednot. čísle: *dať (im) po korune, dostali po jabĺčku, vypili po poháriku, ukrátili si po cigarete ...*

Všetci dostanú po cigárke. (RÁZUS) — Pravda, pečivo nechcú, ani koláče, iba po kraslici a prinajmenej po korune. (LAZAROVÁ) — Vzali sekeru, píločku i po kuse chleba. (ONDREJOV) — A na hroby po ruži im posadili. (S. CHALUPKA) — Vyviedli obidve po krdlíku húsať. (JANČOVÁ) — V obidvoch štítoch pôjda tiež sa nachodí po jednom okne. (KUKUČÍN) — Naskladali sa po šestáku. (TIMRAVA)

pod

Viaže sa s A. a I.

I. S. A. vyjadruje:

1. smer „do priestoru nižšie od niečoho, pod úroveň niečoho“:

Nohy po turecky vtiahol pod seba. (KUKUČÍN) — Dáva sa skúmavo pod ústrošie. (CHROBÁK)

2. prenesene mieru nedostačujúcu na niečo, nedosahujúcu niečo (menej ako): *pod priemer, pod kritiku, pod cenu, pod ľudskú dôstojnosť, pod úroveň ...*

Má pod päťdesiat rokov.

3. spôsob: *hovorí si pod fúzy, pod nos ...*

Pod nos si mumlete! (TIMRAVA) — Balík vzal pod pazuchu, paličku do ruky. (KUKUČÍN)

4. účel:

Teraz by ešte rád kus poľa kúpiť, aby mal pod zemiaky, kapustu, zeleninu. (TAJOVSKÝ) — Jesto i tu veľa zeme súcej pod pluh a motyku. (KUKUČÍN) — Slúžny a škôldozorca šli očistom pozrieť miesto pod novú školu. (TAJOVSKÝ)

II. S I. vyjadruje:

1. miesto „nižšie od niečoho“:

Pod každým tým oblokom sú dvorca. (KUKUČÍN) — Ležia pod bukom pri ohni. (TAJOVSKÝ)

2. spôsob: *písať pod pseudonymom, nieť, viesť pod pazuchou;*

3. príčinu: *prehýbať sa pod tarchou, zvaliť sa pod úderom:*

Sneh topil sa pod južným vetrom. (JESENSKÝ)

4. podmienku:

Julka pod akousi podmienkou sa vrátila. (KUKUČÍN)

5. čas „cez, za, počas“ (ľudové): *pod kázňou, pod omšou, pod hodinou ...*

Spozoroval tiež, že pod spevom dva razy pozrela naňho. (KUKUČÍN)

Niektoré z takýchto spojení sa lexikalizovali: *podchvílou, podchvítkou.*

Podvojné predložky s prvou časťou *po-*

Podvojné predložky s prvou časťou *po-* sa utvorili k prvotným predložkám: *nad, pod, pred, za, pri, medzi*, na explicitné vyjadrenie smerového významu týchto predložiek. Všetky odpovedajú na otázku *kade?* Viazu sa na rozdiel od príslušných prvotných predložiek iba s A. (nie aj s I.). Výnimku tvorí predložka *popri*, ktorá sa viaže s L. ako prvotná predložka *pri*.

Nemajú krídel, aby *ponaš* dom preleteli. (KUKUČŇN) — Prvý prekĺzol s plťou *popod* most. (TATARKA) — Prešuchol sa *popred* dvere. (TATARKA) — Poza mlyn len málo ľudí chodieval. (ONDREJOV) — Prebehli *pomedzi* kroviská. (ONDREJOV) — *Popri* hradskej tiekol silný mlynský potok. (VAJANSKÝ)

Podvojné predložky s prvou časťou *po-* pravidelne používajú autori zo stredného a východného Slovenska i zo severnej časti západného Slovenska. Juhozápadné nárečia nemajú podvojných predložiek, preto ich príslušníci týchto nárečí niekedy spájajú i s I. Takéto spojenia sú nespisovné.

Hľadel na (jažu, ktorý nervózne chodil *popred* ním. (VAJANSKÝ) — Pomáhajúci sa prešmykli *pomedzi* ľuďmi. (ZGURŠKA)

pre

Spája sa s A. Vyjadruje:

1. príčinu:

Pre nedostatok krmu musel predať voly. (PODJAVERINSKÁ) — Kto prestúpi tieto predpisy, je trestaný pre poľnú krádež. (KUKUČŇN)

2. účel a prospech:

Ženské vychovávali sa jedine pre domácnosť. (KRČMÉRNY) — To bude pre Vieru, tá rada číta. (TIMRAVA) — V najbližšej dedine si kúpil trochu živnosti pre seba a ovos pre koňa. (JÁČEK)

3. zreteľ:

Pekné zamestnanie pre chlapa! (CHROBÁK) — Peniaze nemali pre nich cuny. (URBAN) — Pre mňa za mňa mohol by Drak ísť hoci sám. (CHROBÁK)

4. predmet po slovesách *rozhodnúť sa, hlasovať*:

Mohol sa *rozhodnúť* pre akýkoľvek plán. (FIGULI)

pred

Viaže sa s A. a I.

I. S A. vyjadruje smer „do priestoru pred niečím“: *predskočiť pred, zahnúť pred, odbočiť, doviest, doniesť, položiť, pustiť, hodiť, pozerat* ...

Blíži sa pred bývalý hostinec. (F. KRÁL) — Nebolo vidno ani na tri kroky pred seba. (JÁČEK) — Pred kolibu vyšiel bač. (ONDREJOV)

2. účel:

Teraz vari jeho poženú pred súd. (TAJOVSKÝ)

II. S I. vyjadruje:

1. miesto „vpred, spredu, odpredu niečoho“:

Predo mnou sa rozprestiera jeho hladina. (KUKUČÍN) — Chlapci už postávali pred fabrikou. (ONDREJOV)

2. čas predbiehajúci to, čo sa pomenúva substantívom; používa sa pri dejevých menách a pri názvoch časových pojmov:

Domov sa majú vrátiť pred západom slnka. (FIGULI) — Pred sobášom je každá žena krotká. (PODJAVORINSKÁ) — Mesiac minul pred tromi dňami. (TIMRAVA) — V nedeľu pred sv. Jakubom zišiel odtiaľ konečne pastier. (CHROBÁK)

3. príčinu v spojeniach *strachovať sa, mať strach, ľakať sa, utekať* . . .

Vždy má strach pred hladom. (TIMRAVA) — Pred mätouhou utikal. (KUKUČÍN)

4. predmet (druhý) vo väzbách sloviess *chrániť (sa), brániť (sa), zamlčať niečo, zatajiť, vystríhať* . . .

Chatrný odev ho zle chráni pred studeným vetrom. (F. KRÁT) — Toto stretnutie Magdalény pred rodičmi zatajila. (FIGULI)

5. zreteľ:

Nemal pred notárom nijakého rešpektu. (JÁGÉ)

pri

Spája sa s I. Vyjadruje:

1. miesto „blízko, v blízkosti, neďaleko niekoho i niečoho“:

Stojí pri peci. (CHROBÁK) — Sedela pri klavíri. (JESENSKÝ) — Zazrela ju, tam dolu pri jazierci. (TIMRAVA)

2. čas (súčasnosť) „v priebehu, cez, počas“: *pri vysvetľovaní, pri večeri, pri výkone, pri vyučovaní* . . .

Pri rozprávaní zabudol na všetok strach. (JÁGÉ) — Pri vypuknutí vojny bol uväznený v Trenčíne. (KRČMÉR)

3. mieru v konštrukciách typu *hlava pri hlave*, keď sa opakuje to isté substantívum. Takéto konštrukcie ako celok vyjadrujú veľkú mieru: *strom pri strome, dubák pri dubáku* . . .

Obchod pri obchode na jednej i na druhej strane. (KUKUČÍN)

4. spoločnosť, spojitosť (synonymná s predložkou *s*):

Kamarát totiž nebol pri otcovi. (TIMRAVA) — Nemám pri sebe peniaze. (FELIX)

5. zreteľ:

Pri tráve je podstatné, že je zelená, a pri klase, že zreje žltne do zlata. (KRČMÉR)

6. pôvodu (synonymná s predložkou *od*), pôvod, príčina:

Krpce plátať by sa i pri otcovi naučil. (KUKUČÍN) — Pri tých spomienkach pretrel si Adam Hlavaj spakruky čelo. (URBAN) — Až nás pichlo v žalúdku pri toľkej cifre. (HEČKO)

7. účel:

Sedeli **pri** raňajkách. (KUKUČÍN)

8. podmienku: *vrieť, zapáliť sa, tuhnúť pri istej teplote ...*

Pri masťnej kuchyni i ten pes je tučný. (PRÍSLOVIE) — **Pri** dobrej vôli všetko sa spraví. (POREKADLO)

9. prípustku (najmä v spojeniach *ani pri, i pri, aj pri*):

Pri najľopšej vôli nemôžem teraz tie peniaze poslať. (JÉCÉ) — Nezapúda na podrobnosti *ani pri* veľkých prácach a starostiach. (KUKUČÍN)

10. spôsob:

Rozídeme sa **pri** poriadku. (ŠOLTÉSOVÁ) — Nech sa aspoň **pri** pokoji najem. (TIMBAVA)

11. predmet:

Vždy som držal **pri** tebe. (F. KRÁČ)

12. stav najmä v spojení so sponou: *byť pri (dobrej) pamäti, pri vedomí, pri sile, pri peniazoch; udržať (niekoho, sa) pri živote ...*

Nie som akosi **pri** sile. (KUKUČÍN) — *Je pri* groši. (BÁZUS)

proti, naproti, oproti

Spájajú sa s D.

Predložka *proti* vyjadruje:

1. smer, „tvárou v tvár, na opačnej strane, z opačnej strany, opačným smerom“:

Ako kohúty stáli **proti** sebe. (KUKUČÍN) — Tu richtár v ytrť **proti** nemu bradu. (CHROBÁK) — Nehladkaj psa **proti** srsti! (ÚZUS)

2. čas v ustálených spojeniach *proti noci, proti ránu, proti jari, proti zime*:

Kto ide **proti** noci do pola? (TAJOVSKÝ)

3. účel:

Usilovnosť najlepší liek **proti** chudobe. (PRÍSLOVIE) — Je to istý liek **proti** lánavici alebo **proti** úroku. (JÉCÉ)

4. zreteľ (a význam v porovnaní s, vzhľadom na, na rozdiel od): *starý proti nej; úroda proti vlahajšku dobrá ...*

5. prípustku s významom „v nezhode s niečím“: *proti očakávaniu, predpokladu ...*

I **proti** otcovmu zákazu hrá synátor futbal. (HEČKO)

6. predmet po slovesách nepriateľskej alebo obrannej činnosti: *útočiť, bojovať, vystúpiť, hovoriť, písať, protestovať, búriť sa; štať, brániť, chrániť (niekoho) proti niekomu/niečomu ...*

Bojuje odhodlane **proti** hrcochu. (KUKUČÍN) — Zákony majú chrániť ľud **proti** násilnosti. (FIGULI)

V slovenčine sa predložkou *proti* nevyjadruje podmienka, preto sú neústrojné spojenia „vydať tovar proti hotovému zaplateniu“, „vydať lieky proti lekárske mu predpisu, odovzdať príspevok proti primeranému honoráru“ — správne: *vydať tovar za hotové, odovzdať príspevok za primeraný honorár, vydať lieky iba na lekársky predpis*.

Predložky *naproti*, *oproti* sa od základnej predložky *proti* odlišujú tým, že sa používajú⁶ viac v miestnom (nie smerovom) význame a v zreteľovom význame. Nepoužívajú sa v predmetovom význame ako predložka *proti*.

Vyjadrujú:

1. miesto; v tomto význame je predložka *naproti* neutrálna, predložka *oproti* zastaráva:

Naproti chlapom stál Adam Tolúch. (ONDREJOV) — *Naproti* nim sedela nevesta Júlia. (TIMBAVA) — *Opiera* sa o dvere *oproti* najnovšiemu obrazu. (TIMBAVA)

V niektorých nárečiach sa predložka *naproti* viaže aj s G.; táto väzba nie je spisovná:

Vyhráva v parku *naproti* hotela do tanca. (F. KRÁČ)

2. zreteľ, najmä predložka *oproti*:

A ona či je taká, ako by mala byť *oproti* mne? (TAJOVSKÝ) — Púzmán nebol slepý *oproti* nedostatkom katolíckej cirkvi. (JÁŠÉ)

S

Spája sa s I. Vyjadruje:

1. zlučovanie — skoro ako zlučovacie spojky vo viacnásobných výrazoch. Pripája vždy len ostatný člen, a tým naznačuje jeho druhotnosť v rade ostatných členov:

Starý so starou sú celí uveličení. (RIGULI) — Štefan s Jergušom predrobčili po jeho skopách. (ONDREJOV)

2. vlastnosť: *dievča s lanovými vlasmi, čaj s rumom, halušky s bryndzou, chlieb s maslom, pes s odseknutým chvostom, dom s nízkou strechou* . . .

Sú jednotlivci so paľm ňuchom . . . (BRČKO)

3. mieru „celkom, úplne“:

Zlá zolenina musí sa s koreňom vytrhať. (PRÍSLOVIE)

4. spôsob pred abstraktami zo sloves a adjektív („spolu zároveň, rovnako“; ide v podstate o 1. a 2. význam, lenže v závislosti od slovesa, nie od mena): *piť s chuťou, pozerať sa so záľubou, udržať sa len s veľkou námahou, hľadiť s opovrhovaním, pohybovať sa so sebavedomou istotou, učiť sa s radosťou, prosiť s plačom, čakať s rozvahou* . . .

pred konkrétami zriedkavo a dostáva odtienok „v zhode, v súhlase, podľa“:

Hovorím s Jóhom: Ó, zahynul ten deň . . . (VAJANSKÝ) — Sedliak žije v prírode a s prírodou. (TLAČ)

5. čas „súčasne s“ pred dejovými menami a ich náhradami:

Netážkal si na žalár, na ten s prvým *vykročením* zabudol . . . (TAJOVSKÝ) — „Hore ste, ľudia?“ ozvalo sa s tichým *zaklopaním* spoza obloka. (ZÚBEK) — Tu ho položíme za pec, potom mu ho ukáž, kde je, — a s tým odišla. (ČAJAK) — Chodí spať so *spiepkami*. (ÚZUS)

6. podmienku (blízku časovému významu) pri slovesách označujúcich zmenu stavu „v závislosti od“:

S množstvom rastie chuť, ako sa vraví. (MINÁČ) — Ja viem, že láska s ohlbom chutí len. (HVIEZDOSLAV)

7. príčinu (zriedka):

Cibuľka, Cibuľka, uvidíš, že ty so svojím táraním zle pochodíš. (JÉGÁ) — Môže byť rada, beztak toho s bruchom veľa nenarobila. (ŽÁRY) — Ako som spadol a zlomil si ruku. Ležal som s ňou . . . (FIGULI)

8. účel pri slovesách pohybu *chodiť, ísť* so zubami *k lekárovi, s topánkami k ševcovi, s koňom, s vozom ku kováčovi* . . .

Šiel s očami k lekárovi. (ZÚBEK) — Šiel s koledou . . . (URBAN)

9. zreteľ (veľmi často) vo vetách s kvalifikujúcou predikáciou:

Zdá sa mi, že si lepšie s nohou. (VAJANSKÝ)

10. stav v postaveniach, kde obyčajne stáva adjektívny a infinitívny doplnok; vo vetách so slovesami *ísť, zastať, sedieť, ležať, pozerať, hovoriť, nechať, nájsť* . . .

Jurko s odkrytou hlavou ich vyprevádzal. (KUKUČÍN) — Starý Horák došiel domov, mlčky sadol si za stôl s fajkou v zuboch, s hodne oťažnenou hlavou. (TAJOVSKÝ) — Stará Betka našla ju zavčasu ráno na diváne s otvorenými očami. (VAJANSKÝ) — Ešte dnes vidím pred sebou matku s utrápenou tvárou v dňoch, keď už v meste nedostala nijakú prácu . . . (LETZ)

11. predmet vo väzbách slovies *držať sa, biť sa; zbližovať sa, oboznámiť sa, spojiť sa, nadväzovať styk, miešať sa, susediť; zhodovať sa, rozlúčiť sa, rozísť sa; vymieňať si skúsenosti; strieďať sa; cizťovať sa, košíčkovať sa, babrať sa, namáhať sa; rátať; podeliť sa; začať, náhliť, čakať, prestať*; ako expresívny variant holého instrumentálu po slovesách: *narábať, zapodievať sa, zaoberať sa, disponovať, šetriť, gazdovať* . . .

Zápasil sám so sebou, so svojimi citmi, so svojím rozumom. (F. KRÁJ) — Tam sa s ňou poznal. (ŠVANTNER) — V tom bystrickom poli zaplakala skala, keď som sa ja s milým rozlučovať mla. (HUD. PRESEŇ) — A akože sa to zhodovalo s jeho dobrým menom strácu. (PODJAVIDINSKÁ) — Účtoval sám so sebou . . . (BODENEK) — Ujo Bohdan sa vie aj so zvieratkami porozumieť. (MORIC) — Granáty si plietli so šrapnelmi . . . (URBAN) — Konečne sa podelili s izbami. (TIMRAVA) — Chcete teda, aby sa s opravou čo najskôr začalo. (F. KRÁJ)

skrz

Archaická predložka *skrz* (variant *skrze*) viaže sa s A.

1. V smerovom význame „prenikajúc z jednej strany na druhú, prostriedkom cez“ predložka *skrz* (*skrze*) už v spisovnom jazyku zastarala, nahradila ju predložka *cez*; dostáva sa doňho iba vplyvom miestnych nárečí.

Na vine si ty, — codí *skrz* zuby Jonáš. (LAZAROVÁ)

2. Označuje prostredníctvo a prostredníka.

Ďakujem očiam svojim dvom, že *skrze* ne mi väčšie statky náležia. (SMREK) — Čakal Rusov, vítať ich chcel a sľuboval si *skrze* nich oslobodenie od Maďarov. (TAJOVSKÝ)

3. V príčinnom význame preniká do spisovného jazyka tiež iba vplyvom niektorých nárečí.

Stenali *skrze* dlžoby a pre nemoci. (HEČKO) — Nosievam cukríky; hneď som mu podával, ale nevzalo — *skrz* susedu. (TAJOVSKÝ)

4. Osihotene sa používa i s G. na označenie zreteľa.

Rád by od vás radu *skrz* jednej veci. (TIMBAVA)

u

Predložka *u* sa viaže s G. Má v spisovnej slovenčine veľmi obmedzené uplatnenie. Označuje:

1. prostredie:

a) pri rodinných menách v pluráli:

Mal si sa osušiť u Halajov. (ONDREJOV) — U Ťažkanov je veselo. (KUKUČÍN) — Ale čo povedia u Kamenských? (TAJOVSKÝ)

b) pri iných osobných menách a ich zámenách:

U pána bol na návšteve sused Šimon Rovniansky so svojou ženou Klárou. (JÁGÉ) — Periny a kufor zostali v Jakube u gazdinej. (KUKUČÍN)

c) pri menách vojenských útvarov:

Tovariš slúžil u honvédov. (K UKUČÍN) — Keď som slúžil u delostrelcov, mali sme tam koňa a ten sa volal Homér. (BEDNÁR)

d) pri menách národov:

Román dostal svoje meno u Francúzov. (BUJNÁK — MENŠÍK)

e) pri názvoch povolání (s odtienkom účelu):

Bol už aj u doktora. (TAJOVSKÝ) — Mój mladší syn pracoval u záhradníka. (SKALKA)
prenesene aj pri neživotných menách s odtienkom účelu:

Hranilovský, celý natešený, sľúbil urobiť potrebné kroky u vichnosti. (TAJOVSKÝ) — Pracoval zas u inej firmy. (ÚZUS)

f) pri osobných i neosobných menách s odtienkom pôvodu (synonymum predložky *od*):

Na šťastie mal som pridlhý kabát, ktorý mi matka bola kúpila u starinára. (ONDREJOV) — Svojimi listinami nedosiahli u verejnosti to, pre čo boli určené. (WAGNER)

2. zreteľ:

a) pri osobných menách:

U žien vidno milé, dosť pekné tváre. (ŠOLTÉSOVÁ) — Znaky intrigánstva sa nedajú u nej poprieť. (STODOLA) — Nevidím u vás ochotu. (ŽÁNY) — Národná kultúra u žien stala sa viac osobnou kultúrou a drží sa v istejšej podobe ako u chlapov. (TATARKA) — To býva u ľudí veľmi ustatých. (JÉGÁ) — Vážil si u neho najmä, že vedel trpieť bez reptania. (VAJANSKÝ) — U odsúdených do trestnice na doživotie možno samoväzbu vykonať len v prvých desiatich rokoch. (TAKÁČ—ZÁTURECKÝ) — Rozsobášov a rozlúk u sedliakov takmer niet. (HOSPODÁRSKA OBRODA)

b) prenesene pri neosobných menách:

U severnejších skupín pozorujeme prechod k západným Slovanom. (HIST. SLOVACA I—II)

Predložka *u* sa v spojení s neosobnými menami používa pomerne zriedkavo v odbornom a publicistickom štýle. Neústrojne sa ňou vytláčajú iné základné predložky, ako napr. *pri*, *v*, *na*:

U jačmeňa bývajú na Slovensku probytky. (TLAČ)

V

Predložka *v* sa spája s A. a L. Pri A. silno zastarala, udržala sa pri ňom iba v časovom význame (aj tam ju zatláča *v* s L. a iné časové predložky), ináč zostala len v básnickom jazyku a v archaických i archaizujúcich výpovediach. Pri L. je *v* najbežnejšia miestna predložka.

I. S A. vyjadruje:

1. smer dovnútra niečoho (básn. a arch.) alebo smer vôbec:

Kučerka lahol v hrob v pokoji. (TIMRAVA) — Odlietaš, vtáča, v diaľno kraje ... (BUNČÁK) — Choď syn môj, vo svet široký ... (KRČMÁRY)

V spojení so substantívom *strana* (na označenie smeru) sa používa bežne. Tu je neutrálna.

Hľadí v tú stranu, kde je dedina. (KUKUČÍN)

V spojeniach *ozíabe ma v ruky*, *v nohy*, *v uši*, vyjadruje miesto.

2. účel v spojeniach *v ústrety*, *v prospech*, *v obež*, *v odpoveď*, *v odvetu* ... Spojenia *v ústrety*, *v prospech* sa stávajú ako celok druhotnými predložkami. Ostatné tri spojenia sú archaické.

Teta vyšla mi v ústrety. (TIMRAVA) — Mládež vyšších tried usporadovála každý rok niekoľko divadelných predstavení v prospech budovy a iných gymnaziálnych cieľov. (KUKUČÍN) — Ona mu stisla ruku v odpoveď. (KUKUČÍN)

3. spôsob a mieru v spojeniach s číslovkami: *vo dvoje, vo tri vrhy* ...

Chodila nachýlená k zemi, ohnutá vo dve poly. (MINÁČ) — Pozdraviť ti ma ona vo troje kázala. (SLÁDKOVIČ) — Vo tri vrhy ma páni volali, a nešiel som ... (TAJOVSKÝ)

4. účinok pri slovesách zmeny: *obrútiť (sa) v, prejsť v, vyrásť v, zavrieť ruku v* ... Neutrálna je v tomto význame pri neživotných menách; pri životných menách zastaráva.

V akú krásnu pannu ste sa vyvinuli. (STODOLA) — Kďdľe rústľi a zľievali sa v zústup. (F. KRÁD) — Čo bolo kedysi drahé, zmení sa v kašu hñijúcej hmoty, v zem, v prach. (HRUŠOVSKÝ)

5. prostriedok, nástroj (arch., básn.):

Pokladali by ho za ženu v mužské šaty preoblečenú. (KUKUČÍN) — On ťa schytí v svoje mocné ramená. (VAJANSKÝ)

6. predmet vo väzbách sloves *veriť, dôverovať, dúfať, úfať sa*:

Jožko Púčík verí v pravdu a v spravodlivosť. (STODOLA) — No Eva neúfa už v návrat mužov. (KUKUČÍN)

7. čas ako časový bod (na rozdiel od lokálu, ktorý s predložkou *v* označuje časový úsek) pri názvoch dní, častí dňa, pri menách *doba, čas, minúta, sekunda* (ak sú určené prívlastkom):

V nedelu a vo štvrtok je malá odchýľka. (KUKUČÍN) — V deň zakáľačky strhne sa v dome panika. (ALEXY) — Ktože by sa aj vedel hnevať v dnešné, krásne májové ráno! (STODOLA) — Ešte jedna významná vec nás zamestnávala v to leto. (ZÚBEK) — Práve v ten rok bolo zatmenie slnka, čierna ako žoch. (LASKOMERSKÝ) — Áno, odídeš v tú hodinu. (TIMRAVA) — Ale nech pamätajú, ja v tú minútu, ako sa to stane, vypoviem. (STODOLA) — V ten čas prikráďal sa domov Bernard Plžúch. (ŠVANTNER)

II. Predložka *v* s L. vyjadruje:

1. miesto „vnútri, vprostred“:

V kolibe sa čosi pohlo. (ONDREJOV) — Hodiny v salóne odbíjali deviatu. (F. KRÁD)

2. čas „v priebehu niečoho, cez, za, počas“:

V zime je príjemne na tejto strane. (KUKUČÍN) — Mal už dosť starostí a žiaľu vo svojom živote. (KUKUČÍN) — Iní v tých rokoch už slúžia. (URBAN)

3. stav: *byť v rozpakoch, vo vytržení, v poriadku, narodiť sa v chudobe* ...

Tráva je práve v kvete. (KUKUČÍN) — Už vieme, v čom sme. (KUKUČÍN) — Nohy si udržuj v suchu a teple. (F. KRÁD) — Myslela si, že je v práve. (TAJOVSKÝ) — Ja sa v ničom necítim. (ÚZUS)

4. sprievodné okolnosti alebo zriedkavo aj príčinu:

Vlasy mi dupkom vstávali v strachu. (JÉGÉ) — Ten v úzkostiach zas tancoval a kričal. (KUKUČÍN) — Všetko zmĺklo v ohromení. (F. KRÁD) — Zatajil dych v napätom očakávaní. (KUKUČÍN)

5. spôsob:

Plat poberal v peniazoch. (TIMRAVA) — Ladová kôra drží sa v jednom kuse. (KUKUČÍN)

6. zreteľ: *dobry v jadre, výborný, dobrý v počtoch, vynikajúci v hudbe, odborník v železobetónoch; myliť sa, mať pravdu, (ne-)súhlasiť, (ne-)poslúchnuť ... v niečom ...*

Ach, to sme sa zhodli v myšlienkach. (F. KRÁŤ) — Bol veľký výber v zelenine a šalátoch. (KUKUČÍN) — Vtáčstvo sa preteká v speve. (KUKUČÍN)

7. predmet (obsahový) vo väzbách slovíes *vyznať sa, sklamať sa, mať záľubu, došláť ...*

Richtár sa v tom vyzná. (CHROBÁK) — V Olinke sa nesklamem. (TIMRAVA) — Kto v slove nestojí, je huncút. (JESENSKÝ)

Z

Spája sa len s G. a vyjadruje:

1. smer „znútra, spomedzi von“ alebo smer „zhora nadol, z povrchu preč“:

Vyberá zo stolovej zásuvky papier. (F. KRÁŤ) — Krvácajú z pľúc i zo žalúdkov. (ONDEEJOV) — Ona má odpratať zo stola ostatky z večera. (TIMRAVA) — Zoskočili sme z koní. (FIGULI)

2. čas — začiatok nejakého úseku, časové východisko: *zo začiatku, z jari, zrána, z večera, z piatka na sobotu, zo soboty na nedeľu, z príchodu, z času na čas, alebo vôbec čas: z detstva, z čias vojny, zo dňa ...*

Tam i umrel 1936 z jari. (KRČMÉR) — Z večera rozmýšľal nad ženbou. (PODJAVERINSKÁ) — Svedčí sa, aby z príchodu objal. (KUKUČÍN) — Poznala ho ešte z čias mladosti. (F. KRÁŤ)

3. pôvod, materiál:

Môj Boško pochádza z remeselníckeho rodu. (TAJOVSKÝ) — S ľudom slovenským tu hovorí krv z jeho krvi, kosť z jeho kosti. (KRČMÉR) — Z decka vyrástlo dievča. (PODJAVERINSKÁ) — Živočíšne uhlie z krvi, kože a pod. osvedčuje sa v lekárstve pri žalúdočných chorobách. (GREGOR) — Z ktorého môjho činu tak súdiš? (FIGULI) — Múr bol iste z kameňa. (KUKUČÍN) — Črepy zo starej misky. (TAJOVSKÝ)

4. príčinu, dôvod:

Deti sa rodia z lásky, nie z násilia. (KRČMÉR) — Som tu z vlastnej vôle. (FIGULI) — Bolí ma z toho hlava. (F. KRÁŤ) — Z prechladnutia dostal zapálenie pľúc. (TIMRAVA)

5. spôsob alebo mieru vo zvratoch: *z mosta do prosta, ist z nohy na nohu, žiť zo dňa na deň, kľúvať sa z boka na bok (zľava napravo), z celej sily, z celej duše, z hĺbky duše ...*

Kone prestupovali lenivo z nohy na nohu. (VAJANSKÝ) — Bitý kričal z celej sily. (KUKUČÍN)

6. prostriedok:

strieľať z mažiarov, fajčiť z fajky, liať z vedra, variť z vody, žiť z almužny ...

7. zreteľ: *bezchybný z každej stránky, bezcenný z vedeckého hľadiska, užitočný zo stanoviska praxe, zdravý z tohto konca . . . , najlepší zo všetkých, najďalej z nich . . .*

Z technickej stránky rozkošná je u Mánesa melodicnosť línií. (KRŮMÉR) — Ohlásil sa mladší z bratov. (PODJAVERINSKÁ) — Ju najradšej mala z dcér pre jej úslušnosť a vernosť. (TIMRAVA)

8. predmet (odlukový) pri slovesách *očistiť, prepustiť, zaľakovať, vystúpiť, vyručiť, vydať sa (z peňazí), vyjsť (z peňazí), prebrať (sa), kriesiť, vytisnúť, spamätať sa, vyliečiť sa, (obsahový) spovedať sa, vyznať sa, potvárať . . .*

Ja sa z tej omáčky ľahko očistím. (KUKUČÍN) — Zo svojej povinnosti sa nevykujem. (OHROBÁK) — Vyznať sa jej z lásky. (PODJAVERINSKÁ)

ZA

Spája sa s G., A. a I.

I. S G. vyjadruje:

1. čas „v priebehu, za trvania niečoho, za panovania, po začatí niečoho“:

Notár bol predsedom DS za povstania. (MINÁČ) — To bolo už za Jozefa a tak najmä za Leopolda. (VLČEK) — Vrátiť sa veru iba za tmy. (FIGULI)

2. podmienku: *za tepla, za studena . . .*

Psi najlepšie idú za šlakom za rosy. (KUKUČÍN)

II. S A. vyjadruje:

1. opačný smer ako predložka *pred* („dozadu“), ďalej smer „na druhý (vzdialenejší, neprístupnejší, skrytý . . .) bok“:

Ľudia odtiaľ chodievali do baní až za Dunaj. (KRŮMÉR) — Učupili sa za pilier. (KUKUČÍN)

2. miesto dotyku:

Miško sa hneď chytil za svoju nohavicu. (KUKUČÍN)

3. prostriedok pred názvami prostriedkov, nástrojov alebo vecí, ktoré sa stávajú v danej situácii nástrojmi: *ťahat, držať, chytiť, byť uviazaný, viesť, obesiť, visieť za niečo . . .*

Chytil koníka za uzdu. (JÉGÉ) — Kone mali púvázované povrázkami za ohlávky. (TIMRAVA)

4. príčinu pri slovesách *hanbiť sa, ľakovať, trestať, odmeniť, dostať, utíšiť, platiť, robiť (za peniaze) . . .*

Nehanbiť sa za svoj sedliacky rod. (TAJOVSKÝ)

5. podmienku:

Za každú cenu chceli vedieť, čo robí. (KUKUČÍN) — Ani za svet nemôžem vysloviť jej meno. (FIGULI)

6. mieru: dostať za hrnček mlieka, zjesť za tanier polievky, stáť (byť hodno) za fajku tabaku, prisypať za štipku soli, zjesť za dvoch ...

Prosil si za šesťák cukru. (F. KRÁD) — Dajte mi za desať halierov droždia. (ČAJAK)

7. čas — časový rozsah, vymedzenie „v priebehu, cez“: robiť (urobiť niečo za týždeň (ale „prísť o týždeň“), prečítať za hodinu, prejsť za deň, vykysnúť za mesiac ...

8. stav, postavenie, povolanie, funkciu (doplnok) najmä pri slovesách *ísť* (napr. za vojaka), *ustanoviť*, *volať*, *pozvať*, *dať*, *vziať*, *pokladať* (sa), *uznávať*, *držať*, *mať*, *dať*, *brať*, *prestrojiť sa*, *premeniť sa* ...

Ochcel *ísť* za mlynára. (KUKUČÍN) — Ako sa to stalo, že vás za kmotra *volajú*. (KUKUČÍN) — Toho *dávať* za príklad. (TIMRAVA) — Vždy ma *pokladali* za vzorného pracovníka. (F. KRÁD) — *Uznal* za dobré ho navštíviť. (KUKUČÍN) — Jeho radu celkom za nič *nemala*. (JÁGÉ)

9. prospech (blízky účel) „miesto, namiesto“: (u-)robiť, povedať, vybaviť niečo za niekoho ...

Ja som *zadakoval* za teba. (KUKUČÍN) — Poslali ho za obec bojovať. (TAJOVSKÝ)

10. predmet pri slovesách *zastať sa*, *zaručiť sa*, *orodovať*, *prosiť*; *zaujať sa* / *zaujímať sa* ...

III. S I. vyjadruje:

1. miesto „vzadu, na konci, na opačnej, na druhej strane“:

Nebudem môcť držať slatinu za oknom. (JESENSKÝ) — Mara *kráčala* za vozom. (JÁGÉ)

2. miestnu a časovú postupnosť v konštrukciách *stanica za stanicou*, *dom za domom*, *deň za dňom*, *nešťastie za nešťastím*, *jeden za druhým* ...

Zábava za zábavou, každý doň tanec ... (TIMRAVA) — Prekladá vetu za vetou, strofu za strofou, lon radosť. (RÁZUS)

3. účel v spojeniach s pohybovými slovesami *ísť*, *bežať*, *nahýbať sa*, *natahoval sa* ...

Ján *skočil* za pstruhom. (VAJANSKÝ) — *Načahovali sa* za kúsami dreva. (HROBOŇ) — *Rozbehol sa* za dobytkom. (JÁGÉ)

4. príčinu pri slovesách *plakať*, *žlieť*, *byť ľúto* (člivo, smutno) ...

Banuješ za tým kúskom hliny? (KUKUČÍN) — *Bolelo* ju srdce za pokladmi. (JÁGÉ) — Nuž *smutno* je Jankovi za strojmi. (HEŤKO)

5. predmet pri slovesách *lipnúť*, *túžiť*, *čakať*, *pachtiť*, *bažiť* ...

Veď sto za mnou *čakali*, za mnou, darmo budete tajiť. (KUKUČÍN) — Keď začala čerušnička *kvitnúť*, začal som ja za dievčaty *lipnúť*. (LUD. PISEK)

Podvojné a petrojné predložky s prvou časťou z- (s-)

Zaraďujú sa sem predložky *znad*, *sponad*, *spod*, *spopod*, *spred*, *spopred*, *spozu*, *spopri*, *zmedzi*, *spomedzi*. Všetky sa spájajú s G. a označujú smer na otázku

skade?, odkiaľ? Bežnejšie sú potrojnú predložky *sponad, spomedzi, spopod, spopred*.

Šťastie, starý otec zodvihol hlavu *znad* späťých rúk. (TAJOVSKÝ) — Vrabec si začesával plešinu *vlasmi sponad* uší. (JESENSKÝ) — Zotrel si spakruky *spod* nosa sviečku. (F. KRÁČ) — Kým tá morcovala sa *spod* tej hrušky, bola dievčina už pri samom psíkovi. (DOBŠŇANSKÝ, POVESTI) — Miško odtrhol *spopri* cesty králik. (KUKUČÍN) — Skĺzli zo slamy, vytriasli mrvu *spoza* košiel. (ONDREJOV) — *Spred* krčmy sa ľudia porozchodili. (FIGULI) — Chcel ich odtisnúť *spopred* stola k dverám. (KUKUČÍN) — A tej oblohy ľúče hrali sa s hviezdami neba, šíreho dymu husté kotúče vyhánajú zmedzi seba. (SLÁDKOVIČ) — Vyšiel *spomedzi* smrekov a tu sa naše oči stretli. (FIGULI)

Druhotné predložky

Druhotné predložky majú zväčša po jednom zreteľnom význame, obyčajne miestnom alebo smerovom. Iba pri niektorých sa vyvinul z miestneho významu ďalší význam, napr. časový, cieľový, príčinný, spôsobový, zreteľový. Väčšina druhotných predložiek sa spája s genitívom.

blízko, blízko

Predložka *blízko* sa používa bežne, predložka *blízko* (hovor.) zriedkavejšie. Obidve sa spájajú s G. Označujú:

1. miestnu blízkosť, bezprostrednosť: *blízko (blízko) cesty, stanice, školy, vchodu, hlavy, nôh, dediny ...*

Želal som mu, aby sa mu všetko zacelelo na novom pôsobisku *blízko* maďarských hraníc. (FIGULI) — Za Voliarkou, ďaleko, až hen pri Jelšovej vode, *blízko* samej Hate, zohýnal a vystieral sa chlapec. (ONDREJOV)

2. stav s časovým odtienkom „bezprostredne pred niečím“: *byť blízko smrti. blízko dokončenia ...*

Veď ako *blízko* bola pádu! (JÁROŠ)

3. mieru „takmer, skoro“:

Žofka má *blízko* 20 rokov, slečna Mária 19. (JESENSKÝ) — Aj u mňa mal *blízko* šiestej stovky. (ŠVANTNER)

blížšie

Knižná a zastaraná predložka *blížšie* sa spája s G. Dnes už sa nepoužíva sama, lež iba ako zdôrazňujúce slovo v spojeniach *blížšie k, blížšie pri*. Aj u starých autorov bola celkom osihotená.

Johanka usilovala sa dotiahnuť stolič *blížšie* obloka. (ŠOLTÁSOVÁ) — V jednej, menšej časti býval na hospode Miro Kropáč, a tá bola *blížšie* cesty. (TIMRAVA)

dolu

Spája sa s I. Vyjadruje:

1. smer „od vyššieho miesta k nižšiemu“:

Voz sa šudruje **dolu** brehom. (МЕЧКО)

2. spôsob (pred názvami častí tela):

Ložal som **dolu** tvárou. (ŠVANTNER) — Ležali na snehu, ktorý horoznak, ktorý **dolu** bruchom. (LAZAROVÁ)

3. prostriedok, nástroj (zväčša pred názvami nástrojov, prostriedkov a vecí, ktoré možno v danej súvislosti chápať ako nástroj):

Adam spustil sa **dolu** žinkou na bralo. (JEGÉ)

doprostred

Viaže sa s G. Vyjadruje smer „do stredu, naprostred, medzi“:

Hrot jeho pohľadu mieri mu rovno **doprostred** pŕs. (ОГРОБАК) — Dostali sme sa znouzady **doprostred** frontu. (СТОДОЛА) — Poviazal opitého tovariša a tak položil **doprostred** dlna. (ЗАСОРСКИЙ)

hore

Spája sa s I. Vyjadruje:

1. smer z nižšieho miesta na vyššie:

Medveď sa driape **hore** grúnom. (ПЛÁVKA) — Zudychčala som sa **hore** vŕškom. (СТОДОЛА)

2. spôsob v spojeniach *hore nohami*, *hore kopýtkami*, *hore dnom*, *hore koncom* (= naopak):

Čítal som novinky **hore** nohami. (JESENSEKÝ)

konča

Spája sa s G. Vyjadruje:

1. miesto „pri konci“: *konča role*, *konča nók* . . .

V internátnej izbe dvanásť železných postelí a **konča** každej železný stolík so stoličkou. (F. KRÁL)

2. smer „popri konci“ a „na koniec“:

Koň prebehol **konča** nášho konopiska. (КУКУЧИН) — Jano pošiel a s nimi až ta **konča** lúky. (ПЛÁVKA)

kraj, pokraj, skraja

Spájajú sa s G. Vyjadrujú miesto „na kraji, na pokraji, krajom“.

Je tvrdý ako úlomky granitu **kraj** cesty . . . (КРЮЧЕРЫ) — Jasnosť váša! — starček vraví — ja, vidíte, už **kraj** hrobu choďm . . . (СТАЛКОВИЧ) — **Pokraj** láhora sedí cár na

zlatom stolci. (CHALUPKA) — Povyše studenej jamy, skraja bukovej hory, postavil chalútku. (ONDREJOV)

Predložka *kraj* vyjadruje aj smer na otázky *kam?*, *pokiaľ?*, *ako ďaleko?*

Doba dobu nájde, čo kraj sveta pôjde. (PRÍSLOVIE) — A do Trnavy je nie kraj sveta odtiaľto! (JÉGÉ)

miesto, namiesto

Spájajú sa s G. Značia „v zastúpení, za, ako náhrada za niekoho/niečo“.

Sused miesto obeda podoprel si hlavu. (TAJOVSKÝ) — Vojak odpovedal namiesto neho. (JÉGÉ)

mimo, pomimo

Spájajú sa obidve len s G. Súvisia so slovesami *minúť niečo*, *minúť sa niečoho* (napr. cieľa), *s niečím*.

Predložka *mimo* vyjadruje:

1. miesto „vonku, preč z niečoho, bokom od niečoho, inde“:

Bolo to *mimo* našich hraníc. (KUKUČÍN) — Peter je už *mimo* stien a pohovka pláva s ním vo voľnom priestore. (LETZ)

Používa sa aj prenesene na vyjadrenie stavu.

Bol *mimo* nebezpečenstva. (ČAJAK)

2. smer „popri, podľa, popred“: na otázku *kade?*:

Šiel som práve *mimo* admirálskeho voza. (LASKOMERSEKÝ) — *Mimo* nás bežia nesmierne ruské polia, čiastočne už skosené, zožaté. (TAJOVSKÝ)

3. čas „vonku z nejakého času (časového úseku), inokedy“:

Zahryzli si vše radšej chleba aj *mimo* termínu. (TAJOVSKÝ)

Predložka *pomimo* vyjadruje len smer ako *mimo* v 2. význame „popri“:

Prejde *pomimo* Viery. (TIMBAVA) — V tej chumelici ľahko by mohla zísť *pomimo* lavičky. (FIGULI)

napred, vopred

Podvojnú predložku *napred, vopred* sú oveľa zriedkavejšie ako prvotná predložka *pred*. Viazu sa s G. Vyjadrujú presnejšie určený smer „vpred“ a miesto „vpred“ ako dôsledok predchádzajúceho pohybu.

Môžeš ísť teda koľmo *napred* mňa. (FIGULI) — Otvorí a *vopred* seba púšťa sedemročného a trojročného chlapca. (TAJOVSKÝ) — Prikrčil sa a bežal *napred* Porubiačky. (FIGULI)

naprieč

1. Predložka *naprieč* vyjadruje smer „krížom cez“ i miesto „priečne cez“. Viazu sa s I. (obyčajne v smerovom význame) i s G. (v miestnom význame).

Mužský pobral sa rýchle **naprieč** polami. (CÁDRA) — Pôda sa smykuje obyčajne **naprieč** pozemkom. (OKÁL) — Na konci dediny vlak zastal **naprieč** cesty. (ŠVANTNER)

2. Z miestneho významu pomknutím vzniká niekedy význam spôsobu.

Svahy treba orať vždy **naprieč** svahu a nikdy nie pozdĺž, aby nenastalo odplavovanie pôdy a živín. (KUDRNA)

napriek

Viaže sa s D. Vyjadruje príпустku:

Tá sa už nevedela zdržať a vypukla **napriek** svojmu aristokratizmu v hlasný smiech. (JESENSKÝ) — Stanislav, nútiac sa k vážnosti, nechcel tancovať **napriek** naliehaniu tanečníco. (TIMBAVA)

nazad

Predložka **nazad** sa viaže s G. Vyskytuje sa hovorovou štýle.

Vyjadruje miesto „vzadu“ alebo smer „dozadu“:

Pozri **nazad** soba, ako kosí. (KUKUČÍN) — **Nazad** tej doliny stálo vyso kó bralo, vyššie ako najvyššia veža. (DOBŠINSKÝ, POVESTI).

neďaleko

Spája sa s G. Vyjadruje miesto „v blízkosti“, lenže zápornou formou:

Vyhľadával panského spoločnosti a bol veľmi rád, keď si mohol sadnúť **neďaleko** pánov. (JESENSKÝ)

niže, poniže

V spojení s G. vyjadrujú miesto položené nižšie od niečoho alebo smerovanie na také miesto:

Niže Žiliny videl som žnieu. (TAJOVSKÝ) — Kúsok **poniže** mosta Flóriš pristal. (TARTKA) — Darmo si išiel pod zástavou **niže** dediny vítať pánov examinátorov. (TAJOVSKÝ)

obďaleč

Predložka **obďaleč** sa spája s G. a vyjadruje miesto „trocha ďalej od, v malej vzdialenosti, na malú vzdialenosť“. Niekedy je rovnoznačná s predložkami *blízko*, *neďaleko*.

Zavše zastal naprosto izby alebo **obďaleč** obloka a díval sa von. (JESENSKÝ) — Vybíral totiž na kláštor, ktorý sa mal stavať kdeśi dolu až **obďaleč** Vacova. (KRŮMÉRNY)

okolo

Predložka *okolo* a jej varianty *kolo*, *kol* spájajú sa s G. Variant *kolo* sa používa v hovorovom a umeleckom štýle, variant *kol* v poézii.

1. Predložky *okolo, kolo, kol* vyjadrujú:

smer i miesto „zo všetkých strán, naokolo, kruhom“:

Okolo krku mal okrútené akési strakaté tračky. (ŠVANTNER) — Ako sa môže takto flegmaticky točiť *okolo* svojej osi. (KUKUČÍN) — Ach, vinula sa *kolo* neho ako ten nežný breštan *okolo* silného duba. (LASKOMERSKÝ) — Rozložili sa riadkom *kol* teba. (Hviezdoslav)

2. smer i miesto „popri“:

Idú a idú *kol* stáveniska šťastia na zemi. (PLÁVKA) — Je to milá dedina. Celá je rozložená v dedine *okolo* potoka. (FIGULI) — On, vidiac svoju neroveň, nečakal, ale pustil sa kade ľahšie, *okolo* humien a cez ploty. (PODJAVORINSKÁ) — Sprvu sa prestierala len dolu na uľožiteľných miestach *okolo* mora. (KUKUČÍN)

3. spôsob pri názvoch častí tela po slovesách *chytiť, držať, viesť* sa . . . *okolo* krku, (*o*)*kolo* pása . . .

Stále držal Zuzku *kolo* pása. (TAJOVSKÝ)

4. časovú približnosť v spojení s názvami časových pojmov:

Vracal som sa *okolo* poľudnia z poľa. (ŠVANTNER) — Každý deň *okolo* štvrtjej poobede kúpi si vianočku. (KUKUČÍN) — *Okolo* Doroty bývajú metelice a sloty. (POREKADLO)

počas

Utvorila sa z predložky *po* a substantíva *čas* na zdôraznenie jej časového významu „v priebehu, cez, za“. Spája sa s G.

Chápem, že žena počas univerzitného štúdia potrebuje svoju zábavu. (TATARKA)

podľa, dľa, vedľa, povedľa, pozdĺž

Všetky tieto predložky sa spájajú s G.

Základná je tu predložka *podľa*. Vyjadruje:

1. smer „popri, pozdĺž, po boku, po bokoch“: *Isť podľa cesty, vrby rastú podľa potoka* . . . ; v hovorovej reči označuje i miesto „blízko po boku, zboku, pri boku, vedľa“: *sediť podľa predsedu*.

2. spôsob „zhodne s“: *kresliť podľa predlohy, podľa zákona konať, podľa príkazu, podľa vzoru* . . .

Podľa seba súdim teba. (PRÍSLOVIE)

3. mieru „naľko možno, ľko treba“:

Usiloval sa strpieť podľa možnosti každému život. (JAGÉ)

4. zreteľ: *hrdina podľa mena* (= len menom, čo do mena), *rytier podľa ducha a ušľachtileho srdca*.

Predložka *dľa* je zastaraná. Vždy bola knižná. V básnickej reči sa niekedy používa aj dnes namiesto predložky *podľa* z metrických dôvodov. Vyjadruje spôsob „zhodne s niečím“:

Raz som našiel na podvrchu jednej starej ošarpanej šalandy ládu, dľa nápisu z r. 1727 pochádzajúcu, s veľa ukrytými priečinkami. (LASKOMERSKÝ) — Hotoví sme, sľubujeme, dľa sľubu robiť budeme. (FR. KRÁŇ)

Predložka *vedľa* vyjadruje miesto „na boku, pri boku, zboku, bokom, blízko, pri“:

Sedeli s mamičkou na lavici *vedľa* pece. (F. KRÁŇ)

Predložka *vedľa* nemá smerový význam.

Predložka *povedľa* vznikla kontamináciou predložky *podľa* s predložkou *vedľa* a má smerový význam. Vyjadruje smer „blízko popri“:

No zas prebehol *povedľa* nich na konku. (KBŔMÉRY) — Voda *povedľa* nich zurčala, plieskala, cedila sa. (FIGULI)

Predložka *pozdlž* veľmi priehľadne vyjadruje smer „po dĺžke“:

Pozdlž steny vydrhnutá lavica. (JESENSKÝ) — Tu už široko ďaleko nebolo ani jedného poschodového domu a za drevenou ohradou *pozdlž* železničnej trate vrchy uhlia. (LETZ)

pozdola

Veľmi vzácné sa vyskytujúca predložka *pozdola* vyjadruje miesto „blízko zdola“. Spája sa s G.

Pozdola Trnavy chodníček krvavý. Ktože ho skrvavil? Janík dorúbaný. (KOLLÁR, NÁRODNIE SPIEVANKY)

pozhora

Predložka *pozhora* je zriedkavá podobne ako *pozdola*. Spája sa s G. Vyjadruje miesto „blízko zhora, blízko od hornej, vyššej strany“.

Pozhora Plovu býval druhý guzda, Svoroň. (KUKUČIN) — To bolo *pozhora* brány. (A. KMEŤ)

prosto

Zriedkavá hovorová predložka *prosto* viaže sa s G. Vyjadruje miesto „v rovnakej línii, na rovnakej výške, rovno s niečím, zároveň s niečím“.

Slnco, *prosto* očí Šubrikovi stojace, poštekli mu nosové čuvy a on mohutne kýchne. (LASKOMERSKÝ)

prostřed, naprostřed, vprostřed, uprostřed

Spájajú sa s G.

1. Vyjadrujú miesto „v prostriedku (priestoru, plochy, radu)“.

Adam vyskočil a zastal *prostřed* chyžo. (PODJAVERINSKÁ) — Jedna z nich stála *prostřed* potoka a plákala perinisko. (FIGULI) — Dokončil rozprávanie i Hrabovský — *sediaci vprostřed* radu. (TIMRAVA) — *Uprostřed* pódia zastane a uprene sa zahľadí na žiaka. (LETZ)

2. Predložky *prostred*, *naprosted* vyjadrujú aj smer „do prostriedka“. Teológ odvesloval od brehu a letel rýchle naprosted rybníka. (TIMRAVA)

3. Predložky *prostred*, *vprostred*, *uprostred* vyjadrujú i čas „v strede nejakého časového úseku alebo činnosti“.

Prostred roboty vysoká horúčka zvalila ju do postele. (ZVÁN) — Drak ich prekvapil *uprostred* noci, keď prekutávali jeho dom. (CHROBÁK)

strany, strán, straniva

Sú to archaické a knižné predložky. Prvé dve vznikli asimiláciou predložky *z* a zrastením predložkových pádov „z strany, z strán“ (= zo strany). Viazu sa s *G*. Vyjadrujú:

1. smer a miesto „bokom, po bokoch“:

Hačkov leží *strán* cesty. (КУКУШИН)

2. zreteľ „ohľadom“:

Čo by sme ale i teraz pri spravodlivých našich žiadostiach *strany* ákól a iných záležitostí nemali, nechže si nikto nemyslí, že nás už má, že je po živote našom. (B. ŠTÚR)

Zastaraná predložka *straniva* vyjadruje zreteľ „ohľadom“. Dnes sa dá využiť iba v umeleckom štýle na charakterizáciu osôb a prostredia.

Porobil ešte niektoré poriadky *straniva* pozostalosti. (VANSOVÁ) — Býte spomeniem, že *straniva* raňajok sme sa ukrutne sklamali. (HRUŠOVSKÝ)

stred

Predložka *stred* sa spája s *G*. Vyjadruje:

1. miesto alebo smer „naprosted“:

Neskoršie, keď začnú padať mrazy, bude oheň horieť *stred* kolihy. (HORÁK)

2. čas — bod *vprostred* časového úseku:

A tak sa *stred* leta toho roku musel odlúčiť od svojich prvých pokusov v údolí Čierneho Hrona i na Beňuši. (HORÁK)

vnútri

Viaže sa s *G*. Vyjadruje to, čo predložka *v* v základnom význame:

Existencia elektrickej dvojvrstvy na povrchu kovu značí, že v zhode s pozorovaním priemerná hodnota elektrického potenciálu vnútri kovu je iná ... (TLKOVÍČ)

voči

Používa sa s *D*. v zreteľovom význame:

Budme nezmieriteľní a nemilosrdní *voči* každému, kto podryva bojovú pripravenosť národa. (LETZ) — Sváko Ondruš sa nepekne správa *voči* nám. (FIGULI) — Všetka žalosť za Tonkom sa v nej premenila na nenávisť *voči* Julke. (LAZAROVÁ)

vôkol

Predložka *vôkol* sa viaže s G. Má dva významy. Vyjadruje:

1. smer „zo stredu na všetky strany“:

Macia *vôkol* seba, dotýka sa jednotlivých predmetov a poznáva ich podľa hmatu. (CHROBÁK)

2. miesto „naokolo“:

Celá dedina leží ako v kľbku *vôkol* krámu s krémou a drevenej školy. (TAJOVSKÝ) — Žravú bolesť cíti *vôkol* srdca. (KUKUČÍN)

vyše, powyše

Predložky *vyše*, *powyšé* sa viažu s G.

1. Predložka *vyše* vyjadruje miesto, polohu „vyššie od niečoho“. predložka *powyšé* vyjadruje miesto „trochu vyššie od niečoho“:

Lietajú vo vysokých, jasných sférach *vyše* povaly — ba *vyše* krovu svojho bydlia. (KUKUČÍN) — Starý Lepiš Madlušovie našiel ho vraj pred rokmi *powyšé* Boco. (CHROBÁK) — *Powyše* drevárne, v záhrade pod stromami postavil doštenú stajničku. (ONDŘEJOV)

2. Predložka *vyše* často vyjadruje mieru (priestorovú, časovú, mieru vôbec) presahujúcu niečo:

V kuchyni bolo v tú nedeľu práce *vyše* hlavy. (ZÚBRK) — Trpezlivo čakal *vyše* hodiny. (URBAN) — Trápenia *vyše* práva. (TAJOVSKÝ)

Zložené predložky s prvou časťou z- (písané i s-)

Patria sem predložky *zdola*, *zhora*, *sprostred*, *znútra*, *skonča*, *zôkol*, *sponiže*, *spovyše*.

Všetky sa spájajú s G. Vyjadrujú smer bližšie určený druhou časťou predložky.

Na ceste *zdola* kancelárie vidno vo večernom pološere vysokú postavu Baláša. (TIMBAVA) — Ja vám už skapem, ženy! — kričí *skonča* poľa stará Čermáčka. (LAZAROVÁ) — Z ktorej si lopatky, z jedného pleca a *sprostred* hlavy mu vymokala krv. (HEČKO) — Najmä Katka *sponiže* kostola — ona, ona už dávno myslí naňho... (KUKUČÍN) — Garbiari *spovyše* mosta pustili po celodennej práci stoky splaškov. (ZELINOVÁ) — Spovúci začali sa odprätávať *sprostred* izby. (TIMBAVA) — Onodlho *znútra* lesa počuť nôty čisté. (ZÁMONTSKÝ) — Pred búrkou kopili sa *zôkol* Choča tuhoholasé až čierne chmúry. (KUGUJ)

Vzťah predložiek k ostatným slovným druhom

Sústava prvotných a starých druhotných predložiek sa stále dopĺňa novými výrazmi, ktorými sa vyjadrujú isté vzťahy presnejšie, alebo i vzťahy doteraz nevyjadrované predložkami. Najviac takýchto výrazov prechádza k predlož-

kám od pádov podstatných mien, menej od prísloviek a slovesných tvarov. Lexikálny význam pôvodných prísloviek a príslovkových pádov (holých i predložkových) sa mení buď celkom, buď iba čiastočne. Prepozicionalizácia významu slova (pádu) alebo slovného spojenia (predložkového pádu) záleží v tom, že slovo alebo slovné spojenie stráca významovú samostatnosť, prestáva byť vetným členom a nadobúda charakter pomocného slova. Napr. inštrumentál *následkom* (ktorý je samostatným slovom vo vete *Smrť je následkom a nie príčinou*) stráca samostatnosť vo vete *Smrť nastala následkom krvácania do mozgu*, lebo veta *Smrť nastala následkom* je neúplná a vyžaduje k slovu *následkom* doplniť genitív podstatného mena.

Významová nesamostatnosť sa pri niektorých takýchto výrazoch prejavuje formálne, a to takto:

1. Vedľajšie pády osobných zámen 3. osoby sa po takýchto výrazoch začínajú na *ň*- ako po prvotných predložkách: *následkom neho, pomocou nej* ...

2. Vzťažné zámená stoja až za takýmito výrazmi podobne ako za prvotnými predložkami: *následkom ktorého, pomocou ktorej, prostredníctvom ktorých, vďaka ktorému, zvonku ktorého* ...

3. Do konštrukcií s celostným významom predložky nemožno už vsúvať zhodný prívlastok, napr. *so zreteľom na, vzhľadom na*. Tento stupeň prepozicionalizácie ešte nedosiahli napr. výrazy „v podmienkach, v oblasti“, lebo do nich sa dajú vkladať prívlastky: *v ťažkých (nebezpečných, obmedzených, neznesiteľných ...) podmienkach ilegality, v celej (vlastnej ...) oblasti umenia*. Zhodné prívlastky poukazujú na sémantickú samostatnosť substantíva.

4. Vo výrazoch s významom predložky nemožno „substantívum“ nahrádzať synonymami, napr. *v dôsledku, v záujme*. Takýto stupeň zrastenosti ešte nedosiahlo napr. spojenie „podľa vzoru“, lebo rovnako sa dá povedať „podľa príkladu, podľa predlohy“ ...

5. V predložkovom výraze nemožno voľne nahrádzať základnú predložku inými predložkami alebo pád „substantíva“ inými pádmi. To dokazuje, že význam pôvodného substantíva už zmeravel a že spojenie zrástlo v predložku, napr. *na rozdiel od, v prospech*. Spojenia, v ktorých sa ešte voľne striedajú základné predložky a pády podľa zmyslu vety, sú ešte dvojčlenné, nie predložkové, napr. *smery k*.

V spojení „smery k“ možno obmieňať: a) základnú predložku *k*: *smery od, smery na, smery pod* ...; b) pád substantíva „smery“: *v smere k, do smeru k, zo smeru k* ...

Čím zreteľnejšie sama prvotná predložka v takýchto spojeniach vyjadruje príslušný významový odtienok a čím konkrétnejšie je substantívum, tým slabšia je tendencia splynúť v zloženú predložku. Pády konkrétnych substantív dostávajú v ustálených spojeniach obrazný význam, napr. *na čele hnutia, v rukách povstalcov, do rúk robotníckej triedy, stát na strane revolučného smeru*,

prejsť na stranu kontrarevolúcie, regrutovať sa z radov byrokracie, ale predložkami sa nestávajú.

Presná hranica medzi pádmi substantív a predložkami nejestvuje.

Nové predložky vznikajú síce pod vplyvom cudzích vzorov (latinských, ruských, nemeckých, francúzskych), ale hlavnou príčinou ich vzniku, rozšírenia a ustálenia bola potreba vyjadrovať vzťahy výraznejšie a jednoznačnejšie ako prvotné alebo staré druhotné predložky. Nové predložky sa najčastejšie používajú v odbornom štýle.

Nové predložkové výrazy obyčajne vyjadrujú abstraktnejšie príslovkové vzťahy, napr.

a) zreteľ: *ohľadom, ohľadne, vzhľadom na, s ohľadom na, so zreteľom na, bez ohľadu na, v porovnaní s, v pomere k, vo vzťahu k, na rozdiel od, nepozerajúc na, nepočítajúc, počítajúc v to, čo do, zo stránky, zo strany, z hľadiska ...*

b) prostriedok a prostredníctvom: *pomocou, s pomocou, za pomoci, vplyvom, prostredníctvom, cestou, účinkom, mocou, silou, na základe, na podklade ...*

c) dôvod (príčinu) a účel: *vďaka, vinou, následkom, v dôsledku, kvôli, za cieľom, za účelom, s cieľom ...*

d) podmienku a prípustku: *pod podmienkou, pod vplyvom; vzdor, navzdor, navzdory ...*

e) účinok: *na úkor, na ujmu.*

Základné príslovkové vzťahy miestne a časové sa novými predložkovými výrazmi vyjadrujú zriedkavo, lebo tu jestvuje repertoár prvotných a starých druhotných predložiek. Význam nových miestnych predložiek dostávajú príslovky *znútra, zvonku* v spojení s genitívom. Význam časových predložiek dostávajú deverbátiva označujúce časový priebeh alebo pomedzné body: *v priebehu, priebehom* (napr. *v priebehu práce*), *začiatkom, koncom*.

Najviac nových zložených predložiek vzniká z podstatných mien, a to z holých pádov i z predložkových pádov, menej z prísloviak a zo slovesných tvarov.

Prepozicionalizácia holých pádov

Z holých pádov prešiel k predložkám nominatív substantív *vďaka a vzdor* a inštrumentál substantív *vplyvom, prostredníctvom, pomocou, cestou, účinkom, mocou, vinou, silou, následkom, počiatkom, koncom*. Všetky tieto substantíva sú abstraktá, pôvodne pomenúvajúce príslušný vzťah vecne; okrem toho pri inštrumentáloch podporoval prechod k predložkám aj gramatický význam inštrumentálu ako pádu, t. j. význam prostriedku a nástroja.

Predložka *vďaka* súvisí so slovesom *vďačiť niečomu/niekomu* prostredníctvom substantíva *vďaka*. Vyjadruje príčinu.

Slovensko vďaka výhodnejším prírodným podmienkam stalo sa po Budapešti najpriemyselnejšou oblasťou Uhorska. (GOSIOROVSKÝ)

Deverbatívum *vzdor* je odvodené od slovesa *vzdorovať niečomu*. V predložkovej funkcii sa začalo používať podľa cudzích jazykov, ktorými sa na Slovensku hovorilo. Je knižným a zriedkavým synonymom bežnej prípustkovej predložky *napriek*.

A *vzdor* tomu, *vzdor* ozdobám a ozdobkám pôsobí kniha referentsky a žurnalisticky. (A. MATUŠKA)

Predložka *vplyvom* sa používa v celom odbornom štýle a čiastočne i v hovorovom štýle.

Ložiská boli premenené *vplyvom* účinkov regionálnej metamorfézy. (ANDRUSOV)

Predložka *prostredníctvom* sa hojne vyskytuje v celom odbornom štýle.

Perm sa začína svetlými arkózami, na ktorých ležia porfýrové tufy, ktoré *prostredníctvom* tufitov prechádzajú v polygenické zlepenca. (ANDRUSOV)

Predložka *pomocou* v teoretickom odbornom štýle konkuruje holému inštrumentálu.

Tieto odchýlky sa *pomocou* šošovkovitého optického zariadenia zväčšia. (ČERNÁČEK)

Knižná predložka *účinkom* vyjadruje prostredníctvo blízke príčine alebo pôvodu: *kriviť sa účinkom tepla, účinkom tlaku vzduchu*.

Predložka *cestou* sa zriedkavo vyskytuje iba v teoretickom odbornom štýle a v novinárskom štýle ako ekvivalent holého inštrumentálu. Nepokladá sa za správnu.

Chorobný proces niektorého brušného orgánu *cestou* visceromotorického reflexu vyvoláva spomenuté zvýšené napätie svalstva brušnej steny v inervačnom segmente. (PRAKTIKUM PROPEDEUTIKY VNÚTORNÉHO LÉKÁRSTVA)

Predložky *mocou, silou* sa vyskytujú osihotene, a to iba v ustálených formulách, napr. *mocou svojho úradu (postavenia), silou faktov*.

Predložka *vinou* je synonymom príčinnej predložky *pre* najmä v postavení pred osobnými podstatnými menami. Nevhodne sa ňou nahrádzajú prvotné príčinné predložky aj pri neživotných substantívach, napr. *stalo sa to vinou zlého materiálu*.

Častá predložka *následkom* (v odbornom a novinárskom štýle) označuje pôvod, príčinu.

Klinovité vyčnievanie sternu *následkom* zvýšeného ohybu chrupiek pri rachitíde dáva vznik tzv. kuracej hrudi. (PRAKTIKUM PROPEDEUTIKY VNÚTORNÉHO LÉKÁRSTVA)

Predložka *ohľadom* vyjadruje zreteľ.

Tá letela do mesta, dala ho doktorovi preskúmať a ten ju *ohľadom* Tonkovho zdravia uspokojil. (TAJOVSKÝ)

Predložka *koncom* je zmeravený inštrumentál substantíva *koniec*. Zmeravením sa zúžil význam tohto substantíva na označenie času pri konci alebo na konci časového úseku: *koncom týždňa (mesiaca, roka, storočia, života, jari, zimy)*.

Predložka *začiatkom* prekonala podobný vývin ako predložka *koncom*. Označuje čas pri (okolo, na) začiatku nejakého časového úseku: *začiatkom týždňa (mesiaca, leta, jesene)*.

Prepozicionalizácia predložkových pádov

Predložkové pády sa stávajú zloženou predložkou, keď prvotná predložka v danom význame zastarala alebo jej význam sa stal nejasným a substantívum vyjadruje to isté čo predložka, alebo keď sa príslušný význam (významový odtienok) predložkou doteraz nevyjadroval. Zloženými predložkami sa vyjadrujú zväčša odvodené príslovkové vzťahy (zreteľ, prostriedok, spôsob, účinok, príčina, účel, podmienka, prípustka), základné príslovkové vzťahy (miestne, časové) len v nepatrnej miere.

Zreteľové vzťahy

Druhotné zložené výrazy s predložkovou platnosťou sú tu zväčša náhradami viet alebo polovetných väzieb, napr.: *vzhľadom na, s ohľadom na, so zreteľom na, v porovnaní s, vo vzťahu k, na rozdiel od, bez ohľadu na, bez zreteľa na, čo do; iba v menšej miere sa vyvinuli z príslovkových určení miesta: zo stránky, z hľadiska, zo strany*. Dvojaký pôvod sa odráža na dvojakom význame: prvé z uvedených výrazov sa viac priblížili pôvodným predložkám, v druhých sa prvotná predložka s pádom substantíva spája voľnejšie.

Obe skupiny *vzhľadom na* tematiku charakterizuje odvrat od súčasnosti a *vzhľadom na* tvárnu metódu odvrat od opisnosti. (A. MATUŠKA) — Ocenenie permských usadenín západných Karpát s ohľadom na uvedenú klasifikáciu viedlo k názoru, že v zložení klastických sedimentov mali prevládajúci význam elementy vzniknuté prostým rozpadom hornín. (ANDRUSOV) — Kladenie v tejto časti anamnézy veľký dôraz na rodinné okolnosti, a to opäť so zreteľom na rodinné pomery. (ČERNÁČEK) — V porovnaní s organizáciami, ktoré stáli pod vplyvom Schultze -Dolitscha, treba organizácie hlásiace sa k lasanlovstvu hodnotiť kladne. (UOSIOROVSKÝ) — Postavenie týchto subjektov vo vzťahu k výborom je postavením poradným. (ŠTÁTNE PRÁVO ČSR) — Na rozdiel od povných a kvapalných látok všetky plyny sa vzájomne rozpúšťajú v každom pomere. (ELKOVIČ) — Dovn v Poľsku bez ohľadu na príslušnosť k niektorej z vyššie vymedzených faciálnych zón sa predstavuje ako jednotný sedimentačný cyklus. (ANDRUSOV) — Väčšina sa borio z počtu všetkých poslancov, bez zreteľa na to, či sú prítomní, alebo nie. (ŠTÁTNE PRÁVO ČSR) — Do žalára odsúdení sú čo do samoväzby, i čo do odevu, stravy, domáceho poriadku a disciplíny podrobení predpisu pro žalára. (TAKÁČ—ZÁTURECKÝ) — Z hľadiska všeobecného charakteru svetovej vojny je to prvok podradný. (UOSIOROVSKÝ) — V tarchavosti a po nej javí sa vypuklejšie vlastný typ ženy, a to najmä zo stránky vyššej nervovej čin-

nosti. (ČERNÁČEK) — Geologické mapovania zo strany maďarských geológov sa robili len ojedinele. (ANDRUSOV)

Vzťah prostriedku a prostredníctva

Vzťah prostredníctva sa vyjadruje iba zloženými predložkami *na základe, na podklade*, i tie obsahujú odtienok pôvodu. Bežnejšie sa používa predložkový výraz *na základe*.

Obecenstvo sa musí naučiť milovať svojich umelcov *na základe* ich diel, a vice versa, diela svojich umelcov *na základe* poznania ich osobnosti. (SMREK) — O povahe starého baníctva možno si urobiť predstavu *na základe* rôznych banských poriadkov. (ANDRUSOV)

Spôsobové vzťahy

Čistý spôsobový význam vyjadrujú predložkové výrazy *vo forme, v podobe*, ktoré sú synonymné so spojkou *ako*. Pôvodný význam doplnku v nich už nepreniká.

Teplé i chlad možno aplikovať *vo forme* mokrého alebo *vo forme* suchého tepla a chladu. (PRAKTIKUM PROPEDUTIKY VNÚTORNÉHO LEKÁRSTVA) — Rudné partie sú roztrúsené *v podobe* pruhov a nepravidelných šošoviek. (ANDRUSOV)

So spôsobovou predložkou *podľa* sú synonymné výrazy *v zmysle, v duchu, v súhlase s, v súlade, v zhode s*.

Túto fázu magmatizmu budeme *v zmysle* návrhu Stilleho označovať ako subsekventný magmatizmus. (ANDRUSOV) — Nová doba uverejnila niekoľko článkov písaných *v duchu* „starostlivosti“ o robotnícku triedu. (GOSIOROVSKÝ) — Elektron vodíkového atómu *v skutočnosti* neobieha okolo nehybného atómového jadra, ale *v súhlase* so zákonmi mechaniky ... (ILKOVIČ)

Pri toxických procesoch srdcového svalu sa musí hodnotiť nález *v súlade* s klinickým obrazom. (ČERNÁČEK) — *V zhode* s teóriou predpokladáme, že čiary v čiarových spektrách zodpovedajú vlneniam ... (ILKOVIČ)

Predložkové výrazy *v súvisi, v súvislosti s* zdôraznene vyjadrujú spôsobový význam predložky *s* (t. j. spolu), ale i odtienok pôvodu.

Početnosť výskytov pribúda *v súvisi* s blízkosťou granitoidných intrúzií. (ANDRUSOV) — Miestami vznikali nové odborové organizácie, najmä *v súvislosti* s nejakým úspešným štrajkom. (GOSIOROVSKÝ)

Voľne sa sem zaraďuje aj výraz *v mene*, ktorým sa vyjadruje zástupnícky vzťah.

Na schôdzke Všeobecného robotníckeho spolku zúčastnili sa aj slovenskí robotníci, *v mene* ktorých prehovoril Ján Schifferdecker. (GOSIOROVSKÝ)

Vyčleňovanie ako predložka *okrem* vyjadruje výraz *s výnimkou*, ktorý sa viaže s G. Vznikol ako protiklad príslovkového určenia *bez výnimky* z viet typu *Privítal všetkých bez výnimky*.

Auskultácia nám obyčajne neodkryje pôvod tejto tachykardie, s výnimkou prípadov, kde dôjde k zmene blokády. (PRAKTIKUM PROPEDEUTIKY VNÚTERNÉHO LÉKÁRSTVA)

Príčinný vzťah

Príčinu vyjadrujú výrazy *v dôsledku, v závislosti od*.

Keď bol niektorý poľnohospodársky podnik postihnutý hromadným uhynutím dobytka alebo živelnou pohromou a nemôže v dôsledku toho splniť dodávkovú povinnosť, môže odbor výkupu ONV znížiť dodávkovú povinnosť alebo odložiť jej splnenie na budúci rok. (BAKALA) — Na tomto poslednom obrázku vidíme, že v závislosti od magnetickej intenzity poľa sa magnetizácia feromagnetika zväčšuje. (ILKOVIČ)

Príčinné a podmienkové vzťahy vyjadruje výraz *pod vplyvom*, lebo sa v ňom kombinuje prvotná podmienková predložka *pod* a druhotná príčinná predložka *vplyvom*.

Pochody granitizácie prebiehali dosť rýchle pod vplyvom tlaku. (ANDRUSOV)

Cieľový vzťah

Cieľový vzťah vyjadruje prvotná predložka v (ktorej pôvodný cieľový význam je už zastretý) v spojení s abstraktami, ktoré vecne pomenúvajú účel, prospech, smerovanie k cieľu. Ide o predložkové výrazy *v prospech, v záujme, v ústrety*. Podobne sa abstraktami *cieľ, účel* zosilňuje cieľový význam živej účelovej predložky *za* v spojeniach *za cieľom, za účelom*. Tieto spojenia sa však používajú zriedkavo, iba v teoretickom odbornom štýle.

Tak šiel Podhradský krok za krokom v ústrety svojej záhube. (VANSOVÁ) — V záujme čo najlepšieho výkonu združujú sa poslanci v krajské združenia poslancov. (ŠTÁTNÉ PRÁVO ČSR) — Ak vlastník pozemku neplní uložené povinnosti, možno jeho pozemok vyvlastniť v prospech štátu *za účelom* zalesnenia, zriadenia ochranných lesných pásov alebo založenia (obnovy) rybníka. (BAKALA)

Účinkový vzťah

Účinkový vzťah sa vyjadruje výrazmi *na úkor, na ujmu*. Výraz *na ujmu* sa ešte nestal zloženou predložkou.

Príliš silne vyslovené slová sú *na úkor* auskultácie hrudného hlasu. (ČERNÁČEK)

Prípustkový vzťah

Prípustkový vzťah sa vyjadruje predložkami *navzdor, navzdory*, ktoré vznikli z účelového a účinkového spojenia predložky *na* s A. substantíva *vzdor (vzdory)*. Viazu sa s D.

Ujoc *navzdor* posvätným myšlienkam zasmial sa. (TIMRÁVA) — Koník od poľudnia beží tuhým skokom, až sa *navzdor* búrke, blesku, hromu valí — pustiny strašný syn — ako strela páli. (J. KŘÁČ) — Ihneď ho poznáva *navzdory* tme a *navzdory* rokom. (KARVÁŠ)

Zriedkavo sa predložka *navzdory* viaže i s G.

Strhla ho k sebe i *navzdory* sveta. (ZVÁN) — V plameni mocného tvojho hlasu, čo ňľahol bez bázne, *navzdory* zlého času, presne a odvážne. (HOROV)

Časové vzťahy

K zloženým časovým predložkám prechádzajú výrazy *v priebehu*, *v čas/v čase*, *v prípade*.

Výraz *v priebehu* je synonymný (a rovnako frekventovaný) s druhotnou predložkou *počas*.

Robotnícke hnutie je hnutie tej triedy, ktorá vznikla *v priebehu* kapitalistického výrobného procesu. (GOSIOROVSKÝ) — Trvanie vln vykazuje *v priebehu* jedného zápisu menšie rozdiely. (ČERNÁČEK)

Zložené predložkové výrazy *v čas*, *v čase*, *za čas* ešte celkom nestratili povahu voľných spojení. Používajú sa zriedkavo. Substantívum *čas* v nich zdôrazňuje časový význam prvotných predložiek *v*, *za*. Stoja zvyčajne pred slovesnými a dejovými substantívami: *v čas žatvy*, *v čase vojny*, *za čas panovania kráľa Svätopluka*.

V čase zasadania NZ nesmelo byť v okruhu 1 km od parlamentu verejné zhromaždenie. (ŠTÁTNE PRÁVO ČSR)

Predložkový výraz *v prípade* vyjadruje pomedzný vzťah časovo-podmienkový.

Títo pacienti nebývajú *sinaví*, ale *v prípade* jestvujúcej anémie nápadne *bledí*. (ČERNÁČEK)

Priestorové vzťahy

Zložené predložkové výrazy vyjadrujú iba prenesené priestorové vzťahy, napr. *po boku* (= spolu s).

Tento boj viedol slovenský proletariát *po boku* proletariátu celého Rakúska-Uhorska. (GOSIOROVSKÝ)

Nábeh k takýmto predložkovým výrazom majú i spojenia *v rámci*, *v oblasti*, *v odbore*, *na poli*.

Prepozicionalizácia adverbii

Príslovky sa stávajú predložkami, keď sa s nimi nevyhnutne viaže istý pád. Napríklad slovo *vrátane* je příslovkou vo vete *Žiadam o mimoriadnu dovolenku od 3. do 5. júna vrátane* (t. j. 3 dni), ale je predložkou vo vete *Do ceny zahrnula výrobná všetky náklady vrátane dopravy*. Najbežnejšie z takýchto predložiek sú predložky *ohľadne* a *vrátane/včítane*.

Predložka *ohľadne* slovotvorne súvisí s predložkou *ohľadom*. Vyjadruje zreteľ „čo sa týka“. Viaže sa s G. Používa sa v právnickom štýle, v iných štýloch len výnimočne.

Ohľadne ostatných vecí daná lehota nech je primerane predĺžená. (RAPANT) — Prišiel som ohľadne tých zavretých ... (MINÁČ)

Predložky *vrátane*, *včítane* nahrádzajú latinský výraz *inclusive*. Vyjadrujú, že istý jav je zahrnutý v istom celku alebo vyššom jave ako časť, čo by sa muselo ináč vyjadriť prechodníkovou konštrukciou *zahŕňajúc do toho*, *rátajúc do toho*, *počítajúc do toho (v to)*.

V Uhorsku, ktorého časťou bolo Slovensko, sa situácia vyznačovala ešte tým, že ono, včítane vládneho Uhorska, bolo ako celok do značnej miery nerovnoprávne. (GOSIOROVSKÝ) — Sem patria všetky garbiarske prevádzky vrátane skladu surových koží a kožíek. (TLAČ)

Prepozicionalizácia prechodníkov

Predložkovej platnosti sa približujú i absolútne prechodníky niektorých slovies: *začínajúc (počínajúc) niečím*, *začínajúc (počínajúc) od niekoho/niečoho*, *končiac niekým/niečím*, *rátajúc do toho*, *zahŕňajúc do toho*, *počítajúc*, *počítajúc do toho (v to)* *niečo/niekoho*, *nepočítajúc*, *nevynímajúc (z toho) niekoho/niečo*, *súdiac podľa niečoho*, *nepozeraajúc (sa) na*, *nehľadiac na*. Prechodníky zväčša len skonkrétňujú a zdôrazňujú základný význam prvotných predložiek, samy bez predložiek sa používajú menej. Bežnejšie sú v niektorých útvaroch odborného štýlu. ‡

Počínajúc februárom 1903 začala sa v Bratislave celá vlna štrajkov. (GOSIOROVSKÝ)

Všetky uvedené nepôvodné predložkové výrazy podporujú jednoznačnosť odborného štýlu. Okrem toho sú prostriedkom na zhustené vyjadrovanie myšlienkových celkov, lebo umožňujú vyjadriť vetným členom i také vzťahy, na ktorých presné zachytenie by bola potrebná vedľajšia veta alebo polovetná konštrukcia. Používanie vetných členov namiesto rovnoznačných vedľajších viet poskytuje odbornému štýlu možnosť vyjadrovať mnohé vzťahy tesnejšie a uvoľňovať súvetné prostriedky na vyjadrovanie voľnejších, vzdialenejších vzťahov. Táto schopnosť nových druhotných predložiek sa však často nadužíva napríklad v publicistickom štýle, lebo sa nimi často vyjadrujú i jednoduché vzťahy, ktoré sa dajú plne vystihnúť prvotnými predložkami. Aj v odbornom štýle sa možno vyhnúť nadmernému používaniu druhotných predložiek. I tu sú druhotné predložky niekedy len výplňou textu. Osobitné postavenie v odbornom štýle má právnický štýl. Tu zložené predložky pomáhajú text zostručniť.

Spojky

Konjunkcie

Definícia spojok

Spojky — rovnako ako predložky a častice — sú gramatické slová, ktorými sa vyjadrujú syntagmatické vzťahy medzi jazykovými jednotkami (vetnými členmi alebo vetami) samostatne, t. j. bez nevyhnutnej pomoci gramatických vlastností pripojeného člena syntagmy.

Rozdiel medzi spojkami a predložkami je v tom, že spojky vyjadrujú uvedené vzťahy samostatne, kým predložky ich vyjadrujú nesamostatne, t. j. v spojení s pádom pripojeného podstatného mena alebo zámena čiže v spojení s gramatickými vlastnosťami pripojeného člena syntagmy.

Spájaciu čiže vzťažnú funkciu majú dvojake spájacie prostriedky: jednak *spojky* a jednak *spájacie výrazy*. Medzi týmito slovami sú značné slovnodruhovú rozdiely.

Spojky sú slová, ktoré vždy majú základnú funkciu samostatne vyjadrovať syntagmatické vzťahy. Sú to teda slová, ktorých primárnou funkciou je spájacia čiže vzťažná funkcia. Také sú však nielen jednoslovné jednočlenné útvary ako *a, ale, i, aj, lenže, alebo, avšak, ba, že, aby, keď, hoci, sta, než, keďže, lebo*, ale aj viacslovné jednočlenné útvary ako *len čo, zatiaľ čo, tak ako*, i dvojčlenné výrazy ako *nielen — ale aj, bez toho — aby, s tým — že, miesto toho — aby, okrem toho — že, napriek tomu — že*.

V rámci spojok sa vyčleňujú *spojkové výrazy*, ktoré sa skladajú z dvoch spojok, ale majú funkciu jednej spojky, lebo sa nimi vyjadruje iba jediný syntagmatický vzťah. Sú to vetné prirovnávacie spojky *ako keď, sta keď, ako keby, sta keby, než aby, než kým*.

Hovoril, ako keď sa niekto sám so sebou zhovára. (JESENSKÝ) — Taký rachot je to asi, ako keby v tých mračnách hučali stroje na ohluchnutie. (FIGULI) — Nad dedinou zjavila sa žiara, vnikla oblokmi a húdže červenú záplavu na stenu, sta keď sa zore zapália.

(KUKUČŇ) — Bolo by výhodnejšie vystavať pílu uprostred lesov, než aby drevo zväžali do Blatnian. (ZÚBEK) — Bol veru na väčšom úpeku, než kým ležal na slnci. (KUKUČŇ)

Spojkový výraz je na úrovni jednoduchšej spojky, lebo sa ním vyjadruje jeden jediný syntagmatický vzťah. Tým sa spojkový výraz odlišuje od spojenia spojok v niektorých typoch zloženého súvetia, kde sa na istých miestach stretávajú dve rozličné spojky vyjadrujúce dva rozličné vzťahy a patriace dvom rozličným vetám. Napríklad v zloženom súvetí *Četníkovi sa veľmi nechcelo, ale keď Peter trval na svojom, pobral sa hlavného zobudiť*. (PLÁVKA) máme spojenie dvoch rozličných spojok *ale keď*, pričom odporovacia spojka *ale* vyjadruje vzťah medzi hlavnými vetami (*četníkovi sa veľmi nechcelo, ale pobral sa hlavného zobudiť*) a príčinná spojka *keď* vyjadruje vzťah medzi podradenou a nadradenou vetou (*keď Peter trval na svojom, pobral sa hlavného zobudiť*). Podobne v zloženom súvetí *To ti sľubujeme, že ak sa opovážiš aj len frfnúť, odnesie ti starú hnáty v obrúsku domov* (P. KRÁJ) spojkou *že* sa vyjadruje predmetový vzťah medzi hlavnou a vedľajšou vetou (*to ti sľubujeme, že odnesie ti starú hnáty v obrúsku domov*) a spojkou *ak* sa zas vyjadruje podmienkový vzťah medzi podradenou a nadradenou vedľajšou vetou (*ak sa opovážiš aj len frfnúť, odnesie ti starú hnáty v obrúsku domov*). Vidieť aj z uvedených príkladov, že sa takto môže stretnúť priraďovacia spojka s podradovacou, alebo aj dve podradovacie spojky.

Spájacie výrazy na rozdiel od vlastných spojok sú také slová a výrazy, ktoré majú spájaciu funkciu len druhotne, sekundárne. Ich základná čiže primárna funkcia je iná. Sú to predovšetkým opytovacie zámená a isté príslovky, ktoré druhotne slúžia na uvádzanie vedľajších viet: *kto, čo, ktorý, či, aký, koľký, koľko, kde, kedy, ako, nakoľko, skadiaľ, pokiaľ* ap.

Čiapka s rozetou na hlave, akú nosia poštári. (JESŇSKÝ) — Aj Kubovi bolo dobre, pokiaľ bol mladý. (PRÍSL.) — Nech netrží s ľuďmi, čo si z Levičkovecov nič nerobia. (KALINČIAK) — V maštaliach, kde sa rašelina používa ako podstielka, zdržiava sa aj menej múch. (ZVARA) — Človek žije na svete, a kdekoľvek sa pohne, všade je ním otočený. (U. ŠTÚR)

Pretože sa týmito slovami vyjadruje syntagmatický vzťah, voláme ich aj *vzťahnými slovami*. Termíny *spájací výraz* a *vzťahný výraz*, resp. *vzťažné slovo*, sú teda synonymné.

Za spájacie výrazy so sekundárnou spájacou funkciou pokladáme aj isté opakované zámená a príslovky, ktorými sa naznačuje časový alebo iný sled vecí alebo dejov. Sú to výrazy *to — to, tu — tu, sčasti — sčasti, najprv — potom — ďalej — nakoniec* ...

Jasťi malými očkami sem i tam a to dľaňou, to zas rukávom si ošuchuje nos. (LAZAROVÁ) — A ten ponížky sčiasťky propil, sčiasťky rozdal fiškálom, aby mu vynúhali akýsi na liečenie nespravodlivo predaný majetok. (TAJOVSKÝ)

Rozdiel medzi vlastnými spojkami a sekundárnymi spájacími výrazmi sa odráža v ich vetnočlenskej platnosti. Vlastné spojky nemajú vo vete platnosť vetného člena, i keď podstatnou mierou prispievajú k celkovému zmyslu vety. Ale sekundárne spájacie výrazy si vždy ponechávajú úlohu vetného člena. Tieto slová majú teda rovnakú platnosť vo vete, či vystupujú vo svojej pri-

márnej, alebo sekundárnej funkcií. Napríklad vo vete *Sedí na kozlíku vedľa starého Baďu, čo vozí poštu na stanicu (Chrobák)* zámeno čo ako vzťažné slovo uvádza vedľajšiu vetu a v nej má úlohu podmetu (povedzme ako aj vo vete *Čo sa ti stalo?*, kde slovo čo nie je vzťažné). Alebo vo vete *Martinec nevedel, komu skôr odpovedať (Horák)* zámeno v datíve *komu* uvádza vedľajšiu vetu a má úlohu predmetu (podobne ako vo vete *Komu si požičal pero?*, kde to isté slovo nie je vzťažné). Aj vo vete *Mali sme starost, kde budeme bývať (Jančová)* zámeno *kde* uvádza vedľajšiu vetu a má v nej úlohu príslovkového určenia miesta (tak ako vo vete *Kde si sa narodil?*, ale tu bez vzťažnej funkcie).

Rozdiel medzi vlastnými spojkami a spájacími výrazmi je aj v tom, že vlastné spojky nemôžu byť samy osebe výpoveďou, kým slová majúce spájaciu funkciu len sekundárne, môžu byť samostatnou výpoveďou. Pravda, v platnosti výpovede tieto slová vystupujú vždy vo svojej primárnej funkcii.

Syntagmatický vzťah sa vyjadruje najčastejšie tak, že spojka alebo spájací výraz stojí na čele pripájaného člena syntagmy.

Potom im požičali papuče ako v múzeu a šli si pozrieť dokončenú budovu. (BLÁŽKOVÁ) -- Breh potoka tvorí dosť široká pažiť, na ktorej stoja poobitvané vŕhy. (RÁZUSOVÁ-MARTÁKOVÁ)

Dosť často sa však medzivetný syntagmatický vzťah naznačuje už v rámci základného člena syntagmy súvzťažným (korelovaným) výrazom. Deje sa to *pomocnými spájacími prostriedkami*. Sú to zvyčajne ukazovacie zámená *ten, taký, tak, tu, vtedy, preto* ... Tento t-ový výraz sa používa najmä vtedy, keď sa ešte zdôrazňuje časticou. Tak vlastne sám vzťah je významovým jadrom výpovede.

A to všetko preto, že ich mýlia kadejaké heslá. (KRNO) — Sviňa je vtedy dobre vykŕmená, keď sa vrtí na chvoste. (PÁSL.) — Bol by strýca skoro len zato objal, že sa jeho reči s Anuľkinými zrovnávali. (KALINČIAK) — Vbehol do drevárne práve vtedy, keď Božena ukazovala, kde si skryla flaše. (HORÁK) — A vymenovala jej aspoň dvadsať chorôb, na ktoré trpia tí neopatrní a nešťastní ľudia, ktorí si vo svojej mladosti prisáľali polievku. (MINÁČ) — „Azda sa len neskrýva tam, kde vtedy, za povstania!“ blysko mu myslou. (HORÁK) — Nech čakajú len tí, čo ešte nemajú nové poukazy. (ÚZUS)

Pomocný spájací výraz má vždy úlohu formálneho vetného člena. Niekedy majú takúto úlohu aj isté substantíva, ktorými sa vystihuje zmysel pripojenej vedľajšej vety.

Obžalovaný Majerský ušiel od našej jednotky s tým úmyslom, že ju zradí. (BEDNÁR) — Pisomná forma darovacej zmluvy je potrebná v prípade, ak predmetom zmluvy sú nehnuteľnosti. (BAKALA)

Pomocný a základný spájací prostriedok tvoria súvzťažnú dvojicu, ktorou sa syntagmatický vzťah vyjadruje pregnantnejšie a vždy s dôrazom. Súvzťažné dvojice sú jedným zo stálych prameňov na vznik nových špecifických spojok.

Význam spojok

Významom čiže obsahom každej spojky je istý syntagmatický vzťah. Preto sa tu právom hovorí aj o funkcii spojky. Podľa rozsahu významu máme aj pri spojkách jednotky so širokým rozsahom významu. To sú *všeobecné spojky*. Popri nich máme jednotky s úzkym rozsahom významu. To sú *špecifické spojky*. Najvšeobecnejšie spojky vyjadrujú alebo prosté priraďovanie, napr. spojka *a*, alebo prosté podradovanie, napr. spojka *že*. Najšpecifickejšie spojky vyjadrujú len istý druh syntagmatického vzťahu, napr. stupňovacia spojka *ba*, odporovacia spojka *ale*, prirovnávacia spojka *sta*, prípustková spojka *hoci*.

Podľa počtu osobitných funkcií alebo podľa počtu významov rozlišujeme jednovýznamové a viacvýznamové čiže jednofunkčné a viacfunkčné spojky. Polysémia sa teda uplatňuje aj v oblasti gramatických slov. Takmer všetky špecifické spojky sú jednovýznamové čiže jednofunkčné. Také sú napríklad spojky *ale*, *ba*, *nielen* — *ale aj*, *jednako*, *kdežto* arch., *len čo*, *hoci*, *pretože*. A naopak všeobecnejšie spojky sú viacvýznamové čiže viacfunkčné. Také sú napríklad spojky *a*, *alebo*, *že*, *aby*, *keď*, *nakoľko*.

Spojky sú ustálené prostriedky gramatickej stavby jazyka. Ich význam sa kryje so základnými vzťahmi v gramatickej stavbe jazyka. Zásadný rozdiel medzi syntagmami s rovnocennými a nerovnocennými členmi sa vystihuje dvoma základnými druhmi spojok: *parataktické spojky* a *hypotaktické spojky*. Parataxa je prítom forma rovnocennosti a hypotaxa forma nerovnocennosti čiže závislosti pripojeného výrazu alebo pripojenej vety.

Adekvátnym obsahom parataxy je priraďovanie a adekvátnym obsahom hypotaxy je podradovanie. Pravda, sekundárne možno parataxou vyjadrovať aj podradovanie a hypotaxou priraďovanie. Tak sa rozlišuje pravá parataxa a pravá hypotaxa od nepravnej parataxy a nepravnej hypotaxy.

O každej spojke možno zistiť, či je parataktická alebo hypotaktická. Toto zisťovanie treba robiť osobitne pre každý význam tej-ktorej spojky. Zvyčajne sú všetky funkcie tej istej spojky rovnakého druhu. Preto možno tvrdiť, že viacfunkčné spojky sú zvyčajne homogénne. Za výnimky podložené vývinom jazyka pokladáme také prípady, keď viacfunkčná spojka nie je homogénna, lebo súčasne má nejaký priraďovacie a nejaký podradovacie význam. Jeden z nich je primárny a druhý sekundárny.

Pri zisťovaní druhu spojkového významu používame tri kritériá čerpané z rozličných rovín jazykovej stavby.

Prvým kritériom je synonymita spojok. Parataktické spojky sú synonymné so základnou parataktickou spojkou *a*. Hypotaktické spojky sú zase synonymné so základnou hypotaktickou spojkou *že*. To znamená, že každú parataktickú spojku možno nahradiť základnou parataktickou spojkou *a*, ako aj každú hypotaktickú spojku možno zameniť základnou hypotaktickou spojkou *že*. K základnému významu najvšeobecnejších spojok pri takomto nahradzaní

pribúdajú konkrétne významové prvky vyplývajúce z konkrétneho textu alebo z významu spájaných členov syntagmy. Špecifický význam špecifickej spojky je jej stálym čiže systémovým obsahom, zatiaľ čo špecifický význam všeobecnej spojky je viazaný na kontext. Tak napríklad odporovací význam všeobecnej parataktickej spojky *a* vo vete *Vše chodí, lezie, štvoria sa ako veve-rica, a práce po nej nevidíte (Jesenský)* vyplýva z protirečivosti významu prvej a druhej časti súvetia. Podobne napríklad príčinný význam všeobecnej hypo-taktickej spojky *že* vo vete *Haló, haló, Važtana vedí, Ondra Važtana vedí, že zatvoril do chlieva exekútora! (F. Král)* vyplýva z celkového zmyslu kontextu. Aj špecifické spojky sú však v zhode s významom spojených členov syntagmy, takže spravidla nedochádza k protirečeniu medzi stálym významom spojky a medzi zmyslom členov syntagmy. Na základe synonymity špecifických spojok so základnými spojkami možno ukázať, že špecifické spojky majú úzke po-užitie a všeobecné spojky zasa široké použitie.

Druhým kritériom pri zisťovaní druhu spojkového významu je povaha korelovaného výrazu. Spojkou sa vyjadruje vzťah medzi členmi syntagmy, pričom ide vlastne o pripojenie spojkou uvedeného člena k základnému členu syntagmy. To znamená, že ten člen syntagmy, ktorý nemá pred sebou spojku, je akýmsi východiskovým a oporným bodom pre celú konštrukciu. Preto sa spojkou obyčajne uvádza práve druhý člen dvojčlennej syntagmy: spojka je teda medzi členmi syntagmy.

Stáli sme proti sebe v nemom a napätom zápase. (CHROBÁK) — Bolo pred ním, a on už postával pred školou. (HORÁK) — Len by mu stačilo dychu na krok, nieť na reč. (TAJOVSKÝ) — Ľudia hovorili o ňom, že je čudák. (VANSOVÁ)

Spojkou uvedený člen syntagmy môže však byť aj v poradí prvým členom syntagmy, ak to dovoľuje celá konštrukcia vety bez narušenia zmyslu výpovede. Toto poradie členov syntagmy býva len v rámci súvetia, teda vtedy, keď sa spojkou spájajú vety. Takéto poradie viet je prostriedkom významovej vý-stavby výpovede a nedotýka sa podstaty vzťahu medzi súvetnými členmi.

Keď vtáčka lapajú, pekne mu spievajú. (PRÍSL.) — Pokiaľ ide o pridruženú výrobu, družstvo sa zaväzuje mať v prevádzke rozličné pomocné hospodárske odvetvia. (BA-KALA) — Ako ho počujem, hneď smelšie zaspím. (KUKUČÍN) — Že je Ila nie tam, ich nemýlilo. (TIMRAVA)

Možnosť zmeniť poradie členov syntagmy svedčí aj o tom, že syntagma ako celok tvorí jednotku, ktorej časti sú spojené významom. Na zdôraznenie tejto obsahovej celistvosti syntagmy používame korelované prostriedky aj v rámci základného (čiže spojkou neuvedeného) člena. Tie musia byť v súlade s použitou spojkou, lebo majú rovnakú gramatickú úlohu: sú pomocným indikátorom vzťahu medzi členmi syntagmy.

V rámci parataxy ide o pomocné prostriedky, ktoré sú synonymné s hlavným

spájacím prostriedkom. Tak vznikajú opakované (dvojčlenné alebo aj viacčlenné) parataktické spojky typu *aj — aj, i — i — i ...*

Aj krok, aj pohyby sa jej zmenili, skoro by človek nepoznal tú starú tichú, pokornú Kudláčku. (MINÁČ) — I zemiaky by bolo treba obsypať, sú v plnom kvete, i ozimný jačmeň už dozrieva, i povriesla by bolo treba viazať, i z rúbaniska zviešť siahoviou, i to, i ono ... (SKALKÁ) — Ja tú starú kravu nebudem ani ťahať, ani tisať. (URBAN)

Patria sem aj dvojčlenné spojky typu *nielen — ale (aj)*, lebo obidve časti takýchto spájacích výrazov sa významom dopĺňajú.

A to predsa viete, že ženská práca je lacnejšia *nielen* u nás, *ale* na celom svete. (KRENO) — Je kazateľom *nielen* na kazateľnici, *ale* aj v živote. (MINÁČ) — Ľudia ľhali si na lôžka umdlieť, s ťažkými vzdychmi ani *nle* tak od práce, *ako* skôr od akejsi zvláštnej ťažoby. (PLÁVKA) — Tvoj stôl má síce rovný povrch, *ale* nemá vysoký lesk. (TLAČ)

V rámci hypotaxy slúžia tomuto pevnejšiemu sklbeniu syntagmy slová, ktoré už v rámci základného čiže nadradeného člena syntagmy naznačujú príslušný syntagmatický vzťah. Sú to tzv. t-ové výrazy: substantívne zámeno *ten, tá, to*; ďalej adjektívne zámeno *taký, -á, -é*; potom číslovkové zámená *toľko a toľký* a napokon adverbiallyne zámená *tak, tam, vtedy, tým, zato, preto* a pod. Tieto t-ové výrazy sú tiež pomocným indikátorom syntagmatického vzťahu. Pomocou nich vznikajú dvojčlenné spájacie prostriedky skladajúce sa z deiktického t-ového slova a z vlastnej spojky, napr.: *to — že, to — aby, taký — aby, toľko — ako, tak — že, tak — aby, tým — že, nato — aby*.

To by nespravili ani v jednom poriadnom dome, *aby* hýbali niečo z miesta za ten čas. (TIMRAVA) — Usmieval sa len *preto*, *aby* si trochu udobril Marku. (GABAJ) — Chcela si spomieť *tým*, že odprevadí syna na stanicu. (KUKUČÍN) — Ondrej ostal *taký*, že sa nemohol ani na slovo. (MINÁČ) — Každý dostal *toľko* rán, že by i desiatim bolo dosť. (JEGÁ)

Tú istú úlohu ako t-ové deiktické výrazy majú aj formálne vetné členy inej slovnodruhovej platnosti, napr.: *zakaždým, vždy, od toho času, už aj ...*

A čo raz prechádzal drevárňou, *zakaždým* ho pichlo na srdci. (ONDREJOV) — Náhle čerti temian zavoňali, už *aj* sa zhákli okolo neho. (DOBŠÍNSKÝ, POVESTI)

Korelovaný výraz sa používa aj v podradovacom súvetí najčastejšie *vtedy*, keď na prvom mieste je nadradená veta a na druhom mieste podradená veta. Tak sa signalizuje vzťah k tomu, čo nasleduje a ešte nie je vyslovené. Tak napr. v príčinnom súvetí používame korelovaný t-ový výraz *preto* len v anteponovanej nadradenej vete. Zriedkavejšie je podradená veta vložená do nadradenej vety.

Dovliekol ho som *Machaj preto*, lebo nevedeli napochytne zohnať materiál. (MINÁČ) — Vlastne však *preto* sme šli jalovicu predať, že bolo menej sosa. (TAJOVSKÝ) — *Preto*, že nejdeš ty, nepôjdem ani ja. (ÚZUS)

Ak sa v súvetnom type spravidla používa anteponovaná podradená veta, v nadradenej vete sa korelovaný výraz používa veľmi zriedkavo. Častejšie sú

takéto dvojčlenné spájacie prostriedky len v podmienkovom, prípustkovom a časovom súvetí.

Ak ja tu sama mám byť, tak idem preč! (TIMBAVA) — „Keď boj, tak boj,“ povedal Šivák, „oprieme sa celou silou.“ (MINÁČ) — „Keby dali väčšine vojakov možnosť slobodnej voľby, či má ísť z ostreľovaného krytu domov, alebo vyskočiť do útoku na nôž, tak by nebolo vojny,“ povedal Albert. (ZVÁN) — Hoci bol tábor vysoko v horách, zimou odrezaný od dolín, predsa velenie oddielu sa uznieslo na riadnej strážnej službe. (MORIC) — Až sa najeme, potom sa o veci pohovárime. (ZÚBEK) — Len čo ju oprela o múr, už aj odišla na vandrovku. (JESENSKÝ)

V prípustkovom podradovacom súvetí býva na čele postponovanej nadradenej vety aj odporovacia priradovacia spojka: zdôrazňuje sa tým prikra protikladnosť dejov v súvetných členoch.

Hore ho! Nič to preto, že sme my chudobní, hoc sme i chudobní, ale chlapeci hodní! (BOTRO) — Hoci idú aj na motoroch, ale máš tu mýny, zákopy a všelijaké prekážky. (JILEMNICKÝ) — Aj keď v podobách oveľa primitívnejších, jednako však bola aj tvorba väčšiny povojnových slovenských dramatikov poznačovaná tými istými nedostatkami ako väčšina povojnovej prózy. (RAMPÁK)

Niekedy sa na čele postponovanej nadradenej vety používajú častice *to, tu*, ktoré však nemajú úlohu naznačiť medzivetný vzťah, ale skôr zvýrazniť obsahové napätie medzi súvetnými členmi.

Keď ale narástol, to sa obrátil sám k majetnejším ľuďom a poprosil ich o podporu. (KALINČIAK) — Keď ľuďom v talároch zvestoval ich myšlienky, ich smútky a hnevy, žiadal ich spravodlivosť a tlmočil ich nenávisť — tu čas od času podliehal ochromujúcemu pocitu márnosti. (KARVAŠ)

Rozdiel medzi parataktickými a hypotaktickými spojkami je aj v tom, že korelovaný výraz pri parataktickej spojke nie je vetným členom, kým korelovaný výraz pri hypotaktickej spojke má hodnotu formálneho vetného člena. Napr. zámeno *taký* vo vete *A strhlo sa také priateľstvo, že svet až hýkal, keď ich videli spolu* (Tajovský) je formálnym vetným členom — prívlastkom. Alebo zámeno *tak* vo vete *Povedal to dobre a naozaj tak, ako bolo* (Horák) je formálnym vetným členom — príslovkovým určením. Ale slovo *síce* v súvetí *Doteraz síce všeličo zbierali, ale to len ako pre zábavu* (Horák) nemá úlohu vetného člena, lebo je korelovaným výrazom parataktickej spojky *ale*.

Tretie kritérium sa získava transformáciou zámerovej modality. V rámci súvetia sa dá zistiť, či použitá spojka je parataktická, alebo hypotaktická, premenou oznamovacej výpovede na opytovaciu. Ak sa pri tejto transformácii mení zámerová modalita len jednej vety, len jedného súvetného člena, použitá spojka je hypotaktická. Napríklad spojka *aby* je hypotaktická, lebo oznamovacia výpoveď *Povedal si, aby sme prišli presne* pri transformácii na opytovaciu výpoveď *Či si povedal, aby sme prišli presne?* mení sa len v jednej časti: vedľajšia veta ostáva oznamovacia. Ale spojka *alebo* je parataktická, lebo pri transformá-

cii súvetia *Chlapci sa hrali pri potoku, alebo šli do hory na maliny* mení sa zámerová modalita obidvoch súvetných členov: *Či sa chlapci hrali pri potoku, alebo či šli do hory na maliny?*

Toto kritérium sa dá vhodne použiť na rozlíšenie podradovacieho súvetia od priradovacieho. Spočíva v tom, že vedľajšia veta nemá samostatnú zámerovú modalitu, lebo závisí od hlavnej vety. Na rozlíšenie spojok dá sa toto kritérium využiť len s istým obmedzením, keďže sa dá uplatniť len pri vetných spojkách.

Analýzou celej vety a použitím uvedených kritérií možno v každom jednotlivom prípade určiť, či použitá spojka má priradovaciu a či podradovaciu funkciu. Prevažná väčšina spojok má alebo len priradovaciu funkciu (resp. priradovacie funkcie), alebo len podradovaciu funkciu (resp. podradovacie funkcie). Oveľa menej je *heterogénnych spojok*, čiže takých, ktoré majú aj priradovaciu aj podradovaciu funkciu. Je to dôsledok vývinu jazyka: pôvodne len parataktická spojka dostala aj priradovaciu funkciu. Ako najvýraznejší prípad možno uviesť spojku *lebo*, ktorá v dnešnej spisovnej slovenčine je najčastejšou príčinnou hypotaktickou spojkou, ale výnimočne sa používa aj ako parataktická vysvetlovacia spojka. Spojka *lebo* je teda tiež viacfunkčná. Je hypotaktická, ak sa dá zameniť základnou hypotaktickou spojkou *že* (a výraznou príčinnou spojkou *pretože*) a ak sa pri nej dá použiť korelovaný t-ový výraz *preto*.

Nesmie ujsť ani noha, **lebo** príhodnejšia chvíľa sa nám už nenaskytne. (PLÁVKA) — Možno zo žiaľu, možno preto, **lebo** ho vyrušili zo sna. (MINÁČ)

Ale ak spojku *lebo* možno nahradiť spojkou *veď* (alebo ak ju možno s touto spojkou spojiť do spojkového výrazu *lebo veď*), ide o parataktickú vysvetlovaciu spojku.

Ďurko, **lebo** ho tak volali, vybral sa na cestu a šiel horami-dolami. (OZAMBEL) — Trochu sa mu zakrútila hlava, **lebo veď** človek nechodí voliť každý deň. (MINÁČ) — Pripomínala stále večer, noc, gazdovstvo. **Lebo** pri druhom stole sedeli remeselníci-majstr so ženami a starý otec počal sa i tým prihovárať, volať ich k nášmu stolu. (TAJOVSKÝ)

Hypotaktické spojky *kým*, *zatiaľ* čo používajú sa zväčša v základnej funkcii, t. j. ako hypotaktické časové spojky.

Ale neopovížiš mu otočiť hlavu, **kým** sa mu chrehliak nerozrýchotal za chrbtom. (UHROBÁK) — **Zatiaľ** čo Tomáš raňajkoval, otec ho poúčal, ako sa má na stavbe správať. (ZÚBK)

Tie isté spojky sa však používajú aj na vyjadrenie odporovacieho vzťahu rozdielom (kontrastom) v tzv. nepravých časových vetách. Namiesto nich možno použiť aj základnú odporovaciu spojku *ale*.

Ibaže má Palko lepší klobúčik a nohavičky po kolená, i topánky, **kým** tí dvaja krpce. (RÁZUS) — Spával v ňom v lete Linezényich paholok, **zatiaľ** čo v zime dával pravnosť teplej maštali. (KRNO)

Aj základná účelová spojka *aby* sa používa na vyjadrenie priradovacieho vzťahu v tzv. nepravých účelových vetách. Ide tu o prosté zlučovanie alebo o slabé odporovanie.

Chlapi odchádzali za robotou do cudziny, *aby* sa už nevrátili. (RÁZUS) — Po prisaha pustili ich do rodných chát, *aby* sa o niekoľko dní rozprchla radosť doliny na všetky strany sveta. (ONDREJOV)

Podobne aj vzťažné zámená v tzv. nepravých vzťažných vetách používame na vyjadrovanie priradovacieho vzťahu.

Iba že je zdravý, čo i im vinšuje, to vyrozumeli jasne. (TAJOVSKÝ) — Z komína rušňa sa vyvalil hustý čierny dym, ktorý sa stlal nízko nad poľami. (MORIC)

Spomínané heterogénne spojky sú viacfunkčné. V základnej funkcii nezávisia od kontextu. Ich vedľajšia funkcia však z neho priamo vyplýva. Uvedené príklady ukazujú okrem iného aj to, že hranice medzi parataktickými a hypotaktickými spojkami sú plynulé a vo vývine jazyka priestupné. Preto môžu byť jednotlivé prípady aj prechodné.

Triedenie spojok

A. Spojky sa rozdeľujú na parataktické a hypotaktické.

Parataktické spojky vyjadrujú, že členy syntagmy sú gramaticky rovnocenné, t. j. v rámci syntagmy majú rovnakú hodnotu a navonok vystupujú ako rovnaké časti jedného celku.

Korelovaný člen parataktickej spojky je totožný alebo aspoň synonymný so základným spájacím prostriedkom, má teda hodnotu spojky, a preto nie je vetným členom.

Parataktické spojky pôvodne mali len priradovacia funkciu. Dnes však máme aj také parataktické spojky, ktoré majú podradovacia funkciu. Preto rozlišujeme pravú parataxu a nepravú parataxu. Pri pravej parataxe je súlad medzi funkciou a vyjadrením, kým pri nepravnej parataxe tohto súladu niet.

Hypotaktické spojky vyjadrujú, že členy syntagmy nie sú gramaticky rovnocenné, t. j. v rámci syntagmy nemajú rovnakú hodnotu a navonok vystupujú ako nerovnaké časti jedného celku. Jeden člen syntagmy je závislý a druhý nezávislý, pričom syntagmu ako celok navonok reprezentuje nezávislý čiže základný člen syntagmy. Spojkou sa uvádza závislý člen syntagmy. Korelovaným výrazom býva odkazovacie slovo, najčastejšie ukazovacie zámeno. Tieto t-ové výrazy majú funkciu formálneho vetného člena.

Hypotaktické spojky pôvodne mali len podradovacia funkciu. Dnes však máme aj prípady, že hypotaktická spojka má priradovacia funkciu. Preto rozoznávame pravú

hypotaxu, keď je súlad medzi funkciou a vyjadrením, a nepravú hypotaxu, keď tohto súladu medzi funkciou a vyjadrením niet.

Syntagmatický vzťah medzi vzájomne rovnocennými členmi syntagmy sa volá priradovanie čiže koordinácia. Tento vzťah sa vyskytuje v niekoľkých typoch. Rozlišujeme zlučovacie čiže kopulatívny vzťah, stupňovanie čiže gradačný vzťah, odporovanie čiže adverzatívny vzťah a vylučovanie čiže disjunktívny vzťah.

Syntagmatický vzťah medzi vzájomne nerovnocennými členmi syntagmy sa volá podradovanie čiže subordinácia. Aj tu rozlišujeme niekoľko typov. Najprv podmetový čiže subjektový vzťah, potom predmetový čiže objektový vzťah, ďalej doplnkový čiže verbálno-atributívny vzťah, potom prívlastkový čiže atributívny vzťah a nakoniec príslovkový čiže adverbálny vzťah. Tento posledný sa člení na štvoro, a to na miestny, časový, spôsobový a príčinný vzťah. Spôsobový čiže modálny vzťah sa rozdeľuje na vlastný modálny, ďalej na porovnávaci čiže komparatívny vzťah, potom na účinkový čiže konsekutívny vzťah, potom na obmedzovací čiže limitatívny vzťah, na prostriedkový vzťah a konečne na zreteľový vzťah. Príčinný čiže kauzálny vzťah sa rozdeľuje na vlastný príčinný vzťah, ďalej na dôsledkový čiže konkluzívny vzťah, potom na účelový čiže finálny vzťah, ďalej na podmienkový čiže hypotetický vzťah a konečne na prípustkový čiže koncesívny vzťah. Pri vlastnom príčinnom vzťahu je aj vysvetľovací čiže explikatívny vzťah.

Celej parataxe zodpovedá najvšeobecnejšia parataktická spojka *a*. Používa sa nielen v každom type pravej parataxy, ale aj v typoch nepravkej parataxy:

zlučovacie *a*: *Buchol teštilc a toporov ide do taktu, ale neznie tak veselo ako inokedy.* (KUKUČÍN)

stupňovacie *a*: *Päťor aj izba plná divákov, a pod každým oblakom kopa.* (KUKUČÍN)

odporovacie *a*: *Mne sa už tri vydali, a neplakal som.* (TAJOVSKÝ)

vylučovacie *a*: *Bolí sme vtedy štyria a či piati.* (OHROBÁK)

vysvetľovacie *a*: *Daj mi pokoj, a či ho nepoznáš.* (ÚZUS)

dôsledkové *a*: *Nechala ta frajerka, a je z teba kopa nešťastia.* (TATARKA)

prípustkové *a*: *Vie rútať do sto, a do školy ešte nechodí.* (ÚZUS)

Celej hypotaxe zodpovedá najvšeobecnejšia hypotaktická spojka *že*. Vyjadrujú sa ňou všetky typy podradovacieho vzťahu.

Ku každému typu priradovania aj podradovania patrí niekoľko spojok. Z nich jedna je zvyčajne základná, iné sú s ňou synonymné, ale zvyčajne nepokrývajú celý vzťah. Základná spojka zjednocuje celý typ aj formálne. Bez takejto základnej spojky sa osobitný typ ani neutvára. Preto napríklad nemáme osobitný typ miestneho vzťahu.

Parataktické spojky

1. Zlučovacie spojky sú najmä jednočlenné spojky *a*, *i*, *aj*, *ako aj*, *ako i*, *ani*, *ako ani*, potom opakovacie spojky *i* — *i*, *aj* — *aj*, *ani* — *ani*, *i* — *i* — *i* ... a dvojčlenné spojky *tak* — *ako aj*, *tak* — *ako i*, *tak* — *ako ani*, *ako* — *tak aj*.

Sekundárnu spájaciu úlohu so zlučovacím významom majú výrazy *tu* — *tu*, *to* — *to*, *raz* — *raz*, *často* — *často*, *vše* — *vše*, *niekedy* — *niekedy*, *hneď* — *hneď*, *najprv* — *potom* — *napokon*, *sčasti* — *sčasti*, *spolu* — *spolu* ...

2. Stupňovacie spojky sú najmä jednočlenné parataktické spojky *ba*, *aj*, *i*, *ani*, *a*, *ba aj*, *ba ani*, *a ani*, *a dokonca*, *ba dokonca*, *nieto* (*nie to*), *nietoby* (*nie to by*),

nietožby, niežby, nieby, ale najmä, ďalej opakované spojky *aj* — *aj*, *aj* — *ba aj*, *i* — *ba i*, a dvojčlenné spojky *nielen* — *ale*, *nielen* — *ale aj*, *nielenže* — *ale aj*, *nielen* — *lež*, *nielen* — *lež aj*.

3. Odporovacie spojky sú jednočlenné parataktické spojky *ale*, *no*, *lež*, *lenže*, *len čo*, *leďa*, *leďa že*, *iba*, *iba že*, *iba čo*, *avšak*, *a*, *a zatiaľ*, *predsa*, *jednako*, *a predsa*, *a jednako*, *ale predsa*, *ale jednako*, *predsa však*, *jednako však*, *zato*, *a zato*, *ale zato*, *a napriek tomu*, *kdežto* (zastar.), ďalej dvojčlenné spojky *síce* — *ale*, *síce* — *ale predsa*, *síce* — *ale zato*, *síce* — *lenže*, *síce* — *ale jednako*. Sem patrí aj hovorová odporovacia dvojité spojka *aj* — *aj*.

4. Vylučovacie spojky sú jednočlenné parataktické spojky *alebo*, *bud'*, *budlo* (aroh.), *či*, *a či*, *abo* (ľud. a arch.), *lebo* (ľud.), ďalej opakované alebo dvojčlenné spojky *alebo* — *alebo*, *bud'* — *bud'*, *bud'* — *alebo*, *lebo* — *alebo* (hovor.), *lebo* — *lebo* (ľud.), *či* — *a či*.

Sekundárnu spájajúcu úlohu s vylučovacím významom majú aj výrazy *prípadne*, *poprípade*, *eventuálne*, *respektíve*.

5. Príčinné čiže vysvetľovacie spojky sú parataktické spojky *reď*, *však*, *lebo*, *teda*, *lebo veď*, *totiž*, *a to*, *i to*, *beztoho*, *bezto*, *či*, *čiže*, *to*, *to jest* (t. j.), *ináč*.

6. Dôsledkové spojky sú parataktické spojky *nuž*, *a*, *preto*, *teda*, *tak*, *i*, *i tak*, *a tak*, *aj tak*, *ani tak*, *a preto*, *a teda*.

7. Prípustkovú parataktickú spojku nemáme. Používa sa v tomto význame iba najvšeobecnejšia parataktická spojka *a*.

Je istý vzťah medzi odporovacími a prípustkovými parataktickými spojkami. Ak sa prípustka vyslovuje v prvom člene syntagmy, používa sa odporovacia spojka: (*síce*) *mladý, ale (jednako) skúsený*. Ak sa však prípustka vyslovuje v druhom člene syntagmy, používa sa prípustková spojka: *Už chodí, a (hoci) má len rok*.

Hypotaktické spojky

1. Podmetové sú najčastejšie všeobecné hypotaktické spojky *že*, *žeby*, *aby*, *keď*, *keby*. Výlučne podmetovej spojky niet, keďže podmetový vzťah je čisto gramatický.

2. Predmetové sú najčastejšie všeobecné hypotaktické spojky *že*, *žeby*, *aby*, *či*, *ako*. Sú to predovšetkým predmetové spojky, ktoré sa používajú aj v iných funkciách.

3. Doplnkové sú najvšeobecnejšie hypotaktické spojky *že*, *žeby*, *aby*, *ako*. Osobitnej doplnkovej spojky niet, len spojka *ako* je pre tento vzťah charakteristická.

4. Prívlastkové sú takisto najvšeobecnejšie hypotaktické spojky *že*, *žeby*, *aby*, *keď*, *ako*, *či*. Osobitnej prívlastkovej spojky niet.

5. Časové sú najmä tieto hypotaktické spojky: *keď*, *kým*, *až čo*, *zatiaľ čo*,

medzitým čo, len čo, čo raz, ako, skôr ako, skôr než, skôr kým, prv ako, prv než, prv kým, náhle, kadenáhle, akonáhle, zatiaľ, pokiaľ, pokým, dokým.

Základná je spojka *keď*.

6. Spôsobová je najmä jednočlenná hypotaktická spojka *ako* a tieto dvojčlenné spojky *s tým* — *že, s tým* — *aby, bez toho* — *aby, bez toho* — *že by*. Spojka *ako* je základná.

7. Porovnávacie sú tieto hypotaktické spojky: *ako, ani, sta, než, akoby, sta by, čoby, že* (ľud.), *by* (ľud.), *ako keď, ako keby, ani keby, ani keď, sta keď, sta keby, tak ako, ako že*. Základná spojka je tu *ako*.

8. Účinkové sú tieto hypotaktické spojky: *až, že, aby, čo*. Základná je spojka *až*.

9. Obmedzovaciích hypotaktických spojok niet. Sem patrí len dvojčlenná spojka *okrem toho* — *že*.

10. Prostriedkové sú hypotaktické spojky *že, ako*, najmä v spojení s korelovaným deiktickým výrazom: *tak* — *že, tým* — *že*. Základná je spojka *tým* — *že*.

11. Zreteľové sú hypotaktické spojky jednočlenné *ako, čo, pokiaľ, nakoľko* a dvojčlenná spojka *vzhľadom na to* — *že*. Základná je spojka *ako*.

12. Príčinné sú jednočlenné hypotaktické spojky *lebo, bo, pretože, keďže, že, keď*. Základná je spojka *pretože*.

13. Dôsledkové sú jednočlenné hypotaktické spojky *aby, žeby, že, nech, by* (ľud.). Základná je spojka *takže*.

14. Účelové sú jednočlenné hypotaktické spojky *aby, žeby, že, nech, by* (ľud.). Základná je spojka *aby*.

15. Podmienkové sú hypotaktické spojky *ak, keď, keby, nech, aby, pokiaľ, jestli* (zastar.), *ač* (ľud. a arch.), *až* (ľud.). Základná je spojka *ak*.

16. Prípustkové spojky sú jednočlenné hypotaktické spojky *hoci, hoc, bár, bárs, trebárs, čo, čopriam, akokoľvek, akoľvek* (zastar.), *ač* (arch.) a dvojčlenné hypotaktické spojky *napriek tomu* — *že, miesto toho* — *aby, namiesto toho* — *aby, miesto aby, namiesto aby, namiesto čo by, miesto čo by*. Základná je spojka *hoci*.

17. Zlučovací význam majú hypotaktické spojky *aby, ak, keď, pričom*.

18. Odporovací význam majú hypotaktické spojky *aby, zatiaľ čo, kým, pričom*.

Členské a vetné spojky

B. Spojkami sa vyjadrujú syntagmatické vzťahy. Členmi syntagiem môžu byť jazykové jednotky rozličnej hodnoty. Zväčša sú to alebo slová, alebo vety. Preto sa spojky niekedy členia na členské a vetné, t. j. na spojky, ktorými sa spájajú do syntagiem zvyčajne iba vetné členy, alebo iba vety.

Toto triedenie však nemá väčší význam, lebo i keď máme celý rad spojok, ktorými sa prakticky spájajú iba vety, nemáme výrazné členské spojky, t. j. také spojky, ktorými by sa spájali do syntagiem iba slová, vetné členy.

Pravé parataktické spojky používame na spájanie vetných členov aj viet. V obidvoch týchto funkciách sa zlučovacie, stupňovacie, odporovacie a vylučovacie spojky používajú rovnakou mierou. Ukážeme to na príkladoch, z ktorých tou istou spojkou sa v prvom prípade spájajú vetné členy a v druhom prípade vety.

i: Na kopcoch *i* v doline rozsviečujú sa lampáše. (JAŠFK) — Hlas susedov ho obodril, pozrel v ústrety prichádzajúcemu *i* videl nejasné obrysy blížiaceho sa chlapa. (ČAJAK)

nieťo: „Ty by si nemohol variť ani sviniam, *nieťo* ľudom!“ povedal mu Pampúch, keď privoňal k fazuli, a škaredo naňho zagánil. (ZÚBEK) — Nečítajú ani svojich najhlavnejších spisovateľov, *nieťo* že by si povšimli iných ubiedených Slovanov a ich spisby. (ZÁBORSKÝ)

ale: Dalo sa to zatajovať, *ale* zatajiť nie. (KUKUČÍN) — Chytil by som ho za nos, *ale* bude plakať a skaly hádzať. (ONDREJOV)

ani: Martinec sa neobzrel *ani* za seba, *ani* pred seba. (HORÁK) — *Ani* zima ich netrasie, *ani* kosti nebolia. (RÁZUS)

Aj v oblasti nepravej parataxe používame tie isté spojky ako členské i ako vetné. Ich základné použitie je však vetné, a preto vo funkcii členských spojok sa používajú zriedkavejšie, a aj to zväčša iba v odbornom štýle.

a preto: Nevedeli ste si to vysvetliť, *a preto* ste mysleli na zázraky. (MINÁČ) — Je to kritika, vedená z pozície buržoázneho demokrata, *a preto* plná rozporov a nedôsledností. (A. MATUŠKA)

a predsa: Delil ich len nízky kopec, *a predsa* ich delil celý svet. (TALLO) — On dal výhosť láske zemskej z lásky k národu nesmierne zranenému, osudne ubitému, napoly zmordovanému, *a predsa* hodnému obetí synov jeho oduševnených. (HURBAN)

Tak isto je to aj s hypotaktickými spojkami, ktorými sa vyjadruje vonkajšia okolnosť, najmä príčinný vzťah v širokom zmysle slova. Príčinné, dôsledkové, účelové, podmienkové a prípustkové spojky sú v podstate vetné: spájajú sa nimi nerovnocenné vety do podradovacieho súvetia. Pomerne zriedkavo sa používajú aj ako členské: spájajú sa nimi vetné členy do syntagmy zväčša iba v odbornom štýle. Takto — ako vidieť z príkladov — sa používajú najmä príčinné, dôsledkové a prípustkové spojky.

hoci: Vzťah medzi Karolom a otcom prešiel v posledných rokoch voľkými, *hoci* sotva badateľnými zmenami. (KARVAŠ) — Lenže ja som vnikala už pomaly do podstaty vecí, čo je oveľa užitočnejšie, *hoci* smutnejšie. (JANČOVÁ)

i keď: Jedna z výškových budov, ktorá celkom zmenila profil Moskvy, *i keď* nie jej charakter. (Z. JESENSKÁ) — Takto si môžeme vysvetliť vznik zvýšenej činnosti štítnej žľazy po prudkom, *i keď* krátko trvajúcim duševnom otrase. (BALÁŽ)

Ale hypotaktické spojky, ktorými sa uvádza nepriame pomenovanie, používame rovnako často vo funkcii členských aj vetných spojok. Sú to porovnávacie, účinkové, obmedzovacie a rozdielové spojky.

ako: A nebolo nikomu viac treba ako vidieť Zuzku vše postáť s rychtárovi Samkom. (TAJOVSKÝ) — K tomu bol tanečník ako vrtielka a robotník ako sršeň. (ČAJAK) — Haní, ako vie — medzitým Mojžík chváli tiež, ako vie — pohodí hlavou hrdó a odedolí. (TIMRAVA)

než: „Zlomili ste mi nohu!“ zjojkne väčšmi, než treba. (HEČKO) — Lepšie na jednu nohu krívať než na obe. (PRÍSL.)

až: Kďdie rozpásali sa na šír, na diaľ, až milá vec. (DOBŠINSKÝ, POVESTI) — Rýľoval, rýľoval, až mu pot z čela stekal. (HORÁK)

čím — tým: No čím ďalej, tým väčšmi ju dráždilo, že sestra ostáva hluchá. (CHBOBÁK) — Čím viac sa približoval polrok, tým bol Zemaník zamíknutejší a neistejší. (HORÁK)

Často sa hypotaktickou spojkou vyjadruje syntagmatický vzťah medzi vetným členom a vetou. Tak je to vždy pri prívlastkovej a spôsobovej vedľajšej vete.

Zabudlo sa i na klebety, že Letanovský dostane od nich peňazí a zlata. (BEDNÁR) — Dal Tomášovi znamenie, aby rýchle zmizol. (ZÚBEK) — Vedela, že fazuľa nie je taká teplá, aby ublížila. (ONDŘEJOV) — „Čo stojí taký muž, ako je môj?“ vravela suseda. (TIMRAVA)

Oveľa zriedkavejšie sa spájajú takéto nerovnaké jazykové jednotky do priadovacej syntagmy pomocou parataktických spojok. Obidve jednotky sú potom vzájomne rovnocenné, totiž predstavujú osobitný typ viacnásobného člena v rámci nadradenej vety. Môže tu ísť len o vedľajšie vetné členy. najčastejšie o predmet alebo o príslovkové určenie.

Voľne sa mu myslelo na Vicsku a ako je to s Agnošou. (TATARKA) — Ďatolinu, Iadník a čo dobrého zachytil. všetko odniesol im do jasiel, kým druhé statky trúchle hľadeli od miešaniny. (TIMRAVA) — A hneď začali skladať deti na stoličky, na starú pohovku, na stolík a kde našli miesto. (MINÁO) — Skutočný efekt provierok sa dostaví až pri realizácii investícií a keď skúsenosti z previerky budú uplatnené v plánovaní a v projektovaní. (TLAČ) — On potreboval ženu do roboty, a nie aby som mu v izbe ležala. (JANČOVÁ) — Ležal ticho a akoby spal. (ÚZUS) — Nariadenia jednotlivých povereníkov, ktoré vyvíjajú povereníci na vykonávanie určitých zákonov v medziach svojej právomoci a pokiaľ sú na to zákonom zmocnení. (BAKALA)

Ani spojky z uvedených skupín (ktoré sa používajú aj ako členské, aj ako vetné) nepoužívajú sa vždy rovnako v obidvoch funkciách. Tak napríklad z odstupňovacích spojok sa používa spojka *nieto* zväčša ako členská a spojky *niežeby*, *nietožeby* ako vetné. Podobne iba ako členské spojky sa používajú ľudové prirovnávacie spojky *že* a *by*.

Kurča chce byť múdrojšie že sliepka. (KUKUČÍN) — Keď toho už bolo moc, vzbíkol som i ja, a potom bolo horšie že predtým. (KUKUČÍN) — Krásna Marka, krásna, by hviezdička jasná, ešte Paľko krajší, by mesičik jasný. (UD. PISEŇ)

Triedenie spojok na členské a vetné opiera sa o to, že závislosť medzi vetnými členmi sa vyjadruje zvyčajne morfológickými prostriedkami — tvarom závislého člena syntagmy. Hociaké lexikálne vyjadrenie syntagmatického vzťahu musí byť v súlade s použitými morfológickými prostriedkami. V našom

prípade adekvátnymi gramatickými slovami sú predložky, a nie spojky. Iba tam, kde sa na vyjadrenie syntagmatického vzťahu nepoužívajú morfológické prostriedky, uplatňujú sa spojky. Tak je to pri priradovaní, pri nepriamom pomenovaní a pri spájaní viet do súvetí. Inde sa používajú morfológické prostriedky, najmä pád a s ním predložky. Predložky a spojky sa teda funkčne dopĺňajú.

Základné a príznakové používanie spojok

Spojками vyjadrujeme vzťahy medzi členmi syntagmy. Preto sú pri spojke prítomné zvyčajne obidva členy syntagmy. Spojkami teda spájame členy syntagmy. To je základné použitie parataktických aj hypotaktických spojok.

Čítal dôkladne, slovo za slovom, nevynechával ani pomlčky, ba ani výkričníky! (BEČKO) — Na chvíľu ju opustila sila, i padla na stolicu. (JÉGE) — Slovom, Matko, ty by si nedbal, keby sme z tej žaby utrhlí aspoň nóżku. (URBAN) — Mlčte, lebo zle pochodíte! (BARČ) — Šora Anzula vstala, len čo začali švitoriť lastovice. (KUKUČÍN)

Ale parataktické aj hypotaktické spojky sa niekedy používajú aj v spojení iba s jedným výrazom. Tu potom ide o pripájanie slova alebo vety pomocou spojky. Tu treba rozlišovať dva prípady.

V prvom prípade pripojený výraz (slovo alebo veta) organicky súvisí s predchádzajúcou vetou, iba je od nej uvoľnený a oddelený pauzou. V dôsledku toho tvorí takýto výraz alebo vložku, alebo až samostatnú výpoveď.

Ak je to pravda, potom Vajanský časťou svojho diela, i prozaického, patrí medzi klasiku. (CHORVÁTE) — Všetok svoj voľný čas venuje gazdovstvu, okrem chvíle, keď sú nedele alebo sviatky. Lebo náš Gejzík nie je ako terajšia mládež. (ZÁBORSKÝ) — Majú zemiaky, majú kapustu a koľko toľko i zrna. A to im stačí. (F. KRÁČ) — Žofia sa náhlila. Akoby sa dačoho bála. (KUKUČÍN) — A veď sa on s ňou ešte zide, ak bude chcieť. A ak neodíde. (PONIČAN)

Sem patria aj prípady, v ktorých sa pomocou spojky nadväzuje na situáciu alebo na širší kontext. Takto sa, pravda, používajú iba parataktické spojky, a to najmä zlučovacie a odporovacie. Uvedieme vety, ktoré stoja na čele odsekov.

A potom príde jeseň. (CHORVÁK) — Ale raz ráno Teka pobadala, že vrchoľce akantu začali vädnúť. (FUGLI) — Pomaly však, ako prechádzal do iných politických problémov, zhromaždenie sa začalo nepokojne miesť a začali ho vyrušovať. (RÚRIK)

V druhom prípade pripojený výraz organicky nesúvisí s predchádzajúcou vetou (nevyplýva z predchádzajúcej vety), ale je k nej dodatočne pripojený. V tomto prípade ide o tzv. pričlenenie. Pričlenený výraz sa uvádza parataktickou spojkou, niekedy aj skupinou parataktickej a hypotaktickej spojky, oveľa zriedkavejšie iba hypotaktickou spojkou.

Taká je to žena, že nehodno na ňu pozrieť — a hlúpa k tomu . . . (TIMRAVA) — „Čo je to?“ usmieva sa Tichý, avšak len tak cez zuby a obďaleč. (TAJOVSKÝ) — Apelovali na najvyššie fórum. I to márne. (RÁZUS) — „Už si dajako poradím,“ odvetil on, zastierajúco mrzutosť, ale opravdivú. (URBAN) — Ja sa za to i hanbím — ale keď je ona taká čudná. (PODĽAVORINSKÁ) — Uložila sa do postele — ne kdeže tu sen? (KUKUČÍN) — Aj slniečko sa ukázalo, čo aj akési vyznabnuté. (VOLANSKÁ) — Podobne to platí aj o experimente, ktorý je možný vždy len pomocou prístrojov, hocí aj veľmi primitívnych. (FILKORN)

Pripájanie je príznakový postup pri stavbe výpovede. Použitie spojok v tejto funkcii je motivované úmyslom podávateľa upozorniť na niektorú časť výpovede alebo zdôrazniť ju, alebo naopak, zvýrazniť obsahové napätie medzi jednotlivými časťami výpovede.

Poloha spojok vo vete

Základná poloha všetkých spojok je pred druhým členom syntagmy. Spojka tvorí s ním zvukovú jednotku. Preto ak je medzi členmi syntagmy pauza, je pred spojkou. S pauzou sa spravidla zhoduje aj interpunkcia.

Spojky, najmä jednoslovné a jednoslabičné, nemajú vlastný slovný prízvuk. Prikláňajú sa k nasledujúcemu prízvukovému slovu. Majú povahu predkloniek čiže proklitik.

Ak sa spojkou spájajú vety, spojka stojí na čele tej vety, ktorú uvádza. Spojka signalizuje začiatok pripojenej vety. Okrem vlastnej úlohy má teda aj delimitatívnu funkciu. Preto kladieme na prvé miesto vo vete aj parataktickú, aj hypotaktickú spojkou.

Oštil, že žena má avšak pravdu a uhádla navlas, čo sa v ňom deje. (KUKUČÍN) — Všeobecnosť, čo znamená toľko, že ide o normu všeobecného významu, hocí je prípadne okruh osôb, na ktoré sa vzťahuje, malý. (LUBY) — Zauzniečil si mlčať, avšak o ôsmoj, keď v hľukaní neustávali, hocí hrozilo, že zmršknú košíčky rýchlik, musel porušiť svoje predsavzatie. (URBAN)

Z parataktických spojok kladie sa na druhé miesto vo vete a až po stálych enklitikách iba odporovacia spojka *však*. Tým sa odlišuje od parataktickej vysvetľovacej spojky, ktorá stojí na čele uvádzanej vety.

Združstevňovanie naši roľníci vítajú, dožadujú sa však, aby ono bolo stavané na pôvodnej myšlienke svojpomocí. (MINÁČ) — Oštil som však pod dlaňou, ako sa do nej pomaly vracia život. (CHROBÁK)

Táto spojka sa kladie ako príklonka až na druhé miesto vo vedomom takte, do ktorého patrí zmyslom.

Hviezdoslavova poézia (bazíruje však na reflexii a vizuálnych emóciách) zanedbáva hudobnosť. (CHORVÁTH)

Ostatné parataktické spojky sú vždy na prvom mieste vo vete. Odporovacia spojka *ale* v staršom spisovnom jazyku bývala na druhom mieste vo vete.

Ja som ale pri tom všetkom bol eminentissimus, hoc som sa koľko rás vyplakal. (KALINČIAK) — *Tento smer estetického bádania ale odôvodnený bol ešte i druhým spôsobom.* (BUJNÁK)

Dnes je takéto umiestnenie spojky *ale* archaické. Nemožno ho využívať ani v odbornom štýle.

Spojka *ale* býva na druhom mieste vo vete iba v silne citových výpovediach.

Všetci půjdeme, ty ale nepůjdeš! (ÚZUS)

Aj viacslovné spojky bývajú na prvom mieste vo vete.

Trpko mu bolo, *ale* jednako len šiel. (ONDREJOV) — Adam sa tiež usmieval, *ale* predsa potrhávajúc fúzom povedal, že mu to veľmi dobre svedčí. (KALINČIAK)

Iba druhá časť takýchto parataktických spojok býva niekedy na treťom, alebo aj ďalšom mieste vo vete.

Počúvať za pätnásť rokov „ten starý nepriateľ“, cítiť sa ním a ním predsa zostávať až do smrti. (TAJOVSKÝ) — Trochu vypnúť, aspoň na chvíľu vypnúť z toho krásneho, *ale* niekedy predsa len únavného kruhu. (MINÁČ)

Dvojčlenné parataktické spojky *nielen* — *ale aj*, *ani nie tak* — *ako skôr*, *ako aj* všetky opakované spojky typu *i* — *i*, *aj* — *aj*, *alebo* — *alebo* majú osobitné postavenie. Ich členy stoja tesne pred príslušnými členmi syntagmy.

Tým by ukázal svoju slabosť a ľahko by prišiel *nielen* o zázemie, *ale aj* o život. (ROMANOVSKÝ) — *Nielen* rodičia majú pracovať, *ale aj* deti sa majú učiť. (ÚZUS) — *Ale* najčastejšie v takom dome, ktorý je poznačený *alebo* všeobecnou obľúbenosťou, *alebo* bohatstvom. (GABAJ) — *Ani* s tebou žiť, *ani* bez teba byť. (ÚZUS)

V prvej vete súvetia je spojka na druhom mieste obyčajne len vtedy, keď súvetné členy majú ten istý podmet. Ten sa v druhej vete už neopakuje:

Hnev nielenže pomúti rozum, ale ho aj odoberie, práve tak ako láska. (JESENSKÝ)

Jednočlenné hypotaktické spojky stoja spravidla na čele vedľajšej vety, ktorú uvádzajú. Preto sa aj celé súvetie môže začínať hypotaktickou spojkou, ak vedľajšia veta je prvou vetou súvetia.

Varenie je najčastejšie používanou kuchynskou technikou, pretože ním dosiahneme najmäkšie a zažívadlá najviac šetriace pokrmy. (SMČANSKÝ) — Keď mi bolo jedenásť rokov, polámal nám sneh žliebky pod strechou. (TAJOVSKÝ) — Keby pozitivizmus bol pravdivý, nebola by mohla vzniknúť kinetická teória plynov a atómová teória, lebo v obidvoch sa nevyhnutne usudzuje na príčinu a ňor sa vysvetľujú javy. (FILKORN)

Iba spojky *že* a *aby* môžu stáť na druhom mieste, ak si to vyžaduje zreteľnosť zloženého súvetia. Ide vždy o citové prejavy.

Uzniesli sa na tom, že lepší obed zjedia a podľať že bude na večeru. (KUKUČIN) — Keby bol Jano vedel, že je na Štrbskom plese a tá potvora že je električka! (F. KRÁT) — Proposila som, aby ma v továrni ospravedlnili a zameškané dni *aby* mi na osobnom oddelení zarátali do dovolenky. (ČEPČEKOVÁ)

Dvojčlenné hypotaktické spojky sa kladú tak ako dvojčlenné parataktické spojky. Každá ich časť stojí pred svojím členom syntagmy.

Čím väčšia voda, tým viac zvládze. (PRÍSL.) — Malobrožania čím ďalej, tým viac si dovoľovali. (JESENSKÝ)

Korelovaný odkazovací výraz v dvojčlennej hypotaktickej spojkke stojí zväčša pred vlastnou spojkou. Iba z osobitných príčin môže byť aj na inom mieste.

Klavošom nazývali ho preto, lebo všetko robil ľavou rukou. (ONDŘEJOV) — Stará Pôstková vše vyšla tak, že nemala na múku. (TAJOVSKÝ) — Zdvihne ho tak vysoko, aby mu hlava vyčnievala z vody. (RIPPA) — Orol skalný, kráľ našich vtákov, je taký výrazný, že ho nemožno zameniť so žiadnym iným dravcom. (TURČEK)

Keď sa v súvetí stretne viacej spojok, všetky stoja na čele vety, a to tak, že najprv stojí parataktická a potom hypotaktická spojka.

Pobehol, ale akoby bol krivo stúpil, hneď sa aj zastavil na neznositeľné lípanie v nohe. (HEČKO) — Alebo bude zlo a postavím sa proti, alebo ak uvidím, že je lepšie tak, pokúsim sa čestne pomáhať. (URBAN) — Existencia právnej normy nezávisí od toho, či je skutočne zachovaná, postačí, keď je jej zachovanie predpísané a že je norma pre prípad nezachovania poistená. (LUBY)

Také je poradie spojok aj pri pričlenení: najprv je parataktická a potom hypotaktická spojka. Napr.: *Mohli by sme tu ísť, ale keď ty nechceš!* (ÚZUS)

Ak sa v zloženom súvetí stretnú dve hypotaktické spojky, na prvom mieste je spojka nadväzujúca na predchádzajúci kontext a na druhom spojka uvádzajúca vloženú vetu.

Tu treba povedať, že kým som tam stál, sporila sa rosa na zboží. (CHROBÁK) — Ale degradovali ho na obyčajného vojaka, lebo keď mu prišlo ísť do ohňa, vzpierať sa a plakať. (ONDŘEJOV) — Tie kološne i senné búdky boli roztratené po celej Kýčere, takže keby sa susedia boli chceli dohovoriť, museli by na seba poriadne zahúkať. (JILEMNICKÝ)

Aj v zloženom súvetí platí teda zásada, že spojka je na čele pripojenej vety.

Formálna stránka spojok

Spojky (ako aj všetky ostatné gramatické slová) sú neohybné. Okrem toho každá spojka má svoju ustálenú hláskovú podobu, ktorá sa nemení ani vzhľadom na hláskové zloženie okolitých slov. Predsa však nie sú všetky spojky rovnaké ani z tvarovej stránky. Preto rozdeľujeme spojky na jednomorfémové a viacmorfémové, ďalej na jednoslovné a viacslovné, napokon na jednočlenné a viacčlenné.

Jednomorfémové a viacmorfémové spojky

Podľa morfématického zloženia rozlišujeme jednomorfémové a viacmorfémové slová, resp. slová s jednou alebo viacerými základnými morfémanami: práve tak sa rozdeľujú aj spojky na jednomorfémové a viacmorfémové.

Jednomorfémové spojky sú tie, ktoré sa v súčasnom jazykovom vedomí nemôžu na základe významu rozdeliť na morfémy. Sú to dnes nerozložiteľné slová, i keď etymológia môže tvrdiť niečo iné. Podľa dnešného jazykového vedomia nerozkladáme na morfémy nielen prastaré pôvodné spojky typu *a*, *i*, *by*, ale ani novšie spojky typu *ale*, *aby*, *keby*, ba ani sekundárne spojky typu *hoci*, *sta*.

Viacmorfémové spojky sú v dnešnom systéme len tie, ktoré zreteľne vznikli zrazením pôvodne samostatných slov. Sú to napríklad spojky *akoby*, *staby*, *akonáhle*, *kadenáhle*, *keďže*, *pretože*, *čopriam*, *lenže*, *akože*, *akže*, *nieto*, *nietoby*, *niežeby*, *nielenže*. Vznik týchto spojok ukazujú aj tvarové varianty niektorých z nich. Popri *čopriam*, *nieto*, *niežeby*, *nielenže* máme aj varianty písané ako *čo priam*, *nie to*, *nie že by*, *nielen že*. Iné takéto spojky vznikli posunutím medzivetného predelu pred korelatívny výraz a zrazením častí do jedného celku: *preto* — *že* > *preto že* > *pretože*, *tak* — *že* > *tak že* > *takže*.

Jednoslovné a viacslovné spojky. Zložené spojky

Podobne ako v celej slovnej zásobe aj v rámci spojok máme jednoslovné a viacslovné jednotky.

Jednoslovné spojky sú najčastejšie. Jednotný význam spojky je vyjadrený jednotným radom hlások. Jednoslovné sú napríklad spojky *a*, *alebo*, *lenže*, *ibaže*, *takže*, *kadenáhle*, *keby*, *čopriam*.

Viacslovných spojok je oveľa menej. Sú to spojky, ktoré majú síce jednotný ucelený význam, ale súčasne viacslovnú formu. Príklady: *len čo*, *zatiaľ čo*, *čo raz*.

Zrazením viacslovnej spojky vzniká jednoslovná spojka: *čo priam* > *čopriam*, *a by* > *aby*. O tomto vývine svedčia aj spojky, ktoré sa vyskytujú v pravopisných variantoch, napr.: *nie to/nieto*. To znamená, že hranica medzi jednoslovnými a viacslovnými spojkami je vo vývine jazyka priestupná.

Ak jednotlivé časti viacslovných spojok boli pôvodne samostatnými spojkami alebo spájacími výrazmi, hovoríme o zložených spojkách. Aj v tomto prípade platí, že viacslovná spojka má celistvý význam. Zložené sú isté typy parataktických spojok, napr.: *a tak*, *a predsa*, *a jednako*, *ale predsa*, *ale jednako*, *a preto*; *nielen* — *ale aj*, ďalej isté typy hypotaktických spojok, napr. *len čo*, *s tým* — *že*, *bez toho* — *aby*, napokon isté typy spojkových výrazov používaných v pričlenení, napr.: *a keď*, *ale keď*, *ale aby*.

Ak vo viacslovnom výraze všetky zložky zachovávajú svoj pôvodný význam, nehovoríme o zloženej spojke, ale o spojení slov. Tak napríklad slová *až*, *ešte*, *najmä*, *len*, *iba*, *aj*, *i*, *leďa*, *hneď*, *práve*, okrem vo výrazoch *až keď*, *ešte keď*, *najmä keď*, *aj keď*, *i keby*, *len aby*, *iba keď*, *aj aby*, *i že*, *leďa že by*, *práve keď*

majú svoj pôvodný význam ako napríklad v spojeniach *až večer, najmä ty, len voda, iba štyri, aj ty, i my, leda ocot, hneď ráno, práve teraz*. Preto nehovoríme o zložených spojkách *až keď, ešte keď, okrem keď, len aby* ap., ale o spojení častice alebo príslovky so spojkou: *až + keď, ešte + keď, okrem + keď, len + aby, hneď + ako, práve + keď* ap.

Spamätal sa, až keď začul matkin hnevливý hlas. (ZÚBEK) -- Ináč bola mu na mysli každú minútu, ešte i keď spal. (TIMRAVA) -- Alebo presvedčenie, ako ty máš, majú ľudia, len aby sa mohli dotýkať rán? (TATARKA)

Jednočlenné a viacčlenné spojky. Opakované spojky

Spojками vyjadrujeme vzťahy medzi členmi syntagmy. Preto stačí, keď sa vzťah vyjadrí na jednom mieste v syntagme, a to pred jej pripojeným členom. Niekedy je korelatívny výraz aj v rámci základného člena syntagmy, takže treba rozlišovať jednočlenné a viacčlenné spojky.

Jednočlenná spojka je taká, ktorá stojí len na jednom mieste v syntagme: vždy pred pripájaným členom, najčastejšie medzi spájanými členmi syntagmy. Takto sa používajú všetky parataktické aj hypotaktické spojky.

Osud a snh zaviali chodníky do Vyškovice. (VAJANSKÝ) -- Z nášho hľadiska nie je medzi martinčanmi a hlasistami podstatný rozdiel, lebo ani jeden z týchto smerov nebudoval na revolučnosti máš. (CHOEVÁTH) -- Tiché boli noci okolo Čurkoty, ak len v našej dedine noštekali psi. (ONDREJOV)

Na vyjadrenie syntagmatického vzťahu používajú sa spájacie prostriedky aj v rámci každého člena syntagmy. V tom prípade sa syntagmatický vzťah vyjadruje dôraznejšie a často aj jednoznačnejšie. Takto vznikajú dvojčlenné až viacčlenné spojky. Príklady: *alebo — alebo, nielenže — ale aj, bez toho — aby, s tým — že* ap. Niekedy sa tu hovorí o súvzťažnej dvojici spojok.

A to je pekné: alebo vojak, alebo hasič! (TAJOVSKÝ) -- Choroby štítnej žľazy možno pri dnešnom stave lekárskej vedy nielen liečiť, ale aj vylicíť. (BALÁŽ) -- Riaditeľ odišiel s tým, že všetko zariadi sám. (ČZUS)

Osobitným typom viacčlenej spojky je opakovaná spojka. Skladá sa z dvoch alebo viacerých rovnakých častí, ktoré stoja pred každým členom koordinatívnej syntagmy. Opakujú sa iba parataktické spojky. Tak vznikajú dvojité, trojité až štvorité spojky, napr. *ani — ani, aj — aj, ani — ani — ani, aj — aj — aj, i — i — i — i*.

Spolupráca je užitočná aj tebe, aj mne. (ČZUS) -- Ani jeden, ani druhý neprijal dar. (JISENSKÝ) -- Voď v posledných týždňoch sa v Dubníkoch hovorilo o Jánovi Ivančskovi i ako o veľkom hrdinovi, i ako o strašnom chudákovi, i ako o šťastlivom mladom otcovi. (REČKO)

Osobitný prípad opakovanej spojky máme v zložených súvetiach s viacnásobnou vedľajšou vetou. Tu sa môžu uplatniť rady spojok, ako *že — a že, že — ba že, keď — ale keď, lebo — lebo, aby — aby — a aby*.

Krpecov ani nevyzúval, iba keď ho niečo omínalo, alebo keď podošvu bolo treba prišif. (TAJOVSKÝ) — „Najnevinnejšou“ formou idealistického odmedzovania je tvrdenie, že veda môže poznať len jednotvárnosť, opakovateľnosť sveta, ba že v tom spočíva povaha zákonitosti skutočnosti. (TILKORN)

Ale hypotaktická spojka sa vo viacnásobnej vedľajšej vete obyčajne neopakuje.

Zbadal, že síce do školy prišiel, ale (že) nemá so sebou ničoho. (HORÁK) — Potom, keď už hory stíchli, (keď) bralá si prestali podávať ozveny gulometov a mímometov a (keď) v doline nad Pustým Jarkom narušovala ticho zasa len horská riava, ako to robievala po dlhé stáročia, prišlo pokojné leto roku tisíc deväťsto štyridsiateho piateho. (PLÁVKA)

Stavba podradovacieho súvetia bez opakovanej spojky je plynulejšia; niekedy je však nezreteľná. Opakovaním hypotaktickej spojky akoby sme zdôrazňovali každú vedľajšiu vetu osobitne a súčasne ju oddeľovali od kontextu. Preto opakovanie takejto spojky závisí aj od štylistického zámeru.

Vývin spojok

Spojky podliehajú vývinu azda viac ako ostatné gramatické slová. Aj v súčasnom stave spisovnej slovenčiny pozorovať istý pohyb v používaní spojok.

Väčšina spojok sa používa v celom rozsahu slovenského jazyka. Malá časť z nich má knižný charakter. Že sa napríklad spojky *ačkoľvek* a *ponevác* už aj dávnejšie pokladali za knižné, dokazuje aj Jozef Gregor Tajovský, *Dielo II*, 1953, 141, keď čižmára — učiteľa okrem iného charakterizuje aj takto: „*Teraz je trochu zarazený, červenie sa, v pol otáčke už ochotne odpovedá a dľa reči poznať, že aj čítava. Hovorí v dlhších vetách a uživa často slová „ačkoľvek“ a „ponevác“, zavádzajúc reč o posledných čísloch našich novín.*“ Iné spojky sú zas ľudové, a preto spisovatelia ich používajú iba v priamej reči ako charakterizačný prostriedok pospolitého dedinského človeka. Jednoznačne ľudový charakter majú napríklad porovnávacie spojky *že* a *by*, ktoré nájdeme len v ľudovej reči a v umeleckej literatúre. Už M. Kukučín používal porovnávaciu spojku *že* iba ako charakterizačný prostriedok v priamej reči dedinčanov.

V súčasnom spisovnom úze pokladáme za zastarané najmä tieto spojky: *ač* (prípustkový význam), *ačkoľvek*, *ačpráve*, *akonáhle*, *čím* (časový význam), *čili* (vysvetľovací význam), *hoda*, *hodas* (prípustkový význam), *jestli*, *kdežto*, *nežli*, *ponevác*, *síce* (vylučovací význam s príčinným odtienkom). Tieto spojky sa používali v staršom období spisovnej slovenčiny. Dnes sú iba ojedinelé a pôsobia silne príznakovo.

Ba čím ďalej, tým jej bolo teplejšie, ač už izba aj tu ohladla. (TAJOVSKÝ) — Čuprsk nebol veselý, ačkoľvek vypil mnoho vína. (JESENSKÝ) — Mlčí na výčitky pánove, ačpráve sa ho bôľne dotýkajú. (ČAJAK) — Akonáhle mohol, vytratil sa von. (KUKUČÍN) — Čím je Boh nad nami a čím šabľa v pásti, nebude si Turčín pánom našej vlasti. (S. CHALUPKA) — K olovrantu dostal som i „mravné ponaučenie“ čili buchnúť. (TAJOVSKÝ) — Hana zamkla dvere na svetlici, kuchyňu iba prívruč, aby slúžka mala kde byť, jestli sa vráti zo svadby. (TIMRAVA) — Kráľ zriedka chodil medzi svet, kdežto Vanovský žil vo svete. (VAJANSKÝ) — Ťškovi je nikdy nie ľahšie vyklízuť z ruky, nežli kým je ešte vo vode. (KALINČIAK) — Ináč, ponač bol celý grunt kuriálny, bolo všetko, čo viac mal, každému slobodno zabiť. (KALINČIAK) — Svetu neveľa ver a maj sa pred ním na pozore, síce ťa ľahko oklama. (DOBŠINSKÝ, POVESTI)

Do dynamiky v súčasnom spisovnom úze patrí aj ustáľovanie dvojčlenných hypotaktických spojok, ktoré vznikli zo spojení spojok a korelovaných výrazov. Spisovný jazyk získava takto priliehavé prostriedky na vyjadrovanie špecifických vzťahov. Sem patria spojky *s tým* — *že*, *bez toho* — *aby*, *vzhľadom na to* — *že*, *napriek tomu* — *že*.

Dnešný stav je aj v okruhu spojok výsledkom dlhého a zložitého vývinu. Vždy vznikali nové a nové spojky, a to najmä zo zámen a prísloviek. O tom nás poučá historická jazykoveda, a najmä skúmanie pôvodu jednotlivých slov čiže etymológia. Z hľadiska pôvodnosti rozlišujeme pôvodné čiže primárne a druhotné čiže sekundárne spojky, i keď sa nedá poprieť, že aj primárne spojky azda vznikli pomknúť významu z iných slov. Predpokladá sa pôvodná funkcia častíc.

Primárne spojky sú tie, ktorých súvislosť so slovami patriacimi do iných, negramatických slovných druhov dnes nie je zrejmá. Sem zaraďujeme najvšeobecnejšie parataktické spojky *a*, *i* a hypotaktickú spojku *že*.

Sekundárne spojky sú všetky ostatné, pretože sa historickým výskumom ukázalo, že vznikli z rozličných citoslovieč, častíc, zámen, prísloviek, slovesných a menných tvarov. Sem zaraďujeme parataktické spojky ako *alebo*, *lenže*, *ba*, *preto*, *veď*, *nuž* a takmer všetky hypotaktické spojky, napr. *aby*, *hoci*, *sta*, *jestli*, *akonáhle*, *takže*.

Hranica medzi primárnymi a sekundárnymi spojkami je relatívna a závisí od hĺbky a presnosti etymologického výskumu spájacích prostriedkov.

Jednotlivé spojky

a

Spojka *a* je základná parataktická spojka. Má všeobecný význam priraďovania, a preto sa môže používať v každom type priraďovacieho vzťahu. Spojka *a* je teda viacfunkčná.

1. Základný význam spojky *a* je zlučovací. Rovnakou mierou je to členská aj vetná spojka.

Robí deň a noc, i v nedeľu a vo sviatok. (TAJOVSKÝ) — A malé dievčatko, samotná a bez hračiek, nebýva veselá. (JANČOVÁ) — Povetrie sa ligotalo a obloha spievala. (ŠVANTNER) — Takto som si to vyhútal, kým som tam stál neďaleko Drakovho domu a kým sa rosa sperila na zboží. (CHROBÁK)

Ak je za sebou niekoľko rovnocenných vetných členov alebo viet, zlučovacia spojka *a* býva len pred ostatným vetným členom alebo pred ostatnou vetou zlučovacieho súvetia. Tak je to aj v spojitosti so sekundárnymi spájacími prostriedkami.

Základom právneho úkonu môže byť len skutočná, vedomá, vážna, určitá, zrozumiteľná a slobodná vôľa. (LUBY) — Dievča vstalo, prikývlo pánovi na súhlas, vzalo miniatúrnú taštičku a pobralo sa k autu. (ŽÁBY) — Povedal, odkiaľ je, čo je, kde bol a čo chce (TAJOVSKÝ) — Spojený útok vnuka s dedom vvedie ho do smiechu, potom do kašľa a napokon i do pesničky. (HEŤKO)

Opakovanie spojky *a* pred každým pripojeným členom je príznakové: každý člen viacnásobného vetného člena sa tým jednak osamostatňuje, jednak zdôrazňuje. Pred základným členom sa však zlučovacia spojka nepoužíva nikdy.

Žena je lúč a hviezda a dúha, len mužská obloha je celá v mrakoch. (SMREK) — Ale jej podoba, jasná a čistá a krásna, stala si medzi nás a zabránila nešťastiu. (VIGILI)

Zlučovací význam má spojka *a* i v intenzifikačnom spojení dvoch rovnakých (synonymických) pomenovaní, ako aj v istých ustálených spojeniach zámen a čísloviek.

Tomášovi sa zdalo, že pre jedenásť ľudí je tu miesta dosť a dosť. (ZUBEK) — Hneď a hneď sa pakuj do Potočian! (KUKUČIN) — Dva týždne nevideli nič inšie, len vodu a vodu. (JANČOVÁ)

Krémára sa spýtal, či nešiel tadiaľto ráno taký a taký človek, opíšuc mu Mihvoka. (JÁSE) — Bratia s Tomášom nakladali. Dvaja a dvaja. (ONDREJOV)

Za zlučovaciu spojku pokladáme aj spojku *a*, ktorou sa uvádza dodatočne pripojený výraz alebo aj dodatočne pripojená veta.

Teraz potlačíme, a riadne! (KARVAŠ) — Videl to, a nie raz. (ŽÁZUS) — Nuž dosť vytrpel strachu, a strach je krutá pokuta. (KUKUČIN) — Načo by chodil, ďaleko je, a cesta planá. (ONDREJOV)

Spojka *a* sa používa aj na bezprostredné nadväzovanie viet pri rozprávaní. Najbližšie je to zlučovacej funkcii v rámci parataxe. Táto funkcia sa pokladá za pôvodnú.

„Aha, už viem, čo som chcela. Vidiš, sadnem si a sedím, a zabudnem, čo som chcela. Beriem šechtár alebo idem do komory, a v tej chvíli zabudnem, že som chcela ísť podojiť alebo v komore odkrojiť slaniny do kapusty. Vidiš, taká som ja zábudlivá...“ (TATARKA)

2. Stupňovací vzťah sa samotnou parataktickou spojkou *a* vyjadruje pomerne zriedkavo, najmä však v rámci súvetia.

Nebolo na úroky, a banky pýtali i splátky. (TAJOVSKÝ) — Pí, počkajte, nemôže byť všetko vaše, a nebude. (TATARKA)

Oveľa častejšie sa stupňovanie vyjadruje viacslovným výrazom, v ktorom je aj spojka *a*. Ide tu o rozložiteľné spojenie spojky s časticami *i*, *aj*, *najmä*, *hlavne*, *tobôž*, *ani*.

Orie sa na kravách a aj tak, ako pamätala moja stará mať. (MINÁČ) — Osadili a povymetali i uličku popred dom, ako vždy pred sviatkami, a tobôž pred procesiou, ktoré bývali iba tri či štyri do roka. (TAJOVSKÝ) — Tichý chytro starol, a najmä posledné tri-štyri roky ožltol a ešte viac schudol. (TAJOVSKÝ) — „Tu,“ povedal mlynársky pomocník, a ani nezdvihol hlavu od roboty. (MINÁČ)

3. Odporovací vzťah sa samotnou parataktickou spojkou *a* vyjadruje vtedy, keď tento vzťah je zrejmý z celkového zmyslu spojenia alebo vety. Tu hrá úlohu aj zápor (vetný) alebo len členský; preto možno tu hovoriť o spájacom výraze *a nie* (*a ne-*).

Pred chvíľou taká milá, a teraz taká ukrutná. (KUKUČÍN) — Mala byť chlapcom, a nie dievčaťom. (ČAJAK) — Ja ho hľadám ako stratenú ihlu, a on ti, hľadže ho, na mňa ani nepozrie! (KALINČIAK) — Druhý človek si flintu kúpi, a ty ani nožík. (JESENSKÝ) — Vojna sa išla skončiť, a proňho sa akosi nič nestalo. (TATARKA)

Odporovací vzťah sa vyjadruje samotnou parataktickou spojkou *a* najmä vtedy, keď prvý člen syntagmy sa dá chápať ako prípustka.

Čakali stovky, a dostali desiatky. (HEČKO) — Hľa, z toho je už pán, a ja som len v gätkách. (KUKUČÍN) — Vojna sa ešte neskončila, a už sa zjavil nový nepriateľ. (TATARKA)

V takýchto prípadoch sa veľmi často používajú spojkové výrazy *a predsa*, *a predsa nie*, *a jednako*, *a zato*, resp. výrazy *sice* — *a predsa*, *sice* — *a jednako len* (popri *predsa*, *jednako*, *zato*).

4. Vylučovací vzťah vyjadrujeme samotnou parataktickou spojkou *a* iba v súvetí, ak pripojená veta obsahuje ďalšiu vloženú vedľajšiu vetu so záporným prísudkom.

Ešte i v nedeľu šiel s otcem na lúky vodu narižvať alebo odrážať, koscov hľadať, a keď nebolo inšie, tak na huby alebo ryby. (TAJOVSKÝ) — Sedliak verí najradšej sám sebe, a keď to z nojakých dôvodov nejde, tak svojmu, inému sedliakovi. (MINÁČ)

Častejšie sa však vylučovací vzťah vyjadruje spojkovým výrazom *a či* (popri samotnom *či*).

I domov posielali na knižku, ktorú statočne opatroval dosiaľ otec, a teraz mať a či brat. (TAJOVSKÝ) — Boli sme vtedy štyria a či piati. (CHROBÁK)

5. Dôsledkový vzťah sa vyjadruje samotnou parataktickou spojkou *a* pomerne zriedkavo; ešte častejšie je tak v rámci súvetia.